

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DEMOKRASİ İLKESİ İŞİĞINDA TÜRKİYE’DE SİYASİ
PARTİLERE İLİŞKİN GELİŞMELER

Kenan KÜÇÜKOĞLU

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Tijen DÜNDAR SEZER

İZMİR-2022

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Demokrasi İlkesi Işığında Türkiye’de Siyasi Partilere İlişkin Gelişmeler” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

17/06/2022

Kenan KÜÇÜKOĞLU

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Demokrasi İlkesi Işığında Türkiye’de Siyasi Partilere İlişkin Gelişmeler

KENAN KÜÇÜKOĞLU

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Kamu Hukuku Programı

Siyasi partiler günümüz demokrasilerinin vazgeçilmez unsurlarıdır. Bu nedenle siyasi partiler bugün birçok ülkede anayasal ve yasal düzenlemelerle konu edilmiştir. Daha önce örgütlenme hürriyeti kapsamında derneklerle aynı statüye tabi olan siyasi partiler, günümüz hukuk sistemlerinde kendilerine özel bir yer edinmişlerdir.

Siyasi partilerin ülkemizdeki tarihsel gelişimi oldukça çalkantılı bir sürece sahne olmuştur. Osmanlı Devleti’nde gizlilik esasıyla faaliyet yürüten siyasi cemiyetlerinden, bugünün meşru ve kurumsal siyasi partilerine erişinceye dek ülkemizde kayda değer hukuki gelişmeler yaşanmıştır. Bu çalışmamızda, Türkiye’deki siyasi parti gelişmelerinin kronolojik olarak ele alınması ve kaydedilen gelişmelerin demokrasi ilkesi ışığında değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmamız toplam üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde siyasi parti kavramına değinilmiş, siyasi partilerin kavramsal, ulusal ve uluslar arası anlamları gözetilerek işlev ve fonksiyonları ortaya konmaya çalışılmıştır. Devamında demokrasi ve siyasi parti özgürlüğü kavramları genel hatlarıyla ele alınmış; siyasi partilerin tarihsel gelişimleri ve hukuki statülerine değinilmeye çalışılmıştır. Tezin ikinci bölümde, 1982 Anayasası’na kadarki süreçte Türkiye’deki siyasi parti gelişmeleri; üçüncü bölümde ise 1982 Anayasası’ndan günümüze kadarki süreci kapsayacak şekilde Türkiye’deki siyasi parti gelişmeleri ele alınmıştır. Gerek ikinci bölüm, gerekse üçüncü bölümde yapılan

değerlendirmelerimiz demokratikleşme ilkesi ışığında olumlu ve olumsuz gelişmelerin tespitini içerir şekilde kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Partiler, Demokrasi, Parti İçi Demokrasi, Siyasi Parti Yasakları.

ABSTRACT
Master's Thesis
Developments Regarding Political Parties in Turkey in the Light of the
Democracy Principle
Kenan KÜÇÜKOĞLU

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Public Law
Public Law Program

Political parties are indispensable elements of contemporary democracies. Consequently, political parties have been the subject of constitutional and legal regulations in many countries today. Political parties, which used to have the same status as associations under the Freedom of Association Act, now have a unique place in today's legal systems.

The historical development of political parties in Turkey has been the scene of a turbulent process. From the political societies operating on the basis of secrecy in the Ottoman Empire to the legitimate and institutional political parties of today, there have been significant legal advances in our country. In this study, it is aimed to handle the political party developments in Turkey chronologically and to evaluate the developments in the light of the democracy principle.

The current study consists of three chapters. In the first chapter, the concept of political party is touched on, and the functions of political parties are tried to be presented by paying regard to their conceptual, national and international meanings. Afterwards, the concepts of democracy and freedom of political parties are discussed in general terms. Also, the historical development and legal status of political parties are tried to be mentioned.

In the second chapter, political party developments in Turkey until the 1982 Constitution are discussed. Finally, in the third chapter, the same issue is handled through covering the period from the 1982 Constitution to the present.

Our evaluations, both in the second and third chapters, have been written in a way that includes the determination of positive and negative developments in the light of the principle of democratization.

Keywords: Political Parties, Democracy, In-party Democracy, Political Party Bans.

DEMOKRASİ İLKESİ İŞİĞINDA TÜRKİYE’DE SİYASİ PARTİLERE İLİŞKİN GELİŞMELER

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiv

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ PARTİLER VE DEMOKRASİ KAVRAMI

I. SİYASİ PARTİ KAVRAMI	3
A. Siyasi Partilerin Tanımı	3
1. Terim	3
2. Doktrin	4
3. Mevzuat	6
a. Karşılaştırmalı Hukuk	6
b. Türk Hukuku	8
B. Siyasal Partilerin Tarihsel Gelişimi	11
1. Modern Siyasi Partilerin Doğumundan Önceki Dönem	11
a. Antik Yunan ve Roma Dönemi	12
b. Orta Çağ Avrupa’sı	13
2. Modern Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı	13
a. İngiltere’de	14
b. ABD’de	15
c. Fransa’da	16
d. Almanya’da	16
e. Türkiye’de	17

C. Siyasi Partilerin Unsurları	18
1. Belli Bir Programa Sahip Olma	18
2. Siyasi iktidarı elde etme veya Paylaşma Amacı	18
3. Örgüt ve Süreklilik	19
D. Siyasi Partilerin Hukuki Niteliği	19
E. Siyasi Parti Özgürlüğü'nün Temel Hak Olarak Görünüm Biçimleri	22
1. Siyasi Parti Özgürlüğünün Bireysel Yönü	24
2. Siyasi Parti Özgürlüğünün Kolektif Yönü	25
F. Siyasi Partilerin Benzer Nitelikli Kuruluşlardan Farkları	25
G. Siyasi Partilerin Fonksiyonları:	28
1. Menfaatlerin Birleştirilmesi ve Temsili Fonksiyonu	28
a. Pragmatik/Pazarlıkçı Partiler	29
b. İdeolojik Partiler	29
c. Özgücü/Geleneksel Partiler	30
2. Siyasal Kadroların Devşirilmesi Fonksiyonu	30
3. İktidarın Kullanılması ve Denetimi Fonksiyonu	31
4. Siyasal Sosyalleşme Fonksiyonu	31
5. İletişim ve Etkileşimi Sağlama Fonksiyonu	32
II. DEMOKRASİ KAVRAMI	32
A. Tanım	32
1. Normatif Demokrasi Teorisi	34
2. Ampirik Demokrasi Teorisi	35
3. Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı	35
4. Çoğulcu Demokrasi Anlayışı	36
B. Egemenliğin Kullanılmasına Göre Demokrasi Tipleri	37
1. Doğrudan Demokrasi	37
2. Temsili Demokrasi	38
3. Yarı Doğrudan Demokrasi	39
C. Militan Demokrasi Kavramı	39
III. YENİ YAKLAŞIMLAR (ELEKTRONİK YÖNETİM)	41
A. Elektronik Demokrasi	41
B. Elektronik Devlet	42

C. Elektronik Siyasi Parti	43
IV. DEMOKRATİK REJİMLERDE SİYASİ PARTİLERİN YERİ	44

İKİNCİ BÖLÜM

1982 ANAYASASI ÖNCESİ TÜRKİYE’DE SİYASİ PARTİLER

I. OSMANLI DEVLETİNDE SİYASİ PARTİLER	46
A. Birinci Meşrutiyet Öncesi Dönem	46
B. Birinci Meşrutiyet Dönemi	47
C. İkinci Meşrutiyet Dönemi	48
1. Genel Olarak	48
2. 1909 Anayasa Değişiklikleri	48
a. Genel Olarak	48
b. Örgütlenme Özgürlüğü	49
3. İkinci Meşrutiyet Döneminde Siyasi Partiler	50
4. 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu	53
a. Genel Olarak	53
b. Cemiyetler Kanunu Hükümlerinin Tahlili	54
II. MİLLÎ KURTULUŞ SAVAŞI VE 1921 ANAYASASI DÖNEMİ	56
A. Kurtuluş Savaşı Dönemi	56
B. 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) Dönemi	57
1. Genel Olarak	57
2. Cumhuriyet Halk Partisi’nin Kuruluşu	58
a. Birinci Grup	59
b. İkinci Grup	59
C. 1924 Anayasası Dönemi	60
1. 1924 Anayasası Döneminde Siyasal Hak ve Özgürlüklere İlişkin	
Düzenlemeler	61
2. Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri	63
a. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	64
b. Serbest Cumhuriyet Fırkası	64
3. Tek Partili Dönem ve Değerlendirilmesi	66

4. Muhalefetin Doğuşu ve Çok Partili Dönem	69
a. Çok Partili Yaşamın Fiilen Başlaması	70
b. Dörtlü Takrir	71
5. Demokrat Parti İktidarı	72
III. 1961 ANAYASASI DÖNEMİ	73
A. Genel Olarak	73
B. 1961 Anayasasında Siyasal Haklar ve Özgürlükler	74
C. 1961 Anayasası Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1982 ANAYASASI DÖNEMİ SİYASİ PARTİLER

I. 1982 ANAYASASI VE SİYASİ PARTİLER	78
A. 1982 Anayasası Döneminde Siyasi Partiler Hukuku	78
1. Siyasi Partilerin Anayasal Düzenlemesi	79
2. 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu	81
3. 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu Hükümleri	82
a. Kuruluşa İlişkin Hükümler	82
b. Siyasi Partilere Üyelik	84
c. Siyasi Partilere Devlet Yardımı	85
d. Siyasi Partilerin İçerik Yönelik Faaliyetleri	87
(1) Parti İçerik Demokrasi	88
(i) Kavram Olarak	88
(ii) Türkiye’de Parti İçerik Demokrasi	88
(2) Parti İçerik Demokrasi Uygulamaları	90
(i) Ön Seçim	92
(ii) Teşkilat Yoklaması	94
(iii) Merkez Yoklaması	95
(3) Parti Disiplini	96
e. Siyasi Partilerin Dışerik Yönelik Faaliyetleri	98
4. Siyasi Parti Faaliyetlerine ilişkin Sınırlanmalar	98
a. Genel Olarak	98

b. Yasaklara İlişkin Hükümler	99
B. Siyasi Partilerin Denetimi	100
1. Genel Olarak	100
2. Siyasi Partilere İhtar	101
3. Siyasi Partilerin Mali Denetimi	102
C. Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimi	104
1. Türkiye’de Anayasa Mahkemesi Öncesi Dönemde Siyasi Parti Kapatma Rejimi	104
2. 1982 Anayasası Döneminde Siyasi Partilerin Kapatılma Rejimi	106
a. Kapatma Davası Açma Yetkisi	106
b. Kapatma Davası Açılma Sebepleri	108
(1) Parti Tüzük ve Programlarının Anayasadaki Yasaklara Aykırılığı	108
(2) Anayasaya Aykırı Eylemlerin Odağı Haline Gelme	112
(i) Genel Olarak	112
(ii) Odak Olmanın Yaptırımı	114
(3) Yabancılardan Maddi Yardım Alma	116
c. Siyasi Parti Kapatma Davalarında Usul	116
d. Siyasi Parti Kapatma Kararlarının Hukuki Sonuçları	117
SONUÇ	120
KAYNAKÇA	124

KISALTMALAR

AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AY	Anayasa
AYM	Anayasa Mahkemesi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DDP	Değişim ve Demokrasi Partisi
DEP	Demokrasi Partisi
DKP	Devrimci Komünarlar Partisi
DP	Demokrat Parti
DTP	Demokratik Toplum Partisi
EMEP	Emek Partisi
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HEP	Halkın Emek Partisi
m.	Madde
SBP	Sosyalist Birlik Partisi
SPK	Siyasi Partiler Kanunu
STP	Sosyalist Türkiye Partisi
TBKP	Türkiye Birleşik Komünist Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMK	Türk Medeni Kanunu
TpCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

GİRİŞ

Siyasi partiler günümüz demokrasilerinin vazgeçilmez unsurlarıdır. Bugün siyasi partiler olmaksızın hiçbir demokratik rejimin işlerlik kazanması fiilen mümkün değildir. Dünya genelinde artan nüfus ve kültürel değişimler doğrudan demokrasi modelini bir ütopya haline getirmiş; temsili demokrasinin genel geçer bir kurum haline gelmesine vesile olmuştur. Nitekim temsili demokrasinin siyasi partiler olmaksızın vücut bulamayacağı da izahtan varestedir. Tüm bu nedenlerle, bugün siyasi partilerin olmadığı bir ortamda demokrasinin varlığından söz etmek mümkün görünmemektedir.

Dünya’da siyasi parti örgütlenmeleri 19. yüzyıl ortalarından itibaren görülmeye başlanmışsa da; siyasi partilerin pozitif hukuka sirayeti çok daha geç tarihlerde gerçekleşebilmiştir. Bu durumun birincil müsebbibi ise o döneme hakim olan liberal devlet anlayışıdır. Liberal devlet anlayışına göre, seçmenle seçilenler arasında hiçbir aracı organa lüzum yoktur ve siyasi partilere meşruiyet tanınması klasik temsili demokrasinin özüne aykırılık teşkil edecektir. Bu yüzden liberal devlet, her şeyi düzenlediği ve hukukileştirdiği halde siyasi partilerin önemini uzun süre inkar etmiştir.¹ Liberal demokrasinin yarattığı özgürlük ortamından faydalanarak iktidara gelen Faşist ve Nazi Partileri’nin insanlığa verdiği büyük zararlar zaman içinde idrak edilmiş ve nihayet siyasi partilerin belli kurallara tabi kılınması fikri oluşmaya başlamıştır. Nitekim II. Dünya Savaşı’ndan hemen sonra siyasi partiler hızla anayasal ve yasal düzenlemelere konu edilmeye başlamışlardır.

Türkiye’de siyasi partilerin ortaya çıkış ve gelişim süreci oldukça çalkantılı, inişli çıkışlı bir serüvendir. Osmanlı Döneminde gizlilik esasıyla faaliyet yürüten siyasi cemiyetler zaman içerisinde modernize olmuş ve hukuki nitelik kazanmışlardır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise, yıllarca bilfiil uygulanan tek parti dönemi ve çok partili rejime geçiş sürecinde ortaya çıkan sorunlar; askeri darbe ve muhtıralar gibi anti-demokratik müdahaleler siyasi partileri her zaman ülkenin gündeminde tutmuştur. Zira siyasi partiler, ülkemizde yaşanan anti-demokratik uygulama ve müdahalelerden en çok etkilenen oluşumların başında gelmektedirler.

¹ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, 2.bası, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll. Şti. İstanbul, 1969, (Siyasi Müesseseler), s. 453.

Siyasi partiler ülkemizde uzun yıllar dernek statüsünde değerlendirilmiş; kendi hukuki kimliklerine kavuşmaları ise ancak 1961 Anayasası döneminde mümkün olabilmıştır. 1961 Anayasası ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile yasakları bol bir siyasi partiler rejimi yaratılmıştır. Bu durum 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra şiddetini daha da arttırmıştır. Anayasal ve yasal mevzuatımızda siyasi partiler, sürekli denetim altında tutulması; icabında kolaylıkla kapatılması gereken yapılar olarak görülmüştür. 1982 Anayasası ve onun getirdiği sistemde siyasi partilerin yasaklanması ve sınırlandırılması yanında, toplum bazında depolitizasyonu öngören düzenlemeler de ihdas edilmiştir.

II. Meşrutiyet'ten günümüze dek ihdas olunan siyasi parti düzenlemeleri kronolojik olarak ele alındığında, hukuki yönden bazı paralellikler dikkat çekmektedir. Bilhassa siyasi partilerin uyması gereken esaslara ilişkin düzenlemelerde geçmişten bugüne ciddi benzerlikler söz konusudur. Bizce bu durum, Türk toplumunun siyasi partilere karşı olan kökleşmiş kaygı ve ön yargıların bir yansımasıdır.

1982 Anayasası ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile siyasi partiler için ön görülen kısıtlama ve yasaklar pek çok siyasi partinin kapatılmasına sebebiyet vermiştir. Mamafih bu durum, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nezdinde ülkemizi zor durumda bırakan sonuçlar da doğurmuştur. Bu durum, konunun parlamento nezdinde de gündemde kalmasını sağlamış; nihayet Türkiye Büyük Millet Meclisi 1995 ve 2001 yıllarında yapmış olduğu kapsamlı Anayasa değişiklikleriyle konuyu hususiyetle ele almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ PARTİLER VE DEMOKRASİ KAVRAMI

I. SİYASİ PARTİ KAVRAMI

Siyasi parti kavramının doğru şekilde tanımlanmasını, kendine özgü hukuki yapısı olan siyasi partiler ve siyasi partiler hukukunun kavranabilmesi açısından önemli addetmekteyiz. Bu sebeple çalışmamızın başında siyasi parti kavramını öğreti ve mevzuat ışığında tanımlamaya çalışacağız.

A. Siyasi Partilerin Tanımı

1. Terim

Demokrasinin uygulanabilirliği günümüzde ağırlıklı olarak siyasi partiler sayesinde mümkün olabilmektedir. Dünya genelinde artan nüfus ve kültürel değişimler, demokrasi ile siyasi partileri adeta birbiriyle bütünleşik kavramlar haline getirmiştir. Nitekim günümüz modern demokrasilerinin “partiler demokrasisi” olarak addedilmesi de bizce bu gerçeği doğrulamaktadır.

Fransızca kökenli parti sözcüğü “bir bütünün parçası”, “kısım”, “belli ortak düşünce sahipleri tarafından, ortak bir yarar etrafında toplanarak kurulan ve iktidarı ele geçirmek amacıyla çalışan siyasi dernek” anlamına gelmektedir.² Osmanlıca’da “fırka” kelimesinin karşılığı olan Fransızca kökenli parti terimi, kendini siyasal bir etiketle tanımlayan, yasal ve meşru yollardan, sürekli ve istikrarlı bir örgüt aracılığıyla seçmenlerin desteğini sağlayarak devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye ve elde tutmaya çalışan siyasal topluluk” olarak ifade edilebilmektedir.³

Geçmişte dilimizde parti kelimesi yerine fırka sözcüğü kullanılmıştır.⁴ 1935 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Cumhuriyet Halk Partisi ismine dönüşmesiyle Türkiye’de ilk defa “parti” ifadesi kullanılmış; mevzuatımızda ise bu ifadeye ilk

² Ejder Yılmaz, **Hukuk Sözlüğü**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 657.

³ Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, 3. Bası, Ankara, 1959

⁴ Niyazi Berkes, **Siyasi Partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946, s.2

olarak 1961 Anayasası'nda yer verilmiştir.⁵ Daha sonra bu kavrama, 648 sayılı Siyasi Partiler Kanununda, 1982 Anayasası'nda ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununda ayrı ayrı yer verilmiştir.⁶

2. Doktrin

Siyasi parti tanımlarına geçmeden önce belirtmemiz gerekir ki anayasa hukukçuları, siyaset bilimciler ve sosyologlar, siyasi partileri pek çok şekilde tanımlamıştır; ancak siyasi parti tanımı üzerinde bir görüş birliği oluşmamıştır.⁷

Fransız siyaset bilimci F. Goguel siyasi partiyi; “üyelerin düşünce ve menfaatlerini gerçekleştirmek için, iktidarı kısmen ya da tamamen elde etmek amacıyla siyasi hayata katılan teşkilatlanmış bir grup” şeklinde tanımlamıştır.⁸ Bu tanımda birincil olarak iktidarı ele geçirme olgusunun vurgulandığını görmekteyiz.

Amerikan siyaset bilimciler LaPalombara ve Weiner ise siyasi partiyi; “merkezi ve yerel düzeyde kurulmuş, siyasi iktidarı elde etmeyi ve kullanmayı amaçlayan ve bunun için de halkın desteğini sağlamaya çalışan sürekli bir kuruluş” olarak tanımlamıştır. Bu tanıma göre siyasi partiler dört ögeye dayanmalıdır: 1- Merkezdeki yöneticilerin yaşamlarını aşan sürekli bir örgüt; 2- Tüm ülke örgütüyle düzenli ve çeşitli ilişkiler kurabilecek yerel örgüt; 3- İktidarı bilinçli olarak kullanma isteği (etkileme yeterli bir koşul değildir); 4- Seçimle ya da başka yoldan halkın desteğini kazanmak.⁹

Marx Weber siyasi partileri, “serbest seçim ve propoganda yardımı ile liderleri ile üyelerine iktidarı, dolayısıyla maddi ve manevi imtiyazlar sağlayan teşkilatlı bir menfaat birliğidir” şeklinde tanımlamıştır.¹⁰

⁵ Murat Yanık, **Parti İçi Demokrasi**, Adalet Yayınları, Ankara, 2013, s.5

⁶ Hüseyin Özcan/Murat Yanık, **Siyasi Partiler Hukuku**, 3. Bası, Derya Yayınevi, İstanbul, 2014, s.7

⁷ Ergun Özbudun, **Siyasi Partiler**, AÜHF Yayınları, Ankara, 1983, (Siyasi Partiler), s. 1.

⁸ F. Goguel'den aktaran Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, 13. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, 2009,(Anayasa), s.322

⁹ Joseph LaPalombara ve Myron Weiner (Ed.), **Political Parties and Political Development**, Princeton University Press, Princeton-New Jersey, 1969 s. 6.'dan aktaran Münici Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, 22. Bası, Ankara, 2009, (Politika), s. 177

¹⁰ Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 4. Bası, Tübingen, 1956, s.167'den aktaran Nermin Abadan, “Siyasi Partilerde Oligarşik Temayüller”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 2,1959, (Oligarşi), (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler-42/384/4092.pdf>), (03.09.2021), s.110

Karşılaştırmalı hukuktaki farklı görüşlerin bizim hukukumuzu da doğrudan etkilediğini söyleyebiliriz. Türk hukuk doktrinindeki siyasi parti tanımları da tıpkı karşılaştırmalı hukukta olduğu gibi farklılıklar içermektedir. Örneğin;

Özbudun’a göre siyasi partiler; “Halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklardır”.¹¹

Tunaya ise siyasi partileri “belli bir siyasal program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı normal seçim yoluyla gerçekleştirme amacını güderek, kurmuş oldukları bir topluluk” olarak tanımlamıştır.¹² Tunaya, ideolojiye önem vermeyen tanımlamaları eksik bulmuştur. Öte yandan günümüzde ortak bir ideoloji pek çok partide muğlaklaşmış ve ideolojiye önem verilmeyen, her ideolojiye hitap edebileceği iddiasında olan “merkez partiler” ortaya çıkmıştır.¹³

Öğretide tek partili sistemlerdeki tek partinin, parti tanımının kapsamına alınıp alınamayacağına dair görüş ayrılıkları da vardır.¹⁴ Yazarların siyasi parti tanımlarında “seçim” ve “serbest yarışma” unsurlarına atıf yaparak tek partilerin siyasi parti sayılıp sayılmayacağına dair görüşlerin yansıtıldığını söylemek mümkündür.¹⁵

Payaslıoğlu siyasi partileri, “devlet iktidarını ele geçirmek ve bu şekilde fikir ve menfaatlerini gerçekleştirmek amacıyla teşkilatlanmış ve buna müsait bir özgürlük ikliminin mevcut olduğu, genel seçimlerin yapıldığı, kısaca demokratik bir yönetim ortamı içerisinde faaliyet gösteren insan topluluğu” olarak tanımlamıştır.¹⁶

Kışlalı siyasi partileri, “bir program çerçevesinde siyasal kararları etkilemek ve bu amaçla siyasal iktidarı ele geçirmek üzere örgütlenmiş kuruluşlardır” şeklinde ifade etmiştir.¹⁷

Berkes siyasi partileri, “bir camianın işlerini yürütmek meselesi ile ortaya çıkan ve bir takım menfaatlere dayanan görüşlerin hangisinin üstün geleceğini tayin

¹¹ Ergun Özbudun, **Siyasal Partiler**, 2. Bası, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977, (Siyasal Partiler), s.19

¹² Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Partiler**, 1. Bası, İstanbul, 2001, (Siyasal Partiler), s.3

¹³ Ahmet Erdem, **1982 Anayasası’na Göre Siyasi Parti Özgürlüğü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2021, s.4

¹⁴ Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 22.

¹⁵ Kapani, s.176

¹⁶ Arif Payaslıoğlu, **Siyasi Partiler**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1952, s. 12.

¹⁷ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, ANKARA Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1987, s.227

etmek üzere halkı hakem olarak kabul eden ve çoğunluk hangi tarafı tutarsa iktidarı ona bırakan zümreler” olarak tanımlamıştır.¹⁸

Odyakmaz ise siyasi partileri, “iktidarı ele geçirme amacı güden ayrı bir statüye sahip özel dernekler” olarak ifade etmiştir.¹⁹

Görüleceği üzere, siyasi partilerin Türk hukuk doktrininde birden çok farklı tanımı bulunmaktadır. Ancak bu farklı tanımların bazı ortak unsurları içlerinde barındırdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Siyasi partilerin unsurları ilerleyen bölümlerde ayrıca ele alınacağından bu aşamada sadece değinmekle yetiniyoruz.

3. Mevzuat

a. Karşılaştırmalı Hukuk

Siyasal hayatın spontane (kendiliğinden oluşan) ürünleri olarak ortaya çıkan siyasi partiler uzun zaman pozitif hukuka sirayet etmemiş; genel hükümleri haricinde hukuki düzenlemelere konu edilmemişlerdir. Fakat bu durum siyasi partilerin önemini ve gelişme hızını yavaşlatmamıştır. Günümüzde de birkaç istisna dışında, batı demokrasilerinde halen siyasi partiler özel bir hukuki statüye bağlanmamış; seçim kanunları ve parlamento iç tüzükleri gibi farklı hukuk normlarında dağınık şekilde düzenlenmiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası bazı yeni anayasalarda siyasi partiler alenen tanınmış ve demokratik siyasal hayattaki rollerinin önemine vurgu yapılmıştır. Bu arada, az sayıda birkaç ülkede (Federal Almanya ve Arjantin gibi) partilerin kuruluş ve işleyişlerini düzenleyen özel kanunlar ihdas edilmiştir.²⁰

Siyasi partilere ilk olarak 1947 İtalya Anayasası’nın 49. maddesinde değinilmiş; akabinde 1949 Almanya Anayasasının 21. maddesinde siyasi partiler yer almıştır. Bu gelişmeler akabinde, Türkiye’nin de içinde bulunduğu birkaç ülkede siyasi partileri düzenleyen anayasa ve özel kanunlar ihdas edilmiştir.²¹

¹⁸ Niyazi Berkes, **Siyasi Partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946, s.2

¹⁹ Zehra Odyakmaz, “Siyasi Partilerin Kapatılması ile İlgili Hükümlerde Uyumsuzluklar ve Uygulamadaki Güçlükler”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Sayı: 13, 1996, (<https://www.anayasa.gov.tr/media/4721/zehraodyakmaz.pdf>), (09.09.2021), s. 233

²⁰ Kapani (Politika), s. 180-181

²¹ Özcan ve Yanık, s.12

1947 İtalyan Anayasası'nın 49. maddesinde, bütün vatandaşların demokratik yolla milli siyasetin tayinine katılmak üzere partiler halinde serbestçe örgütlenmeleri teminat altına alınmış ve bu suretle partilerin siyasi iradenin oluşumuna katılma fonksiyonlarını belirtmiştir.²²

Almanya'da ise 1949 Bonn Anayasasına kadar siyasi parti kavramına değinilmemiştir. Bonn Anayasasının 21. maddesiyledir ki, siyasi partiler birer anayasa kurumu olmuşlar ve demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez öğeleri olarak teminata bağlanmışlardır. Alman Anayasası aynı zamanda siyasi partileri belirli bir hukuki düzene kavuşturacak siyasi Partiler kanunu çıkarılmasını da öngörmüş; fakat kanun koyucu bu ödevini ancak 1967 yılında ifa edebilmiştir.²³

Alman Siyasi Partiler Kanunu'nda yer alan siyasi partiler tanımı genel olarak başka ülkelerce de ölçü alınan bir tanımdır.²⁴ Federal Almanya Siyasi Partiler Kanunu'nun 2'nci paragrafının 1'inci fıkrasına göre:

“Partiler devamlı olarak veya uzun zaman için Federasyon veya bir federe devlet ülkesi içinde siyasi iradenin oluşumunu etkileme ve Alman Federal Meclisinde veya federe meclislerde milletin temsiline katılmak isteyen, fiilî durumu, özellikle teşkilâtının genişliği ve sağlamlığı, üye sayısı ve kamuoyundaki görünüşü bakımından amacıyla bağdaşır ciddiyette olduğu konusunda yeter derecede itimat uyandıran vatandaş birlikleridir”²⁵

1875 Fransa Anayasası'nda siyasi partilerden hiç bahsedilmemiştir. 1946 yılında referandumla kabul edilen Dördüncü Cumhuriyet Anayasası'nda partilerin yalnızca parlamento grupları kurarak yasama faaliyetlerine katılabileceği ön görülmüş; 1958 Anayasası'nda ise siyasi partilerin seçimlerdeki önemine vurgu yapmakla işaretlenmiştir.²⁶

1976 Portekiz Anayasası'nda, siyasi partilere kurum olarak yer verilmiş; ancak özel bir kanundan bahsedilmemiştir. 1978 İspanyol Anayasası'nda ise siyasal

²² Doğu Perinçek, **Türkiye’de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968, (1968), s. 12

²³ Perinçek (1968), s.12,13

²⁴ Özkan Tikveş, “Siyasi Partiler ve Anayasa Yargısı Konusunda Mukayeseli Bir İnceleme”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 36 S:2-4, İstanbul, 1974, (Mukayeseli İnceleme) , (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/issue/9126/114273>), (01.10.2021), s.147

²⁵ Bundesgesetzblatt 27.7.1967, Nr. 44, s. 773—781 de yayınlanmıştır. Madde çevirisinin alındığı çeviri için bkz. Doğu Perinçek, “Federal Almanya Siyasi Partiler Kanunu”, **AÜHF Dergisi**, Cilt:24, Sayı:1, Ocak 1967, s. 105-123, ss. 105-16.

²⁶ Nermin Abadan, **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları, Ankara, 1966, (1965), s.18

partilerden bahsedilmemiş; fakat siyasi partilerin hukuki statüsünü düzenleyen bir özel kanun ihdas edilmiştir.²⁷

Ülkemizde ise siyasi parti kavramı ilk olarak 1961 Anayasası ile mevzuatımıza girmiştir. Siyasi partilerin anayasal ve yasal mevzuatlara sirayeti bakımından kronolojik bir değerlendirme yapıldığında, Türkiye'nin dünyadaki ilk örneklerden birini teşkil ettiği göze çarpmaktadır.

b. Türk Hukuku

Siyasi partiler ülkemizde ilk olarak 1961 Anayasası ile hukuki varlık kazanmışlardır. Her ne kadar 1961 Anayasası'nda siyasi partilere ilişkin düzenleme yapılmışsa da; siyasi partilerin tanımına yer verilmemiştir. Türkiye'de siyasi partilere ilişkin ilk ayrıntılı düzenleme 1965 yılında yürürlüğe giren 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunudur.²⁸

13 Temmuz 1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun²⁹ 1. Maddesine göre:

“Siyasi partiler, toplum ve devlet düzenini ve kamu faaliyetlerini, TBMM üyeliği ve özel kanunlarına göre mahalli idareler yolu ile ve belirli görüşleri yönünde yönetmek, denetlemek ve etkilemek için sürekli çalışma amacını güden ve programı açık olan kuruluşlardır.”

Kanunun bu tanıma göre, siyasi partilerin temel unsurları şunlardır:

- Toplum ve devlet düzenini yönetmek, etkilemek ve denetlemek,
- Seçimlere katılmak,
- Sürekli ve örgütlü olmak,
- Programları açık olmak.

Görüleceği üzere, 648 sayılı SPK'da siyasi partilerin objektif unsurları somut olarak belirtilmeye çalışılmıştır.³⁰ Burada siyasi parti olgusunun bütün sosyal bilim dalları için geçerli bir tanımı verilmek istenmemiş; sadece Türk Siyasi Partiler

²⁷ Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş**, 5. Bası, Say Yayınları, İstanbul, 1988, s.230

²⁸ Özcan ve Yanık, s.14

²⁹ Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih:16.07.1965 Sayı:12050.

³⁰ Özcan ve Yanık, s.14

Hukuku mevzuatı anlamında siyasi partilerde bulunması gerekli bazı temel nitelikler belirtilmiştir.³¹

Madde metnini unsurlarına ayıracak olursak, siyasi partilerin iktidarı sadece denetleme ve etkilme amacından bahsedilmesi, iktidarı ele geçirme ve kullanma amacından bahsedilmemiş olması doktrinde eleştiri konusu olmuştur.³² Siyasi iktidarı elde etme unsurunu içermeyen bir düzenlemenin, siyasi partinin temel unsurunu ihmal eden bir yaklaşım olduğuna dair bir kısım yazarların tenkitlerine aşağıda yer verilmiştir;

Kuzuya göre; SPK'da siyasi partilerin iktidarı ele geçirme amacına yer verilmemesi, salt seçimler aracılığı ile devlet ve toplum düzenini etkilme amacını gütmenin yeterli sayması bir eksikliktir. Zira siyasi partileri başkaca kuruluşlardan ayıran temel özellik siyasi iktidarı ele geçirmek için kurulmuş olmalarıdır ve amaçları mutlaka iktidara yöneliktir.³³

Savcı'ya göre; SPK'nun 1'inci maddesindeki tarif bilim dışıdır; zira siyasî partiyi tayin, teşhis ve tespit eden unsur, onun siyasi hayatı, siyasi iktidarı, kısmen veya tamamen elde etme amacı güden bir kuruluş olmasıdır. Bu sebeple siyasi hayatı, siyasi iktidarı kısmen veya tamamen elde etme veya muhafaza etme unsurunu ihtiva etmeyen bir siyasi parti tarifi eksiktir.³⁴

Tunaya'ya göre; Siyasi partileri herhangi bir dernekten ayıran nitelik iktidarı etkilme değil, iktidara geçme şartıdır. Zira siyasi partiler iktidar dernekler de siyasi iktidarı etkilme amacı güderler, fakat hiçbir dernek siyasi iktidarı elde etme amacı gütmeyiz.³⁵

Yukarıda ifade olunduğu üzere, 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 1. Maddesindeki siyasi parti tanımında, siyasi iktidarı ele geçirme ve kullanma

³¹ Tikveş (Mukayeseli İnceleme), s. 148

³² Onur Hamurcu, **Siyasi Parti Kapatma Kararlarında AİHM ve Türk Anayasa Mahkemesi'nin Yaklaşım Tarzı**, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2015, s.8

³³ Burhan Kuzu, "1961 ve 1982 Anayasaları'nda ve Bunlara İlişkin Siyasi Partiler Kanunları'nda Siyasi Parti Kavramı, Kuruluşu ve Kapatma Rejimi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 52, Sayı: 1-4, İstanbul, 1987, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/97548>), (02.10.2021), s.148-149

³⁴ Bahri Savcı, "Siyasî Partiler Kanunu Dolayısıyla Bazı Mütalaalar", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 01, Ankara, 1964, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/38434>), (23.09.2021), s. 318

³⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, 2.bası, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll. Şti. İstanbul, 1969, (Siyasi Müesseseler), s. 448

amacından bahsedilmemiş olması bir kısım yazarlarca tenkit edilmiştir. Buna karşın, söz konusu tanımı son derece yeterli ve makul bulan yazarlarımız da mevcuttur;

Perinçek’e göre; siyasi partiler siyasi iradenin oluşumuna doğrudan katılmak amacını güderler. Bunun için de ya devlet iktidarını ele geçirmek veya devlet iktidarının kullanılmasında etkili olmak çabasıdadır.³⁶ Bu tanımdan siyasal partilerin doğrudan iktidarı elde etme amacı gütmeyebileceği, iktidarı etkileme çabasının da siyasi partilerin bir amacı olabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Diğer ülkelerce ölçü alınan 1967 tarihli Alman Siyasi Partiler Kanunu’ndaki siyasi parti tanımında da, doğrudan siyasi iktidarı elde etme amacına yer verilmemiştir.³⁷

648 sayılı SPK’da yer alan siyasi parti tanımında, “iktidar amacı gütmeye” hususuna değinilmemiş olması kanaatimizce bir eksiklik değildir. Zira siyasi partiler iktidar olma amacı güdebileceği gibi; iktidarı paylaşma, iktidarı etkileme, yahut denetleme gayesini de güdebilirler. Bilhassa ülkemiz açısından seçim barajı, hazine yardımlarının dağılım usulü, maddi olanaksızlıklar gibi olumsuz etmenler birçok siyasi partinin iktidar olabilme ihtimalini gölgelemektedir. Bu nedenle siyasi partiler, realist bir bakışla iktidarı ele geçiremeyecekleri bilincine sahip olsalar bile, en azından yönetimi paylaşma yahut iktidarı etkileme amacı güdebilirler. Kanaatimizce bu durum kabul edilebilir ve olasıdır.

1982 Anayasası’nda da siyasi partilere yer verilmiş; fakat siyasi parti kavramının tanımı yapılmamıştır. 1983 yılında yürürlüğe giren 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu siyasi partilere yeni bir tanım getirilmiştir. 24 Nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun³⁸ 3’üncü maddesinde:

Anayasa ve kanunlara uygun olarak; milletvekili ve mahallî idareler seçimleri yoluyla, tüzük ve programlarında belirlenen görüşleri doğrultusunda çalışmaları ve açık propagandaları ile millî iradenin oluşmasını sağlayarak demokratik bir Devlet ve toplum düzeni içinde ülkenin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşması amacını güden ve ülke çapında faaliyet göstermek üzere teşkilatlanan tüzel kişiliğe sahip kuruluşlardır

Görüldüğü üzere, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nda da “siyasi iktidarı ele geçirme” amacına doğrudan yer verilmemiştir. Ancak öğretide, “millî iradenin

³⁶ Perinçek (1968), s.43-44

³⁷ Özcan ve Yanık, s.13

³⁸ Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih:24.04.1983 Sayı:18027.

oluşmasını sağlayarak” cümlesinden siyasi iktidarı ele geçirme anlamının çıkabileceğine dair görüşler mevcuttur.³⁹

Teziç’e göre; Siyasi Partiler Kanunu’nda geçen “seçimler yoluyla milli iradenin oluşmasını sağlamak” ifadesi, “siyasi iktidarı elde etme” amacını dolaylı yoldan dile getirmektedir.⁴⁰

Her iki siyasi parti mevzuatında da siyasi parti tanımına getirilen eleştiriler bilhassa “siyasi iktidarı ele geçirme” unsuru üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu konudaki görüşümüz yukarıda zikredildiğinden, bir kez daha değinilmemiştir.

B. Siyasal Partilerin Tarihsel Gelişimi

1. Modern Siyasi Partilerin Doğumundan Önceki Dönem

İnsanların siyasi iktidarı ele geçirmek ve bu güce sahip olabilmek adına örgütlenmeleri, bir lider veya topluluk etrafında birleşmeleri ilk çağlara kadar uzanan bir olgudur. Fakat modern anlamda siyasi partilerin ortaya çıkışı nispeten yakın bir geçmişe tarihlenmektedir.⁴¹ Lipson, bir parti sistemini oluşturanın çıkarların temsil edilmesi, politikaların oluşturulması, iktidar için savaşılması, hükümete gelmesi veya hükümetin eleştirilmesi yoluyla örgütlü grupların sürekli etkileşimi olduğunu söylemektedir.⁴²

Ülkelerin koşullarına göre, ekonomik gelişme, dinsel ve etnik bölünmeler, ideolojik uyuşmazlıklar, sosyal tabaka ve sınıflararası çatışmalar siyasi partilerin doğuşunda temel etkenlerdir.⁴³ Bu bölümde, siyasi parti sisteminin orijinini teşkil eden, tarihte var olmuş topluluklardan örneklerle yer verilecektir.

³⁹ Kuzu, 150

⁴⁰ Teziç (Anayasa), s. 323

⁴¹ Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, Çev. Ergun Özbudun, 2. Bası, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 453

⁴² Leslie Lipson, **Demokratik Uygarlık**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s. 263.

⁴³ Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, 1976, İstanbul, (100), s. 30-31

a. Antik Yunan ve Roma Dönemi

Siyasi partiyi bir gruplaşma olarak düşünüldüğünde, bu oluşumların ilk çeşitlerini tarihin ilk demokrasisi olan Atina’da görmek mümkündür.⁴⁴ Antik Yunan’da toprak mülkiyetinin belli başlı ailelerde toplanmasının sona ermesiyle, iktisadi yapı küçük köylü çiftlikleri etrafında yükselmeye başlamıştır. Bu durum “hoplit sınıfı” doğurmuştur. Orta halli bu köylü kitlesi dışında kalan kitleler içinse 4’üncü ve 5’inci yüzyıllarda “demos” terimi kullanılmaya başlanmıştır. Demos; genellikle yoksul köylü, sanatkârlar ve dükkân sahiplerinden oluşmuştur. Atina’nın antik çağlardaki siyasi evrimi, büyük oranda bu iki grup arasındaki mücadelenin sonucudur.⁴⁵

Eski Roma’nın Patrici ve Plebs sınıfları da iki büyük vve hısım parti olarak karşımıza çıkar.⁴⁶ Toplumun seçkin tabakasını oluşturan patriciler, pleblerin yaklaşık onda biri kadardır. Bu iki sınıf, sosyal açıdan homojen ve oldukça kalabalık iki parti olarak görülmüştür. Patriciler nüfus olarak toplumun oldukça küçük bir kesimini temsil etmelerine karşın plebler üzerinde yönetme hakkına sahiptiler. Bu durum Roma’yı bir “soylular cumhuriyeti” hüviyetine büründürmüştür. İlerleyen zamanlarda pleblerin içerisinde zenginleşen kesimler ortaya çıkmıştır. Zenginleşen plebler ile zaten zengin olan patricilerin iç içe geçmeleriyle “Optimales” adında melez bir sınıf doğacaktır. Optimales sınıfı, Roma aristokrasisinin sınırlandırılmasına karşı çıkmıştır⁴⁷

Yeni Roma sayılan Bizans’ta da partileşme olaylarına rastlanmıştır. Halk kırmızı, beyaz, mavi ve yeşil renklerle temsil edilen partilere ayrılmıştır. Halkın hangi partiye daha eğilimli olduğunun, İmparator’a yapılan büyük gösteriler sırasında anlaşıldığı bilinmektedir.⁴⁸ Bu partiler kendi kendilerini yöneten özellikli heyetler oluşturmuşlardır.⁴⁹

⁴⁴ Lipson, s. 263.

⁴⁵ Çağdaş Sümer, “Eski Yunan’da Siyasal Çatışma: Atina ve Sparta’da Sınıf Mücadelesi”, **Bilim ve Gelecek Dergisi**, Mart 2014, (<https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2014/03/01/eski-yunanda-siyasal-catisma-atina-ve-spartada-sinif-mucadelesi/>) , (9.03.2021).

⁴⁶ Tunaya (Siyasi Müesseseler), s.449

⁴⁷ Turgay Uzun (ed.), **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler**, Orion Kitabevi, Ankara, 2013, ss. 7-8.

⁴⁸ Tunaya, s.450

⁴⁹ Mustafa Koçak, **Siyasi Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 4-5

b. Orta Çağ Avrupa'sı

“Guelphler” ile “Ghibelline” adında iki grup bu döneme damgasını vurmuştur. İki grup arasındaki mücadele Almanya’da başlamış, ardından İtalya’ya uzanmıştır. Guelphler papalık yanlısı, Ghibellineler ise imparatorluk yanlısıydı.⁵⁰

Bu dönemde İngiltere’de ise hanedanlar taht mücadelesine girişmişlerdir. Bu dönemde vuku bulan taht mücadelelerinden dolayı önemli şahsiyetler, feodal beyin ve kralın gözdesinin etrafında toplanan gruplar siyasi partiye benzeyen gruplar oluşturmuştur.⁵¹

Orta çağ Avrupa’sının güçlü kralları varken toplumda partilere rastlamak oldukça güçtür. Buna rağmen saray çevresinde bazı toplumsal taleplerin sözcülüğü vazifesini gören kimi aristokratlar var olmuştur. Monarşilerin koşulları gereği, monarşinin hüküm sürdüğü ülkelerde örgütlenme yoktur. Buna istisna olarak, istediği anda örgütlenme kapasitesine sahip kilise zikredilebilir. Örgütlenmenin mümkün olmamasının yanı sıra -İngiliz meclisi dışında- danışma faaliyetinin muhatabı olan resmi yapılara da rastlanılmamaktadır.⁵²

2. Modern Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı

Batı toplumlarında modern anlamda ilk partiler burjuvazi tarafından örgütlenmiştir.⁵³ 17. ve 18. yüzyılda burjuvazinin siyasal haklarını elde etme mücadelesi yerini, 19. yüzyılda sanayi devrimiyle ortaya çıkan ve sınıf bilinci oluşan işçi sınıfının mücadelesine bırakmıştır.⁵⁴

Bugünkü anlamda ilk siyasi partiler 19. yüzyıl ortalarında Amerika Birleşik Devletleri’nde, hemen ardından da İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Yirminci yüzyıl ortalarına dek ABD dışındaki hiçbir ülkede modern anlamda siyasi partiler

⁵⁰ Lipson, s. 264.

⁵¹ Mustafa Koçak, **Batıda ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik**, 1. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, s.50.

⁵² Lipson, s. 265.

⁵³ Özbudun (Siyasal Partiler), s.29

⁵⁴ Mehmet Akad ve Bihterin Vural Dinçkol, **Genel Kamu Hukuku**, 5. Bası, Der Yayınları, İstanbul, 2009, s. 348

tanınmamış; fikir akımları, halk kulüpleri, felsefi dernekler, parlamento grupları gibi oluşumlar görülmüştür.⁵⁵

19. yüzyıl ortalarında örgütlenen siyasi partilerin uzun süre hukukun düzenleme alanına alınmamış olması, o dönem hakim olan liberal demokrasi anlayışıyla doğrudan alakalıdır. Nitekim liberal demokrasinin sağlamış olduğu özgürlükçü ortamdan yararlanarak iktidara gelen Faşist ve Nazi partileri örneğinden sonradır ki, siyasi partilerin Anayasalarda yer almaları ve faaliyetlerinin kurallara bağlanması söz konusu olmuştur.⁵⁶ II. Dünya Savaşı'nı kaybeden faşist rejimler, liberal rejimlerde yasaklanmaya başlamış; demokrasiyi totaliter partilerden korumak adına Anayasalarda partiler özel bir statüye bağlanmıştır.⁵⁷ Böylece, Klasik demokrasinin temel ilkelerinden olan “çoğunluğun sınırlanması” ve “azınlığın korunması” ilkeleri pozitif hukukta bir teminata kavuşturulmuştur.⁵⁸

a. İngiltere’de

İngiltere’de modern siyasi partilerin doğumundan önce, parlamento içerisinde Tory’ler ve Whig’ler adlı iki grup oluşmuştur. 17. Yüzyıl sonlarında meydana gelen bu oluşumlar her ne kadar bugünkü Muhafazakar ve Liberal Partilerin ataları olsalar da; ilk seçim reformunun gerçekleştiği 1832 yılına kadar İngiltere’de bugünkü anlamda siyasi partilerin varlığından söz edilemez.⁵⁹ Tory’ler, Krala ve Kiliseye bağlı olanların oluşturduğu bir gruptu. Whig’ler ise, gelişen burjuvazinin temsilcilerinden olup, parlamentonun yetkilerinin artırılmasını, siyasi hürriyetleri ve ticari serbestiyi savunuyorlardı. Tory’ler 19. Yüzyılda “Muhafazakar” partiyi, Whig’ler ise “Liberal” partiyi oluşturacaklardır.⁶⁰ Yirminci yüzyılın başında Liberal Parti’nin yerini İşçi Partisi almıştır.⁶¹

19. Yüzyıl ortalarında, İngiltere’de oy hakkı genişletilince (1832 ve 1867 tarihli kanunlar) seçmen sayısı artmaya başlamış; bu da parlamento adaylarının kendi

⁵⁵ Duverger, s. 453

⁵⁶ Fevzi Demir, **Anayasa Hukuku**, 8. Bası, Albi Yayınları, İzmir, 2012, s. 173

⁵⁷ Abdurrahman Eren, **Anayasa Hukuku Dersleri**, 2. Bası, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 312

⁵⁸ Demir, s.173

⁵⁹ Özbudun (Siyasal Partiler), s.30

⁶⁰ Teziç (Anayasa), 323

⁶¹ Erdoğan, Mustafa. **Anayasal Demokrasi**, 12. Bası, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2015, s.324

kişisel nüfuzlarıyla oy toplamalarını güçleştirmeye başlamıştır.⁶² Önceleri yalnızca parlamento içinde gruplaşmış olan Tory ve Whig grupları, 1832 Reformlarıyla oy hakkının genişlemesi sonucu parlamento dışında da örgütlenmeye başlamışlardır.⁶³ Bu yüzden İngiltere’de oy hakkının genişlemesiyle modern siyasi partilerin doğuşu arasında çok yakın bir ilişki vardır.⁶⁴

İngiltere’de siyasi partilerin doğumunu tetikleyen 1832 Reformu dışında, özellikle sosyalist partilerin Avrupa’daki kuruluşunda ön ayak olan sendikaların da önemli etkisi bulunmaktadır. Nitekim İngiliz İşçi Partisi 1899 yılında Sendikalar Kongresi’nde (TUC) alınan kararla kurulmuştur.⁶⁵

b. ABD’de

Modern siyasi partilerin İngiltere’de doğumunu sağlayan 1832 seçim reformundan önce, ABD’de siyasi gelişmelerin daha hızlı olduğu görülmektedir. Bu nedenle modern anlamda ilk siyasi partiler ABD’de ortaya çıkmıştır.⁶⁶

ABD’de siyasi partilerin ortaya doğuşunda, karşılıklı ekonomik menfaatlerin temsili gayesi önemli bir faktör olmuştur. Bunlardan birincisi, Hamilton’un temsil ettiği Federalist akım; ikincisi ise Jefferson’un temsil ettiği anti-federalist akımdır. Federalistler daha çok ticaret ve sanayi burjuvalarının, Anti-Federalistler ise kapitalizme karşı çiftçiye, orta ve yoksul sınıfların menfaatlerini savunmaktaydı. Bu iki eğilim -Federalistler ve Anti Federalistler- daha sonra Cumhuriyetçi Parti’yi ve Demokrat Parti’yi oluşturacaktır.⁶⁷

Modern anlamda siyasi partilerin ilk olarak ABD’de görülmesinin sebebi de; ABD’de endüstri devriminin Avrupa’ya göre daha çabuk gerçekleşmesi ve buna bağlı olarak seçme hakkı üzerindeki kısıtlamaların daha önce kaldırılmış olmasına dayalıdır.⁶⁸

⁶² Teziç (Anayasa), 323

⁶³ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 12. Bası, İstanbul, 2009, s. 479

⁶⁴ Özbudun (Siyasal Partiler), s.30

⁶⁵ Kapani, s.178

⁶⁶ Özbudun (Siyasal Partiler), s.28

⁶⁷ Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler**, İÜHF Yayınları, İstanbul, 1969, s.235

⁶⁸ Teziç (Anayasa), s.324

ABD esasen iki partili sisteme sahip olmakla birlikte, ABD’de her zaman küçük partiler de olmuştur. Bu partiler, genellikle Germen ve Latin asıllı kimselerin kurduğu sol eğilimli partilerdir. Bunlara örnek olarak, 2010 seçimlerinde kısmi bir başarı da sağlayan ve adını Amerikan bağımsızlık mücadelesindeki bir olaydan alan Çay Partisi örnek gösterilebilir.⁶⁹

c. Fransa’da

Toplumsal değişimlerin beşiği olan Fransa’da daha çok sınıflar üzerine kurulmuş olan siyasi partilerin kökenleri, Fransız İhtilalinden önceki yıllara kadar gitmektedir.⁷⁰ Fransız İhtilali sürecinde ise seçimlerle oluşan tüm parlamentolarda sağ-sol gruplaşmalar görülmüştür. Fransız siyasal hayatında partiler arasındaki farklılıkların temelinde bu dönemin etkisi görülmektedir.⁷¹

Fransa’da İngilizlerin çift parti sistemine karşılık, Avrupa ülkelerinin çoğunda olduğu gibi çok partili bir düzen mevcuttur. Bu partilerin bazıları geniş kitlelerin desteğine dayandığı halde, bir kısmı küçük kalmıştır. Fransa’da partilerin doğuşunda, sınıf menfaatleri, din ve devlet ilişkileri başlıca rol oynar. Partilerin prensipleri genel olarak açık bir şekilde belirtilir.⁷²

d. Almanya’da

Almanya’da siyasal partiler örgütlü olarak 1848 Sanayi Devrimi’nden sonra, İmparatorluğun kurulması sürecinde ortaya çıkmıştır.⁷³ Alman parti sisteminin en önemli özelliği, çok erken tarihlerden itibaren çok partili olmasıdır. Almanya’da 1848 İnkılabı’ndan 1871 yılında 2’nci Alman Reich’inin kurulmasına kadar geçen sürede, çeşitli toplumsal grupları temsil eden çok sayıda parti kurulmuştur. 1918’de Reichstag’da on birden fazla, 1930’da ise irili ufaklı on beşten fazla parti vardır.⁷⁴

⁶⁹ Özcan ve Yanık, s.19

⁷⁰ Naki Cevat Akkerman, **Demokrasi ve Türkiye’de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ulus Basımevi, Ankara, 1950, s. 19.

⁷¹ Berkes, s.99

⁷² Kubalı, s.342

⁷³ Özcan ve Yanık, s.23

⁷⁴ Berkes, s.160-161

Almanya’da siyasi partiler 1949 Alman Anayasası ile kurumsal varlık kazanmışlardır. Anayasa’nın emredici hükmüne rağmen siyasi partileri hukuki düzene kavuşturacak SPK ancak 1967 yılında kabul edilebilmiştir.⁷⁵ Fransa örneğinde olduğu gibi Almanya’da da 1930 yılına, yani Hitler iktidara gelene kadar kurulan partilerin genel olarak sınıfları temsil ettiği görülmektedir.⁷⁶

e. Türkiye’de

Türkiye’deki siyasi partilerin tarihsel gelişimi ilerleyen kısımlarda detaylarıyla ele alınacağından, bu başlık altında genel olarak değinilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk siyasi amaçlı örgütler ulusal bağımsızlık amacı ile azınlıklar tarafından kurulmuştur. I. Meşrutiyet’ten önce Türkler tarafından kurulan siyasi amaçlı örgütler parlamentonun ve seçimlerin mevcut olmadığı bir ortamda gizli olarak faaliyet göstermişlerdir.⁷⁷

Ülkemizde kurulan ilk siyasi kuruluş; parti (fırka) adını taşımayan; fakat kendisini parti olarak nitelendirebileceğimiz 1859’da İstanbul’da faaliyete geçen “Fedailer” Cemiyetidir. Bunu 1865’te kurulan “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” izlemiştir.⁷⁸

Batı’da seçim derneklerinin gelişerek parti olmalarına karşılık, Türkiye’de Osmanlı döneminden başlayarak ihtilalci derneklerin meclislerde parti haline geldikleri görülmektedir. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti İkinci Meşrutiyetle kurulan Mebusan Meclisi’nde; Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ise Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde gerçek anlamda partileşmişlerdir.⁷⁹ Türkiye’de Kurtuluş Savaşı’nın öncülüğünü yapan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 1923’te kurulan Cumhuriyet Halk Partisi’nin çekirdeğini oluşturmaktadır.⁸⁰

⁷⁵ Özcan ve Yanık, s.23

⁷⁶ Akkerman, s. 21.

⁷⁷ Demir, s. 174

⁷⁸ Özkan Tikveş, Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1982, İzmir, (Teorik) s.123

⁷⁹ Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş**, 5. Bası, Say Yayınları, İstanbul, 1988, s.221

⁸⁰ Kapani (Politika), s.179,180

C. Siyasi Partilerin Unsurları

Siyasi parti tanımlarına ilişkin olarak doktrindeki görüş ayrılıklarından yola çıkarak, siyasi partilerin unsurlarını şu şekilde sıralayabiliriz;

1. Belli Bir Programa Sahip Olma

Siyasi partilerin devlet ve toplum düzeni üzerinde yapmak istediklerini belirten programları olmalıdır. Yönetimde söz sahibi olmak, siyasi partilerin kendi programlarını hayata geçirmelerinin bir yoludur.

Siyasi partiler, iktidarda olsun veya olmasın toplum ve devlet düzenini etkilemeye, hatta ona yön vermeye ve bu suretle temsil ettiği menfaati belirli bir dünya görüşü ve görüşler programı halinde etkili kılmaya çalışırlar. Bütün siyasi partilerin amacı belli bir iktisadi ve sosyal menfaati gerçekleştirmektir; siyasi iktidarı ele geçirmek ise bunun için bir araçtır.⁸¹

2. Siyasi iktidarı elde etme veya Paylaşma Amacı

Siyasi partilerin tanımına ilişkin ortaya çıkan görüş ayrılıkları çoğunlukla “iktidarı ele geçirme amacı” üzerinedir. Bu konuda birçok yazar “iktidarı ele geçirme” gayesini siyasi partilerin olmazsa olmaz unsuru olarak addetmiş; bir kısmı ise salt iktidar olma değil, yönetime bir şekilde müdahil olma yahut iktidarı etkileme amacının da siyasi partilerin bir unsuru olarak yeterli sayılabileceğini savunmuştur.⁸² Bütün siyasi partiler için ortak hedef teşkil eden bu unsur, siyasi partileri diğer topluluklardan ayırt etmeye yarayan başlıca kriterdir.⁸³

Kanaatimizce de siyasi partiler salt iktidarı elde etmeyi değil; seçmen desteğini alarak iktidara gelmek, iktidara ortak olmak veyahut iktidarı etkilemek amacını taşırlar. Nitekim bu durum, siyasi partileri, dernek, vakıf gibi başkaca kuruluşlardan ve siyasi iktidarın kullanılışını etkilemeye yönelik meşru/gayrimeşru bazı topluluklardan ayıran en önemli ölçüttür.

⁸¹ Perinçek (1968), s. 39

⁸² Şeref İba, **Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku**, 3. Bası, Seçkin Yayınları, Ankara, 2019, s. 26

⁸³ Kapani (Politika), s.176

3. Örgüt ve Süreklilik

Siyasi partilerin seçmeni ve kamuoyunu etkileyecek faaliyetleri parti yönetimi tarafından icra edilir. Partinin devamlılığını sağlamak ve politika üreterek kamuoyuna sunmak gibi çok önemli icraatları yerine getiren parti yönetimlerinin örgütlü ve hiyerarşik bir yapıya sahip olmaları gerektiği izahtan varestedir. Siyasi partilerin geçici kuruluşlar olmayıp, sürekli ve ülke çapında yaygın bir örgüte sahip olmaları, partileri parlamento içinde kurulan gruplardan, kliklerden, siyasal kulüplerden ayıran ikinci önemli kriterdir.⁸⁴

Şahıslardan bağımsız olarak, güçlü ve kurumsal bir teşkilata sahip olan siyasi partilerde süreklilik de esas olacaktır. Yani yöneticilerin ya da yönetimin değişmesi siyasi partinin etkinliğine devam etmesini engellememelidir.⁸⁵ Nitekim yakın siyasi tarihimize bakıldığında; birçok siyasi partinin ülke genelinde kabul gören ve sempati yakalayan genel başkanlarının gücüyle var olduklarını, fakat bu kişilerin bir vesile siyasetten çekilmesi üzerine partilerinin de siyaset sahnesinden silindiklerine dair çokça örneğe rastlarız.

D. Siyasi Partilerin Hukuki Niteliği

Liberal devlet anlayışının bireycilik ve parlamentonun üstünlüğü ilkelerinden kaynaklı olarak siyasi partiler uzun süre hukukun düzenleme alanına dahil edilmemişlerdir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar devam etmiştir.⁸⁶ Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasi partiler pozitif hukuka sirayet etmiştir.⁸⁷ Günümüzde siyasi partilerin hukuki statüsü farklı ülkelerde farklı şekillerde düzenlenmiştir. Anglo-Sakson ve İskandinav ülkeleri siyasi partilerle ilgili anayasal bir düzenlemeye gitmeyip seçim kanunlarında düzenlemekle yetinmişken,

⁸⁴ Kapani (Politika), s. 176-177

⁸⁵ Özbudun (Siyasal), s.2

⁸⁶ Teziç, s. 325

⁸⁷ Kapani (Politika), s.180-181

Almanya, İtalya, Fransa gibi ülkelerde siyasi partiler anayasalarda yer bulmuştur.⁸⁸ Türkiye de bu sayılı ülkeler arasında yerini almaktadır.⁸⁹

Türkiye’de cemiyet kurma hürriyetinin 1909 yılında Kanun-i Esasi’de yapılan değişiklikle tanınmasıyla siyasi partiler hukuki statüye kavuşmuşlardır. 1909 yılında 310 sayılı Cemiyetler Kanunu ile cemiyet kurma hürriyeti ayrıntılarıyla düzenlenmiştir. Kanun Cumhuriyet’in kurulmasından sonra yapılan değişikliklerle birlikte 1936 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu kanuna göre önceden izin almadan kurulabilen partiler dahil bütün cemiyetlerin, kavim esasına dayanmaması, milli olması ve aleni olması gerekmektedir. Cumhuriyet’in kurulmasından sonra yapılan 1924 Anayasası da cemiyet kurma hürriyetinin sınırlarının kanunla belirleneceğini öngörmüştür. 1938 yılına kadar kanunen cemiyet ve siyasi parti kurma hakkı var olmasına rağmen siyasi amaçlı kurulan organizasyonların tek parti yönetimi tarafından yaşatılmadığı görülmektedir. Nitekim 28 Haziran 1938 tarihli 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile siyasi partilerin kuruluşu izne bağlanmış ve siyasi partiler üzerinde hükümete geniş bir takdir hakkı tanınmıştır. Kuruluştaki serbestlik esasına ancak 5 Haziran 1949 tarihli ve 4919 sayılı kanunla Cemiyetler Kanunu’nda yapılan değişiklikler sayesinde dönülmüştür. 1961 Anayasası ile anayasal statüye sahip olan siyasi partilerin bu durumu 1982 Anayasası döneminde korunmuştur.⁹⁰

Siyasi partilerin hukukun düzenleme alanına girmeleri, anayasayla teminata kavuşturulmaları ve demokrasinin vazgeçilmez unsuru oldukları gerçeği karşısında, bu özel kuruluşların hukuki niteliklerine ilişkin bazı görüşler ortaya çıkmıştır.⁹¹ Bu konuda genel olarak “kamu hukuku görüşü”, “özel hukuk görüşü” ve “karma görüş” olarak üç temel başlık ortaya çıkmış; doktrinde siyasi partilerin “anayasa organı”, “kamu kuruluşu”, “kamu yararına çalışan kuruluş” olup olmadığı üzerine tartışmalar gündeme gelmiştir. Bu tartışma, ülkemizde hukuki bir sorun olarak ilk defa 1970 yılında siyasi partilere devlet tarafından mali yardım yapılmasına ilişkin düzenlemenin Anayasaya aykırılığının iddiası ile gündeme gelmiştir.⁹²

Anayasa Mahkemesi, siyasal partilere devlet tarafından mali yardım yapılmasını öngören 22.02.1968 tarih 1017 sayılı Kanun’un iptali istemiyle açılan

⁸⁸ Teziç, s. 327

⁸⁹ Kapani, s.181

⁹⁰ Teziç, s. 328-331

⁹¹ Erdoğan Teziç (100), s. 30-31

⁹² Özcan ve Yanık, s.58

davada, siyasi partileri “kamu hukuku tüzel kişiliği” olarak nitelendirilmiştir.⁹³ Aynı konu 02.02.1970 tarih ve 1219 sayılı kanunla bir kez daha düzenlenmiş; Anayasa mahkemesi bu kez içtihat değiştirerek, siyasi partilerin birer kamu kurumu olarak kabul edilemeyeceklerini belirtilmiştir.⁹⁴ Anayasa Mahkemesi nispeten yeni tarihli olan Refah Partisi⁹⁵, Fazilet Partisi⁹⁶ ve Adalet ve Kalkınma Partisi⁹⁷ kararlarında ise siyasi partilerin *sui generis* kuruluşlar olduğu görüşünü benimsemiştir.⁹⁸

Akmanlar, siyasi partilerin bir kamu kuruluşu olmadıklarını belirtmiş; fakat 648 Sayılı SPK yürürlüğe girmeden önceki dönemde siyasi partilerle derneklerin birbirinden ayırt etmenin de hukuken mümkün olmadığını ifade etmektedir.⁹⁹ Fendoğlu, siyasi partinin işlerinin memurlar eliyle yürütülmemesinden dolayı siyasi partilerin kamu hukuku tüzel kişisi olarak nitelendirilemeyeceğini savunmaktadır. Fendoğlu’na göre, siyasi partilerin özel hukuk tüzel kişileri olduğu kabul edilmelidir.¹⁰⁰ Aynı şekilde Mehter de, siyasi partilerin kamu gücünü doğrudan kullanmaktan yoksun olmaları sebebiyle özel hukuk kuruluşları olduğunu belirtmektedir.¹⁰¹

Siyasi partileri kamu tüzel kişisi ve özel hukuk tüzel kişisi sayan görüşler, Alman Bilim Komisyonu tarafından uzlaştırılmıştır. Komisyon’un raporuna göre; partilerin devlet mekanizmasının bir parçasıymış gibi kurumsallaştırılmasının, seçmenin güvenini kaybetme sonucu doğurabileceği mütaala edilmiştir. Bu sebeple, siyasi partilerin toplum içindeki özgür karakterini reddetmeksizin, onların kamusal gerçekliğini kabul etmek gerektiği savunulmuştur.¹⁰² Doktrinde “karma görüş” olarak addedilen bu tanıımı destekleyen yazarlarımız da mevcuttur;

Özbudun’a göre, siyasi partiler halkla devlet kurumları arasında köprü oluşturan, bu nedenle kısmen özel hukuk tüzel kişilerine, kısmen de kamu hukuku

⁹³ Anayasa Mahkemesi’nin 9.2.1969 tarihli ve E.1968/26, K.1969/14 sayılı kararı, AMKD, Sayı: 7, ss. 248-249.

⁹⁴ Anayasa Mahkemesi’nin 2.2.1971 tarihli ve E.1970/12, K.1971/13 sayılı kararı, AMKD, 9, s. 287.

⁹⁵ Anayasa Mahkemesi’nin (parti kapatma) 16.01.1998 tarihli ve E:1997/1, K:1998/1 sayılı kararı

⁹⁶ Anayasa Mahkemesi’nin (parti kapatma) 22.06.2001 tarihli ve E:1999/2, K:2001/2 sayılı kararı

⁹⁷ Anayasa Mahkemesi’nin (parti kapatma) 30.07.2008 tarihli ve E:2008/1, K:2008/2 sayılı kararı

⁹⁸ Abdurrahman Eren, “Türk Hukukunda Siyasi Partilerin Hukuki Niteliği ve Anayasa Mahkemesinin Tutumu”, **Prof. Dr. Yılmaz Aliefendioğlu’na Armağan**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2009, s. 69.

⁹⁹ Bülent Akmanlar, “Siyasi Partiler Kanununun Özellikleri”, **Adalet Dergisi**, Sayı: 2, 1966, <https://adaletdergisi.adalet.gov.tr/arsiv/adaletdergisi/1966/sayi2-subat1966-sene-57-88sayfa-cilt2.pdf>, (12.10.2021), s.132,

¹⁰⁰ Hasan Tahsin Fendoğlu, **Anayasa Hukuku**, 8. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020, s. 421.

¹⁰¹ Hamdi Mehter, **Siyasi Partilerin Mali İşlemleri ve Denetimleri**, Ankara, 1995, s.4

¹⁰² Rechtliche Ordnung des Parteiwesens, s.70-113’den aktaran Özcan ve Yanık s. 60

tüzel kişilerine benzeyen “kendilerine özgü (sui generis)” kuruluşlardır.¹⁰³ Teziç’e göre ise, siyasi partileri, halkın siyasi düşünce ve inançlarının oluşmasında birer araç olan “serbest kuruluşlar” olarak nitelendirmek gerekir.¹⁰⁴

Özcan/Yanık’a göre, siyasi partilerin bazı hallerde kamu hizmeti gördükleri aşıkardır; fakat bu durumu siyasi partilerin tüm faaliyetleriyle genellemek hatalı olur. Siyasi partilerin toplumun sürekli değişim ve gelişim gösteren unsurları olması hasebiyle belli hukuki kalıplar içine hapsedilmesine imkan yoktur.¹⁰⁵

Sonuç olarak diyebiliriz ki; ne medeni hukuk ne de kamu hukuku siyasi partilere kayıtsız şartsız olarak uygulanamaz. Uzun zaman dernekler hukukuna tabi olan siyasi partiler, Türkiye’de 1960 sonrasında özel bir düzenlemeye tabi tutulmuşlardır. Bu düzenlemeler genel olarak hukukun bir bölümüdür ve görevlerinin ifası için ihtiyaç duydukları hukuki zemini partilere sağlayan esaslar bütünüdür.¹⁰⁶ Kanaatimizce de, siyasal partilerin hukukun belli bir kalıbına sokulması, siyasi parti olgusunun kendine özgü yapısıyla da bağdaştırılamaz. Zira, siyasi partileri belli kalıplara sokma denemeleri hep “zorlama” bazı yorumlara sebebiyet vermektedir. Bu nedenle, karma görüşün siyasal partilerin özüne ve ruhuna daha uygun olduğu kanaatindeyiz.

E. Siyasi Parti Özgürlüğü’nün Temel Hak Olarak Görünüm Biçimleri

Özgürlük, insanın dış baskıya ve yabancı egemenliğine karşı düşünce ve eylem bağımsızlığı şeklinde tanımlanabilir¹⁰⁷. Bu nedenle özgürlük insanın en üstün ve kutsal değerlerinden birini teşkil eder. Zira sadece duygu ve düşüncelerinde serbest, eylemlerinde ise bağımsız olan kişiler kendilerini geliştirebilme yönünde ciddi atılımlar yapabilirler. Bu nedenlerle kişi özgürlüğü, kültürün ve medeniyetin tek temel koşuludur.¹⁰⁸

¹⁰³ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 4. Bası, , Yetkin Yayınları , Ankara, 1988, (Anayasa), s.23

¹⁰⁴ Teziç (Anayasa), s.333

¹⁰⁵ Özcan ve Yanık, s. 60

¹⁰⁶ Perinçek (Yasaklanma Rejimi), s.32-33

¹⁰⁷ Mustafa Erdoğan, “İnsan Hakları Öğretisine Giriş”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 11, Ankara, 1993, s.27, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/428976>, 12.06.2021.

¹⁰⁸ Adil İzveren, **Hukuk Felsefesi**, DEÜHF Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, Ankara 1988, s.143-144.

Modern hukuk öğretisinde özgürlük kavramının tanımlanmasında iki tutumun var olduğu söylenebilir. Bu iki temel tutumdan ilki özgürlüğü devletin hukuki koruma altına aldığı ve yasal güvence verdiği haklar olarak anlamlandırırken; diğeri bireylerin haklarının, ortaklaşa sahip olunan haklar olan toplumsal ortak çıkarları tehdit edemeyeceği kuralını baz almaktadır.¹⁰⁹ Özlem'e göre ilk tutum liberal hukuk devletinin tutumudur ve bireysel özgürlüklere öncelik verir. İkinci tutum ise sosyal hukuk devleti tutumudur ve topluma öncelik vermektedir.¹¹⁰ Bu iki tutumdan ilkinin Montesquieu'nün "hürriyet kanunların müsaade ettiği her şeyi yapabilmek hakkıdır"¹¹¹ tanımına; ikincisinin ise 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisinde yer alan "hürriyet başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir"¹¹² klasik tanımına denk düştüğü söylenebilir. Özgürlüğün, kesin ve katı bir tanımının yapılamayacağını belirten Kapani; özgürlüğü daha çok duyulan, hissedilen soyut bir kavram olarak addetmiştir. O halde özgürlük kavramına dair yapılacak her türlü tanımın subjektif fikirlerden öteye gidemeyeceğini; bu nedenle de herhangi bir tanımlama yapmamanın daha yerinde olacağını savunmuştur.¹¹³

Siyasi parti özgürlüğünün dernek özgürlüğünden bağımsızlaşması ve ayrı bir hak niteliği kazanması oldukça yeni bir durumdur. Avrupa ülkelerinin bir çoğunda anayasal metinlerde siyasi parti özgürlüğü, müstakil bir hak olarak düzenlenmemiştir. Uluslar arası insan hakları belgelerinde ve klasik demokrasinin egemen olduğu bir çok Avrupa ülkesinde siyasi parti özgürlüğü dernek özgürlüğünün bir parçası olarak kabul edilir ve bu özgürlük içinde koruma görür.¹¹⁴ Bazı anayasalar ve uluslararası metinlerde siyasi parti özgürlüğü ayrıca yer alırken Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11'inci maddesinde açıkça siyasi parti özgürlüğüne yer verilmiyor olması dernek kurma özgürlüğünün siyasi parti özgürlüğünü güvence altına almadığı anlamına gelmemektedir.¹¹⁵

¹⁰⁹ Söğütü, s.60

¹¹⁰ Doğan Özlem, "Ahlâkta, Hukukta ve Siyasette Özgürlük Kavramı Üstüne", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt:72, Sayı:1, 2014, ss. 91-92.

¹¹¹ Kapani, (hürriyetler), s. 5.

¹¹² Kapani, (hürriyetler), s. 5.

¹¹³ Kapani, (hürriyetler), s. 5.

¹¹⁴ Fazıl Sağlam, "Siyasi Parti Özgürlüğü", **Cogito: İnsan Hakları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, (özgürlük), s. 195.

¹¹⁵ Tijen Dündar Sezer, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde Dernek Kurma Özgürlüğü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2004, (Avrupa), s. 19.

Siyasi parti özgürlüğünün dernek özgürlüğünden ayrılması oldukça yeni bir gelişmedir.¹¹⁶ Uzun zaman siyasi partilerin pozitif hukuka sirayet etmemelerinin müsebbibi ise liberal devlet anlayışıdır. Liberal devlet anlayışına göre, seçmenle seçilen arasında hiçbir aracı organa lüzum yoktur ve siyasi partilere meşruiyet tanınması klasik temsili demokrasinin özüne aykırılık teşkil edecektir. Bu yüzden liberal devlet, her şeyi düzenlediği ve hukukileştirdiği halde siyasi partilerin önemini inkar etmiştir. Ancak hukuk düzeni dışında gelişen siyasi partiler bir çeşit fiili durum içinde kalmış ve kendi koşulları içinde gelişerek zamanla liberal hukuk düzenini değiştirecek güce ulaşmıştır.¹¹⁷

Siyasi partiler esasen dernekleşme özgürlüğünün uzantılarıdır.¹¹⁸ Dernek kurma özgürlüğü ise içeriği itibarıyla çok geniş bir hak olup; hem bireylerin hem de derneklerin haklarını kapsamına alır. Daha açık bir ifadeyle, dernek kurma özgürlüğünün bir tarafta bireysel yönü, diğer tarafta ise kolektif yönü bulunmaktadır.¹¹⁹

1. Siyasi Parti Özgürlüğünün Bireysel Yönü

Siyasi parti özgürlüğünün bireysel yanı, kişilerin dernek kurma, bunlara üye olma ya da olmama konusundaki hak ve özgürlüklerinden oluşur. Keza dernekten çekilme hakkı da buna dahildir.¹²⁰

Yasal koşulları yerine getirmek kaydıyla özgürce siyasi parti kurma veya herhangi bir siyasi partiye üye olabilme olgusu, “bireysel anlamda pozitif siyasi parti özgürlüğü”; herhangi bir siyasi partiye üye olmama ya da siyasi parti üyeliğinden ayrılma özgürlüğü ise “bireysel anlamda negatif siyasi parti özgürlüğü” olarak tanımlanır.¹²¹

1982 Anayasası 68’inci maddenin 1’inci fıkrasında “Vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden ayrılma hakkına sahiptir”

¹¹⁶ Sağlam, (özgürlük), s. 195.

¹¹⁷ Tunaya (Siyasal), s.453, 454

¹¹⁸ Bülent Tanör/Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 13. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, 2013, s. 178,179

¹¹⁹ Tijen Dündar Sezer, “Dernek Kurma Özgürlüğünün İçeriği ve Gelişim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 10, Sayı:1, 2008, (Dernek), s. 50

¹²⁰ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s. 179

¹²¹ Sağlam (Özgürlük), s. 195-197’

diyerek siyasi parti özgürlüğünü bireysel anlamda tanımıştır. Her ne kadar ilgili hükümde siyasi partilere üye olmama yönünde açık bir ibare yer almasa da, hukuk mantığı çerçevesinde yorum yapıldığında, bu güvencenin kapsam içerisinde mevcut olduğu düşünülmektedir.¹²² Üyelikten ayrılma hakkına sahip olan bireyin, hiç üye olmama hakkına da evleviyetle sahip olduğu düşünülebilir.¹²³

2. Siyasal Parti Özgürlüğünün Kolektif Yönü

Siyasi parti kurma, siyasi partilere üye olma ve siyasi parti üyeliğinden ayrılma gibi bireysel özgürlüklerin yanında; siyasi partilerin kurumsal olarak sahip olduğu bir takım haklar da mevcuttur. Kolektif (kurumsal) siyasi parti özgürlüğü, siyasi partilerin doğrudan tüzel kişi olarak belli haklara sahip olması; toplumsal ve kamusal işlevlerine istinaden bir takım ayrıcalıklara sahibi olmalarıdır.¹²⁴ Kolektif siyasi parti özgürlüğü, bir örgüt olarak amaçlarını ve programlarını oluşturmak, kendi örgütlerinin oluşumunu sağlamak, seçimlere iştirak etmek, kendi reklamlarını yapmak, kendi finansmanı için kararlar almak gibi hak ve özgürlükleri kapsar.¹²⁵ Kısacası, kolektif yan, bir derneğin ya da siyasi partinin tüzel kişilik olarak sahip olabileceği hak ve yükümlülüklerdir.

Siyasi parti özgürlüğünün kolektif tarafı, esasen bireysel siyasi parti özgürlüğüne dayanmakta ve onu güçlendirmektedir. Siyasi partiler kendi dayanaklarını bireyin demokratik özgürlüklerinde bulurlar kendi varlıklarını bu özgürlüklerle gerekçelendirirler.¹²⁶

F. Siyasi Partilerin Benzer Nitelikli Kuruluşlardan Farkları

Siyasal bilimcilerin çoğunluğu bir topluluğun siyasi parti sayılabilmesi için, süreklilik arz eden bir örgüt yapılanmasına sahip olması gerektiğini ileri sürmektedir. Örgüt kavramı, parti mensupları arasındaki ilişkilerin belirli kalıplara göre yürütülmesini, parti içerisinde işbölümü ve hiyerarşinin tesis edilmesini, taşra ile

¹²² Söğütü, s.64

¹²³ Erdem, s.54

¹²⁴ Söğütü, s. 65

¹²⁵ Özcan ve Yanık, s. 73

¹²⁶ Özcan ve Yanık, s. 73

parti merkez teşkilatı arasında düzenli irtibatın kurulmuş olmasını içerir. Bu örgüt belli ölçüde süreklilik göstermeli, yani partinin varlığı tek bir seçimle, tek bir sorunla veya belli bir andaki parti liderinin ömrüyle sınırlı olmamalıdır.¹²⁷ Nitekim siyasi partileri kulüp, klik, hizip v.b. siyasal topluluklardan ayıran başlıca özellik de, bunların sürekli ve istikrarlı bir yapıya sahip olmaları, lider veya liderlerin kişiliklerine bağlı, gelip geçici bir nitelik taşımamalarıdır.¹²⁸ Siyasi partileri başkaca topluluklardan ayıran diğer bir etken de; devletin yönetim kadrolarına kendi temsilcilerini getirmek; böylece devlet politikasını kendi görüşleri doğrultusunda şekillendirme gayesi gütmektir.¹²⁹

Özetle siyasi partileri dernek, vakıf, kulüp v.s. gibi sosyal cemiyetlerden ayıran en önemli üç unsur; “iktidarı elde etme veya paylaşma amacı”, “örgütlülük” ve “süreklilik” halleridir. Siyasi partileri dernek, vakıf ve muhtelif baskı/menfaat gruplarından ayıran farklar aşağıda ele alınmıştır;

Öncelikle dernekler Türk Medeni Kanunu’nda düzenlenmiştir. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun 56. Maddesi uyarınca; dernekler, en az yedi gerçek kişinin kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları, tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır.¹³⁰ Dernekler kimi zaman siyasi uzantıları olsa da çoğunlukla belirli sosyal ve kültürel konulara ilişkin amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırlar.¹³¹ Bu da dernekleri belli bir konu, alan ya da bölgeyle sınırlı hale getirir. Siyasi partiler ise belirli alanlarda değil, tüm ülke sathında faaliyet gösteren yapılardır. Keza, dernekler kendi tüzüklerinde belirledikleri amacın gerçekleşmesi halinde sona ereceğine dair hükümler içerebilir. Fakat siyasi partiler ülke yönetimiyle alakalı olduğundan misyonunu tamamlaması gibi bir durum söz konusu değildir. Derneklerin özel hukuka tabi kuruluşlar olmasının yanında siyasi partilerden en temel farklılıkları bu şekildedir.¹³²

Vakıflar da dernekler gibi Türk Medeni Kanunu’nda düzenleme alanı bulmuştur. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun 101. Maddesi uyarınca; vakıflar,

¹²⁷ Özbudun (Siyasal Partiler), s.2-3

¹²⁸ Özbudun (Siyasal Partiler), s.2-3

¹²⁹ Özbudun (Siyasal Partiler), s.3

¹³⁰ 4721 sayılı TMK, m.56

¹³¹ Zeki Hafızoğulları, “Laiklik, İnanç, Düşünce ve İfade Hürriyeti”, 1. Bası, US-A Yayıncılık, Ankara, 1997, s. 166

¹³² Hamurcu, s. 7

gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülenmeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır.¹³³ Bu tanımdan yola çıkılacak olursa, vakıflarda da derneklerde olduğu gibi belirli bir amaca yönelim söz konusu olup; bu yönelim derneklerden farklı olarak mal topluluklarının özgülenmesi şeklinde tezahür eder. Siyasi partiler ise belirli bir amacı paylaşan insanlardan oluşur. TMK'nun 101'inci maddesinin 3'ncü fıkrasındaki “vakıflarda üyelik olmaz” emredici hükmüyle birlikte, siyasi partilerle vakıfların farklı yapıda kuruluşlar oldukları ortaya konmuştur. Zira siyasi partileri parti yapan üyeleridir. Bu iki husus partilerle vakıflar arasındaki farkı göstermeye yeterlidir.¹³⁴

Siyasi partilerle ayrımı yapılması gereken diğer bir oluşum ise baskı ve menfaat gruplarıdır. Genel bir tanımla, baskı grubu bilinçli ve teşkilatlı bir menfaat grubudur. Kolektif bir menfaat, bir çevrenin ya da grubun menfaati adına yapılır ve iktidardan bazı faydalar elde etme şeklinde tezahür eder. Örneğin bir meslekten olan insanlar bir grup vücuda getirerek özel bir teşkilat kurarlar.¹³⁵

Dernekler ve vakıflardan farklı olarak baskı grupları, nispeten daha siyasi oluşumlar olmasına rağmen, doğrudan siyasi olarak nitelendirilemez.¹³⁶ Baskı grupları siyasi partiler gibi siyasi iradenin oluşumunu doğrudan doğruya etkilemez; parlamento üyeleri, siyasi partiler ve diğer siyasi organ ve kuruluşlarla iletişim kurmak suretiyle siyasi gruplar üzerinde dolaylı yoldan etki sağlama imkanlarını araştırırlar.¹³⁷

Siyasi partiler ile baskı grupları bir diğer fark da; baskı gruplarının belirli amaçlar etrafında toplanmış; faaliyet alanları sınırlı olan gruplar olmasıdır.¹³⁸ Örneğin, tarım ürünü fiyatlarının artması, iş güçlerinin yükselmesi, ev kiralalarının indirilmesi gibi belli grup çıkarlarının gerçekleşmesi için çaba gösterirler.¹³⁹ Siyasi partiler ise genel olarak toplumsal ve yönetsel konuları kapsayan, bunlar karşısında belli politikalar üreten geniş programa sahip oluşumlardır.¹⁴⁰

¹³³ 4721 sayılı TMK, m.101

¹³⁴ Hamurcu, s. 8

¹³⁵ Tunaya (Siyasi Müesseseler), s. 596

¹³⁶ Çağla Cengiz, **Yeni Başlayanlar İçin Siyaset Bilimi**, Omnia Yayınları, İstanbul, 2010, s. 113

¹³⁷ Perinçek (Partiler Rejimi), s. 105

¹³⁸ Kapani, s.214

¹³⁹ Perinçek (1968), s. 105

¹⁴⁰ Kapani, s.214

Menfaat grupları ise pasiftir ve teşkilatlanmış değildir. Türkiye’de köylü kitlesi gayet geniş, kalabalık bir menfaat grubudur; zira teşkilatlı, hatta bilinçli değildir. Fakat; örneğin Eski Muharipler Cemiyeti ya da Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı organize edilmiştir ve bir baskı grubudur.¹⁴¹

G. Siyasi Partilerin Fonksiyonları:

Siyasi partilerin demokratik siyasi yaşamın vazgeçilmez unsurları haline geldiği sabittir. Zira günümüz koşullarında demokrasinin uygulanabilmesi siyasi partilerin varlığıyla mümkündür. Bu yüzdendir ki, dünya genelinde modern demokrasiler “partiler demokrasisi” ya da “partiler rejimi” olarak addedilir. Bugün siyasal partiler ülkemizin de içinde bulunduğu birçok ülkenin anayasa ve yasal mevzuatına sirayet etmiştir. Siyasal partilerin olmadığı bir ortamda demokrasinin de varlığından söz edilemeyeceği doktrin ve yargı içtihatlarıyla genel kabul görmüştür.

Payaslıoğlu’na göre siyasi partilerin fonksiyonu, demokratik rejimlerde rejimin iyi işleyebilmesi, hatta sadece işleyebilmesini faaliyetleriyle temin etmekten ibarettir. Bu fonksiyon, onların faaliyetleri neticesinde bir tali mahsul (by-product) olarak ortaya çıkar ve siyasi partiler kendi gayeleri peşinde koştuklarından bu tali mahsulün gerektiği veya kendine izafe edildiği gibi gerçekleşip gerçekleşmediğine önem vermezler.¹⁴²

Modern siyasal sistemlerde partilerin yüklenmiş oldukları işlevleri (fonksiyon) beş ana başlık altında toplayabiliriz;

1. Menfaatlerin Birleştirilmesi ve Temsili Fonksiyonu

Demokratik bir toplumda birey, grup, zümre ve sınıf esasına dayanan, birbirinden farklı, çok sayıda çıkar ve temeli iktisadi olan veya olmayan çok sayıda değişik görüş vardır. İşte siyasi partiler, böylesine çeşitli ve birbiriyle çatışma halindeki menfaat ve fikirleri makul şekilde uzlaştırarak siyasete taşımayı temin eder.

¹⁴¹ Tunaya (Siyasi Müesseseler), s. 596-597

¹⁴² Payaslıoğlu, s. 69

Yani farklı görüş ve çıkarlar siyasi partiler marifetiyle siyasal alanda temsil edilebilir hale gelirler.¹⁴³

Teziç'e göre, siyasi partiler belli görüşlerin süreklilik kazanmasını sağladıklarından, partilerin olmadığı bir ortamda kamuoyunda kararsızlıklar doğacak; bu durum rejimsel dalgalanmaları da beraberinde getirecektir. Bu nedenle siyasi partiler, temelde yakın olan görüşleri ortak müşterekte birleştirmek ve bireysel farklılıkları azaltmak sureyiyle birleştirici unsur olmaktadır.¹⁴⁴

Özbudun'a göre, çıkarların birleştirilmesi işlevinin yerine getiriliş biçimi bakımından siyasal partiler üçe ayrılırlar;¹⁴⁵

a. Pragmatik/Pazarlıkçı Partiler

Pragmatik parti, İngiliz ve Amerikan partileri gibi, “siyasetin nihai amaçlarından çok araçları üzerinde duran, program ve faaliyetlerinde köklü ve toptan değişikliklerden çok somut sorunlara ve sınırlı reformlara yer veren, kısaca ideolojik eğilimleri ağır basmayan” partilerdir. Bu tip partiler kendi içlerinde çeşitli menfaat gruplarını barındırabilir ve bunların isteklerini uzlaşma ve pazarlık yoluyla bağdaştırmakta başarılı olurlar¹⁴⁶

b. İdeolojik Partiler

İdeolojik partiler, kutsal ve tartışma kabul etmez saydıkları bir takım değerlere yönelmişlerdir. Dolayısıyla bu partilerin, kendi temel değer sistemlerine, dünya görüşlerine, hayat felsefelerine uygun düşmeyen menfaatleri ya ortadan kaldırma, ya da hiç değilse bunların serbestçe açıklanmasına izin vermeme eğilimindedir.¹⁴⁷

¹⁴³ Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, 12. Bası, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2015, (Anayasal Demokrasi) s. 325-326

¹⁴⁴ Teziç (Anayasa), s. 346

¹⁴⁵ Özbudun (Siyasal Partiler), s. 93

¹⁴⁶ Özbudun (Siyasal), s. 93

¹⁴⁷ Özbudun (Siyasal), s. 93

c. Özgücü/Geleneksel Partiler

Toplumdaki belli bir etnik veya dinsel cemaati temsil eden ve bu bakımdan birleştirici yetenekleri sınırlı olan partilerdir. Aslında bunların, menfaatlerin birleştirilmesinden çok menfaatlerin açıklanması fonksiyonunu ifa ettikleri ve modern bir siyasal sistemdeki siyasi partilerden çok menfaat gruplarını andırdıkları söylenebilir. Özgücü partilere, özellikle, ulusal bütünleşmesini henüz tamamlayamamış olan geleneksel siyasal sistemlerde rastlanmaktadır.¹⁴⁸

2. Siyasal Kadroların Devşirilmesi Fonksiyonu

Siyasal devşirme, “siyasal sistemlerdeki çeşitli rolleri yerine getirecek kişilerin seçimi süreci” olarak tanımlanabilir.¹⁴⁹ Demokratik bir ülkede yönetim kadroları genellikle siyasal partiler vasıtasıyla bu görevlere tayin olurlar. Siyasal partiler bir tür “siyaset ocağı” olarak, toplumun çeşitli kesimlerini kendilerine çeker ve siyasetin pratikte öğrenilmesini temin eder. Nitekim siyasette belli makam ve mevkilere gelmiş kişiler genellikle siyasi parti örgütlerinde uzun süre çalışmış, bilgi ve deneyim kazanmış kişilerdir.¹⁵⁰

Siyasi Devşirme fonksiyonu, sadece temsilcilerin seçilme sürecini değil, aynı zamanda ilgili kişi ve kadroların yetiştirilme aşamalarını da kapsamaktadır. Seçilme ve yetiştirilme süreçlerinin toplamı, siyasi devşirmenin temsili demokrasi bakımından önemini göstermektedir. Zira temsili demokrasi kavramı, temsilcilerin temsil olunanlardan daha bilgili ve tecrübeli olduğunu ya da olması gerektiğine dair bir varsayıma sahiptir. Bu varsayım ise bizi temsili demokrasilerde belli oranlarda yöneten-yönetilen ikiliğine dayanan “siyasi elit” kavramına götürmektedir. Siyasi elitler, siyasi devşirmeye konu olan makamları temsil eden kişiler olarak ifade edilebilecektir.¹⁵¹

¹⁴⁸ Özbudun (Siyasal), s. 93-94

¹⁴⁹ Özbudun (Siyasal), s.98

¹⁵⁰ Erdoğan, s. 306

¹⁵¹ Mustafa Fatih Sarı, **Siyasi Partilerin Fonksiyonları ve Demokrasiye Etkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020, s.119

3. İktidarın Kullanılması ve Denetimi Fonksiyonu

Demokrasilerde hem siyasal toplumun işlerini yönetme hem de yöneten iktidarı denetleme işi siyasal partiler tarafından yerine getirilir. Nitekim hükümler ya bir partinin ya da bir partiler koalisyonunun hükümeti şeklinde oluşurlar. Örneğin bir parlamenter rejimde bakanlar kurulu daima bir partinin veya partiler koalisyonunun içinden çıkar ve onun parlamento grubu veya grupları tarafından desteklenir. Aynı şekilde başkanlık sisteminde de başkan belli bir partinin adamıdır.¹⁵²

Buna ek olarak, demokratik sistemlerde siyasal partilerin “hükümet etme” fonksiyonlarının bir diğer alternatifi de, iktidarın kullanılmasını denetlemektir. Muhalefet partileri, iktidar partisinin veya partiler koalisyonunun icraatlarını devamlı suretle kontrol eder ve eleştirirler. Bunu yaparken de, alınacak siyasi kararları kendi bakış açılarından etkilemek ve başkaca alternatif çözüm yolları geliştirerek kamuoyunu etkilemeyi amaçlarlar. Böylece kendi politikalarına taraftar kazanırlar ve gelecekte iktidara gelebilme ihtimallerini arttırmış olurlar.¹⁵³

4. Siyasal Sosyalleşme Fonksiyonu

Siyasal sosyalleşme, siyasi sürecin sürekliliğini ve değişimini sağlayan bir öğrenme sürecidir. Bu kavramla, siyasal sistem içindeki rollerin kavranması, siyaset kültürünün içselleştirilmesi ve devamlılığının sağlanması anlatılmak istenir. İşte siyasal partiler de hem mevcut siyaset kültürün geliştirilmesi ve değiştirilmesi, hem de yeni değer ve inançların yaratılması suretiyle bu sürece katkı sağlarlar.¹⁵⁴

Siyasal partiler aynı zamanda birer “eğitim ocağı” veya “siyaset okulu” mahiyetindedirler. Bu eğitim sadece partilerin kendi üyeleriyle veya örgüt görevlileriyle sınırlı olmayıp; bir bütün olarak toplumun genelini kapsar.¹⁵⁵

¹⁵² Erdoğan, s. 327

¹⁵³ Kapani, s. 184

¹⁵⁴ Özbudun (Siyasal), s. 108

¹⁵⁵ Erdoğan, s. 327

5. İletişim ve Etkileşimi Sağlama Fonksiyonu

Siyasi partiler aynı zamanda iktidar ile yönetilenler arasında bir iletişim kanalı vazifesini de görür.¹⁵⁶ Siyasi partilerin bir başka işlevini oluşturan bu kanal, partinin alt ve üst katmanları arasındaki etkileşimi sağlar. Siyasi partiler halkı oluşturan her bir ferdi ilgilendiren konularda siyasi irade ile vatandaşlar arasındaki bağı kuran araçlardır. Siyasi katılım süreci bu bağ sayesinde gerçekleştirilir. Nitekim bugün totaliter rejimlerde dahi zoraki bütünleşme çabaları bulunmaktadır. Bu bütünlük iktidardan vatandaşa doğru bir telkinle yapılmaya çalışılmaktadır. Demokrasilerde ise halihazırda vatandaşın hemen hemen tüm problemleriyle ilgili olarak siyasi katılım eğilimleri mevcuttur. Bu dönüşümü Sigmund Neumann “bireysel temsil” partilerinden “demokratik bütünleşme” partilerine yönelik olarak tanımlamaktadır.¹⁵⁷

II. DEMOKRASİ KAVRAMI

A. Tanım

Demokrasi kavramının tanımını yapmak oldukça güçtür. Toplumların farklı siyasi, kültürel ve ahlaki değerlerine; tarihi birikim ve ideolojilerine göre ayrı ayrı şekillenen demokrasi kavramının pek tabii birden fazla tanımı yapılabilecektir. Nitekim doktrinde de temel bir demokrasi tanımı üzerinde uzlaşa sağlanamamıştır.

Antik Yunan’da temelleri atılan demokrasi kavramı, halk anlamına gelen “demos” ile yönetmek/hükmetmek anlamına gelen “kratos” sözcüklerinden oluşan birleşik bir kelime olarak, ilk defa M.Ö beşinci yüzyılda Yunanlı tarihçi Herodot tarafından kullanılmıştır. Amerika başkanlarından Abraham Lincoln’ün meşhur “demokrasi” tanımı olan “*halkın, halk tarafından, halk için yönetimi*” söylemi herkesçe bilinir. Bu tanımda geçen “yönetim” kelimesi siyasal kararları almak ve uygulamak anlamına gelmektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Yanık, s. 65.

¹⁵⁷ Zübeyir G. Tokgöz, **Demokratikleşme Sürecinde Siyasi Partiler**, Günce Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 26.

¹⁵⁸ Erdoğan, s. 244

Demokrasi, ilk çağda ortaya çıkışından itibaren sınırlı olarak uygulama sahası bulsa da Orta Çağ döneminde etkisini kaybetmiştir. Avrupa'nın gerçekleştirdiği Rönesans, reform hareketlerinin sonrasında gerçekleşen aydınlanma felsefesi dönemiyle demokrasi, yeniden önem atfedilen bir kavram haline gelmiştir. Özellikle 1. ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkelerin ulaşması gereken ideal yönetim biçimi olarak günümüzdeki konumunu almıştır.¹⁵⁹

Demokrasinin eşitlik, özgürlük, hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, seçimler, temsil, çoğulculuk ve siyasi katılım olmak üzere olmazsa olmaz temel ilkeleri bulunur. Bu olmazsa olmaz ilkelerin bir araya gelme oranı o ülkedeki demokrasinin varlığını ve niteliğini ortaya koymaktadır.¹⁶⁰ Demokrasi, toplumun tüm kesimlerinin alınacak kararlara doğrudan iştirak etmesi değil; aksine, iktidara sahip grupların vazifelerini ifa ederken daima çoğunluğun tasvibine muhtaç olduğu, dolayısıyla çoğunluğun başka bir liderler grubu seçtiği takdirde önceki grubun iktidarı devretmesi anlamına gelmektedir. Görülüyor ki, demokratik usullerin uygulanıp uygulanmadığını tayin eden kıstas, herkesin alınan kararlara katılması veya idareye iştirak etmesi değil, siyasi iktidar veya makamların serbestçe el değiştirmesidir.¹⁶¹

Demokrasinin temel ilkelerinden ilki, seçime dayalı bir sistem olmasıdır. Yöneticiler, seçimle iş başına gelip, seçimle görevden men edilirler. Seçimler demokratik rejimler için olmazsa olmaz bir şarttır ancak tek başına yeterli değildir. Bunun yanında siyasi iktidarın sınırlanabilmesi açısından, kuvvetler ayrılığına dayalı bir sistemin uygulanması gerekmektedir. Siyasi iktidarın sınırlandırılabilmesi noktasında kuvvetler ayrılığı hayati önem taşımaktadır.

Demokrasi siyasi katılımı esas alır. Bu katılım oy kullanmak suretiyle yalnızca seçimlere katılım sağlamak değil, sivil toplum örgütleri ve siyasi partilerin faaliyetleri de dahil olmak şeklinde geniş yorumlanmalıdır. Kişilerin hem siyasi katılımının hem de temsilinin sağlanması ise günümüzde büyük çoğunlukla siyasi partiler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Artık, birden çok siyasi partinin varlığı ve

¹⁵⁹ Oya Araslı, **Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekilliği Adaylığı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.7

¹⁶⁰ Burhan Kuzu, “Demokrasi-Resmi İdeoloji-Sivil Toplum”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 47, Sayı: 1, 1992, , (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36605>) (08.09.2021), s.339

¹⁶¹ Abadan (Oligarşi), s. 110-111

birbirleriyle rekabet halinde olmaları, demokrasi için bir diğer şart haline gelmiştir. Bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin Anayasa ile güvence altına alınması ile hukuk karşısında hiç kimsenin ve hiçbir kurumun ayrıcalıklı olmaması anlamına gelen hukukun üstünlüğü kavramının da demokrasi tanımında yer alan unsurlardan olduğu belirtilmemiştir.¹⁶²

Belirtmek gerekir ki, demokrasilerle ilgili tanımlamalar genellikle iki farklı demokrasi teorisinden ileri gelmektedir. Bunlar, “normatif demokrasi teorileri”, “ampirik demokrasi teorileri”dir.

1. Normatif Demokrasi Teorisi

Normatif teori, demokrasiyi sözlük anlamıyla tanımlar. Burada arzulanan halkın bütününe istekleri doğrultusunda yönetilen bir toplum düzenidir. Normatif teoriler, demokrasinin kaynağına ve amacına ilişkin geliştirilmiş teorilerdir. Demokrasinin yöneldiği amaç özgürlük, eşitlik ve ortak iyi gibi çeşitlilik gösterebilir. İşte normatif teoriler bu çeşitli amaçlara yönelik felsefi düzeyde tartışmalar yürütürler.¹⁶³

Normatif teorinin demokrasi tanımı genellikle Abraham Lincoln’ün “halkın, halk tarafından, halk için yönetimi” şeklindeki tanımıyla özdeşleştirilmiştir. Ancak halkın tamamının isteklerini yansıtan bir yönetim biçiminin teşekkülü imkansız olduğundan, işbu tanımın olgusal gerçekliği yansıtmadığı ve bir idealden ibaret olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁶⁴ Bu sebeple ampirik demokrasi teorisine ihtiyaç duyulmuştur.¹⁶⁵

¹⁶² Eftal GÜLER, **Türkiye’de Siyasi Partilerin Milletvekili Adaylarını Belirleme Yöntemleri ve Parti İçi Demokrasi İlişkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020, s. 9

¹⁶³ Ergun Özbudun, **Anayasalcılık ve Demokrasi**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, (demokrasi), s. 73.

¹⁶⁴ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, 10. Baskı, Bursa, Ekin Yayınevi, Bursa, 2018, (Genel Esaslar), s. 258-259.

¹⁶⁵ Ergun Özbudun, **Anayasalcılık ve Demokrasi**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, (demokrasi), s. 73.

2. Ampirik Demokrasi Teorisi

Ampirik demokra'si teorisi demokratik olduğu kabul edilen rejimlerin ortak özellikleri üzerinden bir tanım getirmeye çalışmaktadır.¹⁶⁶ Burada arzulanan idealin değil, bu ideale kabataslak da olsa yaklaşan mevcut örneklerin incelenmesi hali söz konusudur. Zira demokrasilerin her ne kadar asgari ortak özellikleri mevcut olsa da, hepsinin tıpatıp aynı olmadığı ve özellikle demokrasi-anayasalcılık ilişkisi açısından önemli farkların olduğu açıktır. Bu farkları araştırma ve farklı demokrasi türlerini tanımlama görevi ampirik demokrasi teorisinin görevidir.¹⁶⁷ Bu noktada Robert A. Dahl'ın "poliarşi (polyarchy)" kavramı ortaya çıkmaktadır. Yunanca kökenli poliarşi terimi "birçok" ve "yönetmek" sözcüklerinin birleşimiyle "çoğunluğun yönetimi" manasına gelen bir terimdir. Buradaki poliarşi kavramı; monarşi, oligarşi, aristokrasi gibi tek kişi veya bir grubun yönetiminden ayırt etmek için kullanılmıştır.¹⁶⁸ Dahl, poliarşi olarak adlandırdığı somut sistemi bir takım nesnel kıstaslara büründürebilmiştir.¹⁶⁹ Dahl'a göre demokrasilerin asgari olarak sekiz şartı taşımaları gerekir: 1) Örgütlenme hürriyeti, 2) İfade hürriyeti, 3) Oy hakkı, 4) Kamu hizmetine girme hakkı, 5) Siyasi liderlere tanınmış olan, destek ve oy için yarışabilme hakkı, 6) Çeşitli bilgi kaynakları, 7) Serbest ve adil seçimler, 8) Devlet politikalarını meşrulaştırma araçları.¹⁷⁰

3. Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı

Çoğunlukçu demokrasi yaklaşımı, kaynağını Rousseau'nun "genel irade" anlayışında bulur. Özetle, genel irade diye söylenen veya "milli irade" olarak isimlendirilen çoğunluk iradesinin her zaman kamunun iyiliğini isteyeceği noktasından hareket ettiği varsayılır. Çünkü çoğunluğun çıkarlarıyla toplumun

¹⁶⁶ Gözler (Genel Esaslar), s. 258-259.

¹⁶⁷ Özbudun, (demokrasi), s. 75

¹⁶⁸ DAHL, Robert A., On Democracy, First Edition, Yale University Press, New Haven and London, 1998, s.90'dan aktaran Mustafa GÜÇYETMEZ, "Karşılaştırmalı Demokrasi Modelleri ve Hükümet Sistemleriyle İlişkisi", **Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2017, s.484

¹⁶⁹ Ümit Güveyi, Demokratik Devlet İlkesi Çerçevesinde Seçimlerin Yönetimi ve Denetimi, 1. Bası, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2013, s.20

¹⁷⁰ Robert A.Dahl, **Polyarchy: Participation and Opposition**, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1956, s.3'den aktaran Güveyi, s.20

çıkarlarının çelişmeyeceğine inanılır.¹⁷¹ Demokrasiyi kapsayıcı değil, dışlayıcı yönüyle anlamlandırmaya çalışan bu anlayışta halk, salt çoğunluk; çoğunluğun sınırsız yönetimi ise demokrasi olarak telakki edilir.¹⁷²

Çoğunluk ile azınlık arasındaki dengenin bozulması, demokrasiyi otoriter bir rejim haline getirebilir. On dokuzuncu yüzyılda gelişen “anayasacılık” akımı çoğunluğun sınırlanması amacına hizmet etmiştir.¹⁷³

4. Çoğulcu Demokrasi Anlayışı

Çoğulcu demokrasi anlayışı, toplumun çoğunluk tarafından yönetileceği düşüncesini reddetmez. Zira halkın eğilimlerinin odaklaştığı çoğunlukla, azınlıkta kalanın her ikisinin de devleti yönetmesini, iktidar yetkilerini birlikte kullanmasını söylemek çelişki olur.¹⁷⁴ Ama çoğunluğun yönetimi ile azınlıkta kalanların hakları arasında bir denge kurulması gerektiği noktasında “çoğulculuk” kavramı önem kazanır.

Çoğulcu demokrasi anlayışına göre, çoğunluğun yönetim hakkı mutlak değil; azınlığın temel haklarıyla sınırlıdır. Aksi halde iktidara gelen çoğunluğun, azınlıkta kalmış olan kimselere, kuruluşlara ve görüşlere karşı istediği gibi davranabilmesi sonucu ortaya çıkar.¹⁷⁵ Çoğunlukçu demokrasi, azınlıkta kalan kesime çoğunluğu denetleme ve uyarma hakkını bahşeder. Nitekim azınlığın görüşlerini yayabilmesi ve bir gün çoğunluk haline gelebilme umudunu muhafaza etmesinin sağlanması da bu anlayışın tamamlayıcısıdır.¹⁷⁶ Yani çoğunlukçu demokraside çoğunluk ile azınlık yetkilerde değilse de haklarda birbirine eşittir.¹⁷⁷

Çoğulcu demokrasi, tüm batılı modern toplumlarda uygulanmakta ve farklı yönetim biçimlerine uyum sağlayabilmektedir. Uygulamada bir birlik görülmesi de çoğulcu demokrasinin ulaştığı düzeyin altına düşülemez; zira aksi bir uygulama,

¹⁷¹ Emin Memiş, **Anayasa Hukuku Notları**, 6. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 118

¹⁷² Hasan Tunç, **Anayasa Hukuku Genel Esaslar**, 1. Bası, Gazi Kitabevi, Ankara, 2018, s. 209

¹⁷³ Mehmet Akad, **Genel Kamu Hukuku**, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 254

¹⁷⁴ Tanilli (Devlet ve demokrasi), s.43

¹⁷⁵ Gözler (Genel Esaslar), s. 266

¹⁷⁶ Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, 2. Bası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s. 83

¹⁷⁷ Tanilli (Devlet ve demokrasi), s.43

toplumdan gerekli tepkiyi görür. Burada demokrasinin koruyucusu toplumun bizzat kendisidir.¹⁷⁸

Türk Anayasal gelişmelerine bakıldığında, Rousseau'nun çoğunlukçu demokrasi anlayışı 1921 ve 1924 Anayasalarında açıkça etkisini göstermektedir. 1961 ve 1982 Anayasalarında ise bu anlayış terk edilerek çoğulcu demokrasi anlayışının gereklerine yer verilmeye çalışılmıştır.¹⁷⁹

B. Egemenliğin Kullanılmasına Göre Demokrasi Tipleri

Halkın egemenliği kullanma biçimlerine göre demokrasinin tasnifleri yapılmaktadır. Özetle; eğer halk, egemenliğini bizzat kullanıyorsa “doğrudan demokrasi”, temsilcileri vasıtasıyla kullanıyorsa “temsili demokrasi”, eğer egemenliğin kullanımı halk ve temsilcileri arasında paylaştırılıyorsa “yarı-doğrudan demokrasi” söz konusudur.

1. Doğrudan Demokrasi

M.Ö 4. ve 5. Yüzyıllarda Atina’da işleyen bu model, halk katılımının yegane saf veya ideal sistemi olarak gösterilir. Doğrudan demokrasiyi demokrasinin “klasik modeli” “olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.¹⁸⁰ Doğrudan demokraside devlet için gerekli tüm kararlar bizzat halk tarafından alınmaktadır. Doğrudan demokrasi, demokrasi idealine en yakın sistem olarak anılmakla birlikte, gelişen nüfus dikkate alındığında bu sistemin pratikte uygulanma imkanı bulunmamaktadır. Günümüzde doğrudan demokrasi sadece İsviçre’nin birkaç kantonunda (Glaris, Unterwald, Appenzell) uygulanmaktadır.¹⁸¹

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Dünya genelinde artan nüfus ve kültürel değişimler bugün doğrudan demokrasinin uygulanabilirliğine ihtimal vermemektedir.

¹⁷⁸ A. Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, 18. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011, (Anayasa Hukuku), s. 24

¹⁷⁹ Yusuf Şevki Hakyemez, Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau Ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 52, Sayı: 4, 2003, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/628756>), (12.10.2021), s.82

¹⁸⁰ Erdoğan, s. 248

¹⁸¹ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş**, 14. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2006, (Giriş), s.115-116.

Nitekim Başgil, doğrudan demokrasinin günümüzde uygulanamamasını iki temel unsura bağlamaktadır: 1-) Maddi imkansızlık 2-) Manevi imkansızlık.

Maddi imkansızlık yukarıda da ifade ettiğimiz fiziki durumları (nüfus, kültür vs.) ifade etmektedir. Manevi imkansızlık ise, halkın devlet işlerinin hepsine akıl erdirmekte ve oy vermekte ehliyetsiz olacağı görüşüdür.¹⁸² Yazar burada, halkın genel itibarla siyasi işleyişe yeterince hakim olamayacağını ve devlet için neyin doğru neyin yanlış olacağına kendi başına karar veremeyeceğini savunmuştur.

2. Temsili Demokrasi

Günümüz itibariyle çağdaş demokrasilerin tamamından temsili demokrasi modeli uygulanmaktadır. Bu modelde temel siyasal kararları doğrudan doğruya halk değil, onu temsil etmek üzere seçilen siyasi organlar (parlamento ve hükümet) almaktadır.¹⁸³

Temsili demokraside siyasi iktidar meşruiyeti seçimler yoluyla kazanır. Temsili demokrasi, halkın, seçtiği temsilciler vasıtasıyla egemenliği kullandığı yönetim biçimidir. Demokraside egemenliğin sahibi halktır; egemenliğin kullanıcısı ise yasama-yürütme-yargı erkleridir. Yasama organı açısından egemenliğin kullanıcısı, halkın seçimle iş başına getirdiği temsilcilerdir. Temsilciler egemenliği halk adına ve hesabına kullanmaktadır.¹⁸⁴ Her ne kadar seçmen ile temsilci arasındaki bağ seçimden seçime kurulmakta ise de, dilekçe hakkı gibi usullerle vatandaşın katılımı sağlanmaya çalışılmaktadır.¹⁸⁵

Geçen zaman, temsili demokrasi anlayışının genişlemesine ve bu durum ise siyasi partilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Siyasi Partiler, temsili demokrasinin bir sonucudur.¹⁸⁶

¹⁸² Ali Fuat Başgil, **Esas Teşkilat Hukuku**, Cilt: 1, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 225-226

¹⁸³ Erdoğan, s. 298

¹⁸⁴ Kemal Gözler (Genel Esaslar), s. 278

¹⁸⁵ Hasan Tunç, “Demokrasi Türleri Ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 2008,(<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789752>), (15.10.2021), s. 117

¹⁸⁶ Ergun Özbudun, **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye’de Parti Disiplini**, Ankara, 1968, (Parti Disiplini), s. 64

3. Yarı Doğrudan Demokrasi

Yarı doğrudan demokrasi modelinde egemenliğin kullanımı halk ve temsilcileri arasında paylaştırılmaktadır. Egemenliğin esas itibariyle halkın seçtiği temsilciler eliyle kullanılması temsili demokrasiye; halkın referandum gibi yöntemlerle egemenliğin kullanılmasına doğrudan nüfuz etmesi ise doğrudan demokrasiye benzemektedir. Bu açıdan bakıldığında, yarı doğrudan demokrasi, temsili ve doğrudan demokrasi modellerinin birleşimi olarak nitelendirilebilir. Yarı doğrudan demokraside halk egemenliğe referandum, halk vetosu, halk teşebbüsü ve temsilcilerin azli yollarıyla doğrudan iştirak edebilmektedir.¹⁸⁷

Yarı-doğrudan demokraside, temsili demokrasinin bazı eksiklikleri bertaraf edilmeye çalışılmaktadır. Temsili demokraside bir anlamda halkın temsilcileri seçmekten başka fonksiyonu yokken, yarı-doğrudan demokraside halka temsilcileri etkileme haricinde bazı hususlarda bizzat yasama faaliyetinde bulunma gibi katılma araçları tanınmaktadır.¹⁸⁸

C. Militan Demokrasi Kavramı

“Militan demokrasi”, totaliter partilerin çok partili demokratik rejimin hür ortamından istifade ederek hür demokrasiyi yıkmaları endişesine dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşından önce İtalya ve Almanya’da totaliter rejime çok partili rejimden geçilmiştir. 20. Yüzyılda demokrasinin karşısına çıkan en büyük tehlike, iktidarı ele geçirmek ve tekeline almak amacını güden siyasi partiler olmuştur.¹⁸⁹

Geniş anlamda militan demokrasi, siyasi rejim açısından tehlikeli addedilen düşüncelerin bireysel ve toplu olarak propagandasının ve örgütlü yollardan savunulmasının ve iktidara taşınmasının yasaklandığı bir demokrasi modelidir. Dar anlamda ise demokrasi karşıtı addedilen siyasi partilerin siyasi hayattan uzaklaştırılması anlamına gelir.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Gözler (Giriş), s.120-124.

¹⁸⁸ Başgil, s.229-230

¹⁸⁹ Perinçek (1968), s. 112, 113

¹⁹⁰ Ömer Anayurt, **Anayasa Hukuku**, 2. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2019, s. 284

Şayet siyasi partiler demokratik sisteme zarar verme veya onu yok etme amacını taşıyarak, birer tehdit unsuru haline gelmişlerse; militan demokrasi vesilesiyle yaptırıma tabi olacaklardır. Bu anlayışın hedefi faşizm, komünizm gibi demokrasiyi tehdit eden düşüncelere karşı, kendisini korumak için demokrasiyi yok etme amacını taşıyan bireylerin ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin kısıtlanabilmesidir.¹⁹¹ Siyasi partilerin kapatılması da esasen bu anlayışın bir ürünüdür. Birçok demokratik ülkede siyasi parti kapatma davalarının görülmesi anayasa mahkemeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Türkiye’de de parti kapatma davaları Anayasa Mahkemesi tarafından görülmektedir.¹⁹²

Militan demokrasi anlayışının uygulanması, ülkelere farklı şekillerde tezahür edebilir. Bilhassa ülkemiz özelinde militan demokrasinin uygulanışı bir kısım yazarlarca “orantısız” olarak addedilmiş ve doktrinde yoğun olarak eleştiri konusu olmuştur. Şöyle ki;

Militan demokrasi anlayışının 1961 Anayasası ile birlikte hukukumuzda girdiği söylenebilir. Her ne kadar 1961 Anayasası ülkemiz tarihindeki “en özgürlükçü anayasa” olarak nitelendirilse de, militan demokrasi burada da etkisini yoğun şekilde hissettirmiştir. Bu durum, 1961 Anayasasının “partilerin uyacakları esaslar” başlıklı 57.maddesinde açıkça görülebilmektedir. Tabii her hukuk normu ihdas edildiği dönemin koşulları itibariyle değerlendirilmelidir. Buradan hareketle, 1961 Anayasasının 2. Dünya Savaşının hemen sonrasında ve ülkemizdeki çok partili rejimin askeri darbeye neticelenmesi üzerine ihdas edildiği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bu açılarından bakıldığında; 1961 Anayasasındaki militan demokrasi anlayışının esasen orantılı olduğu ve dönemin koşulları itibariyle aşırıya kaçmadığı kanaatindeyiz. Fakat 1982 Anayasası için aynı yorumu yapamamaktayız.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinde ve sonrasında maruz kaldığı bir takım tehlikeler, Anayasa’da düzenlenen “demokrasi, laiklik, üniter devlet yapısı” gibi bazı temel prensiplerin daha ciddiyetle korunması ihtiyacını doğurmuştur. Ülkemizde uygulanan militan demokrasi anlayışı da birincil olarak bu amaca hizmet etmiştir. Fakat 1982 Anayasasında bu sınır bir hayli aşılmıştır ki; bu dönemde çok

¹⁹¹ Yusuf Şevki Hakyemez, **Militan Demokrasi**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2000, s. 33-34

¹⁹² Hasan Tunç, **Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı**, Yetkin Yayınları, 1997, s. 50-51

sayıda siyasi parti kapatılmış ve Türkiye militan demokrasi anlayışının doğuşundan bu yana en çok parti kapatılan ülke unvanını almıştır¹⁹³

Militan demokrasi bağlamında siyasi parti mevzuatlarımıza yönelik de doktrinde çok ciddi eleştiriler mevcuttur. Zira Türkiye, parti hayatını düzenlemeyi amaçlayan kapsayıcı hükümler koyma bakımından en ileri giden ülke olmuştur. 648 sayılı SPK, partilerin iç düzeniyle ilgili pek çok ayrıntılı kurallar getirmiş; 2820 sayılı SPK ise bunu daha da ileri götürerek, aşırı müdahaleci bir düzen tesis etmiştir.¹⁹⁴

III. YENİ YAKLAŞIMLAR (ELEKTRONİK YÖNETİM)

A. Elektronik Demokrasi

Günümüzde demokrasi sözcüğüyle anlatılmak istenen şey genellikle temsili demokrasidir. Zira temsili demokrasi modeli toplumlar nezdinde bir seçenek değil, bir mecburiyet halini almıştır. Ulaşılmak istenen ideal demokratik rejim halen bir ideal olmaktan öteye geçememiştir.¹⁹⁵ Nitekim parti içi demokrasi de halen ulaşılamayan bir hedeftir.¹⁹⁶

Temsili demokrasi modeli, doğrudan demokraside olduğu gibi siyasi kararların alınması sürecine doğrudan müdahaleyi mümkün kılmamaktadır. Zira temsili demokrasilerde siyasi partiler “vekalet sistemi” ile demokrasiye katkı sağlar. Oysa dijital demokrasi modeli, kişilere internet kanalıyla doğrudan fikirlerini ifade edebilecekleri ve karar alma sürecine doğrudan katılım sağlayabilecekleri teknik imkanlar sunmaktadırlar.¹⁹⁷ Hal böyle olunca, mevcut sistemi geliştirmek yerine, siyasi sistem ve demokrasinin elektronik modernizasyonu yapılarak doğrudan demokrasinin hayata geçirilebilmesi muteberdir.¹⁹⁸ Bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı avantajların demokratik süreç ve kurumların güçlenmesinde

¹⁹³ Emrah Akyazan, “1982 Anayasası’na Göre Siyasi Partilerin Kapatılması” **TBB Dergisi**, Sayı: 65, 2006, (<http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2006-65-249>), (05.11.2021), s. 271

¹⁹⁴ Kapani (Politika), s.181

¹⁹⁵ Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s.185

¹⁹⁶ Yanık, s.103

¹⁹⁷ Ayşe Füsün GÖNÜL, “COVID-19 ve Siyasetin Dijital Dönüşümü”, **Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 3, 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/farabi/issue/5-7080/752945>, s.2

¹⁹⁸ Nur Vergin, “Yeni Siyaset ve Siyasi Partiler”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı: 27, 1994, s.71

kullanılmasıyla, vatandaşların demokratik süreçle iç içe olması ve devlet fonksiyonlarında aktif rol almasını mümkün hale gelebilecektir.¹⁹⁹ En basit tanımıyla; eskiden insanların şehrin meydanlarında toplanıp siyasi kararlar alarak uyguladıkları doğrudan demokrasi modelinin, günümüzde dijital platformlar üzerinden gerçekleştirilmesi mümkündür.²⁰⁰

Elektronik demokrasi sisteminin, başta güvenlik sorunu ve uygulama zorlukları olmak üzere birtakım sorunları da beraberinde getireceği aşîkardır. Her şeyden önce elektronik-bilgi, elektronik-oylama gibi dijital siyaset tekniklerini uygulayabilmek için devletin güvenli bir dijital altyapı tesis etmesi gerekmektedir.²⁰¹ Keza yurttaşların elektronik bilgi ve kültürlerinin artırılması ve öngörülen sistemin işleyişi hakkında yeterli eğitime sahip olmaları için gerekli çalışmalar sağlanmalıdır. Gerekli teknik ve hukuki düzenlemeler ifa edildikten sonra, doğrudan demokrasinin modernize hali olan elektronik demokrasinin işlerliği mümkün olabilecektir.²⁰²

B. Elektronik Devlet

Elektronik devlet, bütün kamu hizmetlerinin elektronik ortamda sunulduğu devlet sistemidir. Bu sistem sayesinde yurttaşlar kamu hizmetlerinden kolay ve ucuz şekilde yararlanabilmektedir.²⁰³

Türkiye’de 18 Aralık 2008 tarihinden bu yana “e-devlet kapısı” uygulaması hizmet vermektedir. Bu uygulamayla bürokrasi önemli ölçüde dijitalleşme sürecine girmiş; kamudan hizmet alan vatandaşlar resmi işlemlerini daha hızlı şekilde gerçekleştirebilme olanağına ulaşmışlardır. Keza, devlet mekanizmaları da kamu hizmetlerini sunarken bürokratik süreçler ve kırtasiyecilikten uzaklaşmış; giderek artan kamusal ihtiyaçlar daha hızlı ve etkin şekilde gidermeye başlamıştır.²⁰⁴ E-katılım, e-müzakere, e-lobilicik gibi aşamaları çeşitli uygulamalarla yaşayan

¹⁹⁹ Tahsin GÜLER/Sinem ŞAHNAGİL, “Dijital Demokrasi Ve Yönetişim İlişkisi Çerçevesinde E-Demokrasi/E-Devlet Uygulamaları”, **JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy** , Cilt: 2, Sayı: 2, 2017, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/joeep/issue/35718/398191>, s.18

²⁰⁰ Yanık, s.105

²⁰¹ Gönül, s.6

²⁰² Yanık, s.107

²⁰³ Yanık, s. 108

²⁰⁴ Mustafa Arı, **Türk Kamu Yönetiminde E-Devlet Uygulamalarının Örgütsel Yapıya Etkisi ve Bir Model Önerisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2019, s.13

Türkiye’de e-demokrasi için ulaşılabilecek son hedef olarak düşünülebilecek olan e-oylama aşamasına henüz geçilmemiştir.²⁰⁵

C. Elektronik Siyasi Parti

Siyasi parti kavramı, teknolojinin gösterdiği hızlı gelişme ile günümüzde belirli açılardan dönüşüme uğramaktadır. Bu dönüşümün önemli bir ayağı da internet ile birlikte sağlıklı bir müzakere ve oylama için insanların bir araya gelmesinin bir zorunluluk olmaktan çıkması ve insanların interaktif tartışmalar yapmasının mümkün kılınmasıdır.²⁰⁶ Bu bağlamda internet Atina sitesindeki agoraya benzer şekilde bir kamusal alan sunabilir.²⁰⁷

Elektronik demokrasi teorisi, parti içi demokrasinin gerçekleştirilebilmesi noktasında da bir araç olarak kullanılabilir. Her parti çalışma ve kayıtlarını kendi içinde kuracağı merkezi bir bilgisayar ağıyla üyelerine sunabilir ve parti içi seçimler ile alınacak kararlar yine bu merkez ağ vasıtasıyla kolaylıkla gerçekleştirilebilir. Böylece partilerin kaderine hakim olan oligarşik eğilimler aşılabilecektir.²⁰⁸

Geleneksel partiler teknolojik imkanları daha ziyade reklamlar kampanyaları ve propoganda amacıyla kullanmaktadırlar. Bu nedenle, geleneksel partilerin söz konusu uygulamaları genellikle partiden vatandaşa doğru tek yönlü şekilde tezahür etmektedir. Parti ile vatandaş arasında çift yönlü iletişimi sağlayacak elektronik demokrasi uygulaması geleneksel partilerce icra edilememektedir. Teknolojik gelişmelere intibak edemeyen geleneksel partilere karşın, bilgi iletişim tekniklerini kullanarak siyaset yapan dijital partiler de yok değildir.²⁰⁹ Tıpkı geleneksel partilerde olduğu gibi, elektronik partiler de ilk Avrupa ülkelerinde uygulamaya geçmiştir.²¹⁰ Örnek olarak, Kuzey Avrupa ülkelerinde *Pirate Party*, İspanya’da *Podemos*,

²⁰⁵ Çetin, Sunay, **Kamusal Karar Alma Sürecinde E-Demokrasi Uygulamaları ve Türkiye**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , İzmir, 2010, s.82

²⁰⁶ Oktay Uygun, **Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar** (On İki Levha Yayınları 2014) 210.

²⁰⁷ Marie-Charlotte Roques-Bonnet, **Le droit peut-il ignorer la révolution numérique** (Michalon Éditions 2010) 135’den aktaran Sezen Karma Işık/Alper Işık, “Yeni Bir Siyasal Parti Türü Olarak Elektronik Siyasal Partiler, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, Cilt: 79, Sayı: 2, 680

²⁰⁸ Yanık, s.111

²⁰⁹ Işık ve Işık, s.679

²¹⁰ Gönül, s.2

İtalya’da *Five Star Movement*, İngiltere’de *Labour Party*, Fransa’da *France Insoumise* verilebilir.²¹¹

IV. DEMOKRATİK REJİMLERDE SİYASİ PARTİLERİN YERİ

Siyasal partilerin demokrasinin vazgeçilmez unsuru oldukları, gerek doktrin gerekse çeşitli ülkelerin anayasa ve yasal mevzuatlarında açıkça belirtilmiştir. Siyasi partilerin demokrasinin “sine qua non” yani “olmazsa olmaz” kurumları olarak nitelendirilmesi sebebiyle; günümüz demokrasileri “partiler demokrasisi” ya da “partiler rejimi” olarak da nitelendirilir.²¹² Demokrasi, devlet yöneticilerinin seçimler yoluyla ve halk tarafından tayin edildiği bir siyasi rejim olduğundan; geniş insan kitlelerinden müteşekkil olan halk nezdinde demokrasinin uygulanabilmesi siyasi partilerin aracılığı olmaksızın mümkün görünmemektedir.²¹³

Kanaatimizce siyasi partiler, modern demokrasilerin “kurucu unsuru” olarak addedilebilir. Nitekim Duverger’in pek çok akademik çalışmada atıf yapılan görüşüne göre de; “Klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünden bihaber olan bir kimse, çağdaş siyasi rejimler hakkında yanlış bir fikre sahiptir; partilerin rolünü bilen, fakat klasik anayasa hukukundan malumattar bulunmayan bir kimse ise, çağdaş siyasi rejimler hakkında eksik, fakat doğru bir fikre sahip olur.”²¹⁴

Her ne kadar, teorik olarak adayların herhangi bir parti etiketi taşımaksızın - şahsi olarak- seçmenlerden oy istemesi mümkünse de; böyle bir durumda seçmenlerin belki yüzlerce bağımsız aday arasında anlamlı bir seçim yapmaları pek mümkün olmayacaktır. Bu da halkın siyasal katılımını büyük ölçüde azaltacaktır. Batı demokrasilerine örnek gösterilebilecek hiçbir çağdaş ülkede “partisiz seçim” alternatifinin denenmemiş olması, partilerin varlığıyla demokratik rejim arasındaki sıkı ilişkiyi ispatlamaktadır.²¹⁵

Kanaatimizce de, siyasi partilerin olmadığı bir ortamda demokrasiyi işletebilmek mümkün görünmemektedir. Fakat Türkiye’de mahalli idare seçimlerini

²¹¹ Işık ve Işık, s.679

²¹² Anayurt, s. 509

²¹³ Özbudun (Siyasal), s. 162

²¹⁴ Duverger, s. 453

²¹⁵ Özbudun (Siyasal), s. 162

bu genel kanının bir istisnası olarak görmek bizce mümkündür. Şöyle ki; mahalli idare seçimleri daha sınırlı bir bölgeyi kapsadığından, seçim sürecinde adayların kendilerini tanıtılabilmeleri yahut tanınırlıklarından daha efektif şekilde faydalanabilmeleri mümkün olabilecektir. Bu çerçeveden bakıldığında, adayların herhangi bir parti desteği olmaksızın yerelde iktidar sahibi olabilmeleri sıklıkla görülmektedir. Bilhassa ülkemiz genelinde yer etmiş olan, “yerel seçimde partiye değil, adaya oy verilir” şeklindeki söylem de bu düşüncemizi doğrulamaktadır. Fakat bu durumun genel seçimler açısından uygulanabilirliği fiilen mümkün görünmemektedir.

Siyasal partiler, demokratik rejim içindeki bu temel rollerine rağmen, sıklıkla sert eleştirilerle de konu olmuşlardır. Örneğin ünlü Fransız yazarlardan Vedel, “demokrasi siyasi partiler olmadan yaşayamaz, fakat siyasi partiler yüzünden ölebilir de” demektedir. Benzer şekilde diğer bir Fransız yazarı Waline de bir eserinde “Cumhuriyete Karşı Çıkan Partiler” başlığını vermiştir.²¹⁶

Demokratik rejimlerde siyasi partiler kendi çıkarlarını değil, onu iktidara taşıyan halkın çıkarlarını ön planda tutmalı; üstlendikleri yönetim ve temsil yetkilerini en iyi şekilde ifaya gayret etmelidirler. Aksi halde halkın güvenini eritmiş ve yok etmiş olacaklardır.²¹⁷ Yine siyasi partilerin, profesyonel siyasetçilerin elinde mensuplarından sadece körü körüne sadakat isteyen, değişime kapalı bürokratik yapılara dönüşmesi de en güncel tehlike olarak geçerliliğini korumaktadır.²¹⁸

Görüldüğü üzere, doktrinde birçok yazar ve araştırmacı siyasi partilerin demokrasiye faydalarının yanında; demokratik değerleri zarara uğratabilecek ve demokrasilerde krize sebebiyet verecek potansiyele taşıdıkları görüşünü de yoğun şekilde vurgulamışlardır. Bu görüşlere, “militan demokrasi” başlığı altında ayrıca değinilmiştir. Fakat hepsinin ortak görüşü siyasi partilerin demokratik hayatın ayrılmaz bir parçası olduğu yönündedir. Demokrasilerin temel ilkesinin “seçimler yoluyla halkın iradesini iktidara taşımak” olduğu dikkate alındığında; siyasi partilerin sürekli ve örgütlü yapılarıyla bu ilkeye hizmet eden asli kurumlar olduğu sabittir.

²¹⁶ Özbudun (Siyasal), s. 163

²¹⁷ Münici Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970, s. 246

²¹⁸ İba, s. 49

İKİNCİ BÖLÜM

1982 ANAYASASI ÖNCESİ TÜRKİYE’DE SİYASİ PARTİLER

I. OSMANLI DEVLETİNDE SİYASİ PARTİLER

A. Birinci Meşrutiyet Öncesi Dönem

Osmanlı Devletindeki ilk siyasi oluşumlar, Fransız devriminin etkisinde kalan azınlıkların bağımsız devlet kurma gayesinin ürünleri olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu oluşumlar doğal olarak gizlilik içinde örgütlenerek faaliyetlerini yürütmüşlerdir.²¹⁹

Osmanlı İmparatorluğu’nda I. Meşrutiyet öncesi ortaya çıkan siyasi örgütler, bugünkü anlamda parti olmaktan çok uzaktırlar. Örgütlü ilk siyasi faaliyetleri yapanlar, 19. Yüzyıl başlarında ve Balkanlardaki milliyetçilik akımının destekçisi olan ve imparatorluk içinde gizli eylemler yapan azınlık kuruluşlarıdır.²²⁰

Türklerin kurduğu siyasi dernekler ise I. Meşrutiyetten önce ortaya çıkmış ve anayasal bir yönetim için mücadele vermişlerdir. Tanzimat dönemiyle güçlenen merkezi feodal yönetimin mutlak iktidarını sınırlamaya yönelik bu gizli derneklerden ilki Fedailer Cemiyeti’dir. Bu cemiyetin varlığı hükümetçe öğrenilmiş ve üyeleri 1859’da ağır cezalara çarptırılmıştır. Bir siyasi parti olmaktan hayli uzak olan örgüt, çok kısa ömürlü olmuştur.²²¹

Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat döneminde ikinci örgütlü muhalefet 1865 yılında kurulan Yeni Osmanlılar (Genç Osmanlılar) Cemiyetidir. İstanbul’da gizli olarak kurulan cemiyet, Paris ve Londra gibi Avrupa Merkezlerinde de faaliyet göstermiştir. Amacı, Osmanlı İmparatorluğu’nu “meşruti” bir yapıya kavuşturmaktır.²²² Bu dönemde kurulan derneklerin tamamı siyasi eylemlerde bulunmuşlarsa da; hiçbirisi siyasi parti niteliğinde değildir.²²³

²¹⁹ Özcan ve Yanık, s. 27

²²⁰ Teziç (100), s.172

²²¹ Doğu Perinçek, **Anayasa ve Partiler Rejimi**, 3. Bası, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985, (Partiler Rejimi), s. 32,33

²²² Teziç (100), s. 173, 174

²²³ Tunaya (Siyasi Müesseseler), s. 525

B. Birinci Meşrutiyet Dönemi

Birinci Meşrutiyet dönemi, 1876 Kanun-i Esasi'sinin kabulüyle başlar. Parlamentolu yaşam iki yıl kadar sürecek, bunu otuz yılı aşan bir istibdat dönemi takip edecektir. Tarihsel olarak Birinci Meşrutiyet'in alt yapısının tanzimat yıllarına dayandığı söylenebilir. Zira Meşrutiyetçi akım Tanzimat'ın ekonomik ve sosyal başarısızlıklarına ve 1871'den sonra iyice şiddetini arttıran baskı rejimine karşı yeni bir arayışın timsalidir.²²⁴

Kanun-i Esasi, gerek maddi anlamda, gerekse şekli anlamda tam bir anayasadır. Şöyle ki; Kanun-i Esasi normlar hiyerarşisinde kanunların üstünde yer almakta ve kanunlardan daha zor (Meclis-i Umuminin üçte iki çoğunluğuyla) değiştirilebilmektedir.²²⁵ Fakat, 1876 Kanun-i Esasi'si'nin diğer batı örneklerine uygun bir meşruti monarşi kurabildiğini söylemek güçtür. Zira, devlet yönetiminde ağırlık yine padişahındır. Nitekim Sultan II. Abdülhamit, Kanun-i Esasi'nin bu niteliğinden faydalanarak 1878 yılında Meclis-i Umumi'yi tatil etmiştir.²²⁶

1876 Kanun-i Esasi'nin kabulüyle halk ilk kez seçtiği temsilciler aracılığıyla, sembolik olsa da, devlet yönetimine katılım sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında, 1876 Kanun-i Esasi'sinin Türkiye'de demokratikleşme sürecinin ilk önemli adımını teşkil eder.²²⁷

Tezimizin konusu gereği belirtmek isteriz ki; bu dönemde yurt içinde ve yurtdışında olmak üzere yaklaşık yirmi cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyetlerden yurt içinde olanları gizli, yurtdışındakiler ise açık olarak çalışmışlardır.²²⁸ Jön Türkler, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi bu dönemde kurulan gizli oluşumlar meşruti yönetimi yeniden tesis etmeye çalışmışlardır. Söz konusu cemiyetler her ne kadar yoğun şekilde siyasi faaliyet yürütmüş olsalar da, çağdaş parti anlayışı açısından birer siyasi parti değildirler.²²⁹

²²⁴ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 33. Bası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, (Osmanlı-Türk), s. 121

²²⁵ Gözleri s. 166

²²⁶ Özbudun (Anayasa), s. 4,5

²²⁷ Artun Ünsal, **Siyaset ve Anayasa Mahkemesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, s. 50

²²⁸ Tunaya, s.530

²²⁹ Özcan ve Yanık, s.27

C. İkinci Meşrutiyet Dönemi

1. Genel Olarak

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit'in istibdat rejimine karşı mücadele ediyordu. 1908 yılı Temmuz ayında II. Abdülhamit aleyhine yapılan toplantı ve mitingler tüm Rumeli'yi sarmıştı. 400 kişilik çetesiyle birlikte kolağası Niyazi Bey Resne'de dağa çıkmış; 23 Temmuz 1908 günü İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır'da hürriyet ilan etmişti. Aynı günün gecesi Abdülhamit Kanun-u Esasiyi yeniden yürürlüğe koyarak ikinci meşrutiyeti ilan edilmiş oldu.²³⁰

İkinci meşrutiyetle birlikte yeniden yürürlüğe giren 1876 Kanun-i Esasisi, 1909 yılında önemli değişikliklere uğramıştır. 1876 Anayasası ile kurulan mekanizma, "Parlamente Rejim" niteliğini kazanmıştır. Erkekler arasında uyum ve denge sağlanılmaya çalışılmış, parlamente rejimin gerektirdiği karşılıklı frenleme yöntemi kabul edilerek uygulanmıştır. Yürütme organı, yasama karşısında siyasal açıdan sorumlu hale getirilmiş, yasama organının yürütme organı tarafından feshedilmesi olanağı da makul bir şekilde sokulmuştur.²³¹

2. 1909 Anayasa Değişiklikleri

a. Genel Olarak

1876 Kanun-i Esasisi'nin parlamente rejime uygun hale getirilmesi çabaları sürerken, bu düzenlemelere ilişkin meclis dışında da bir takım muhalif görüş ve tepkiler oluşmaya başlamıştır. Bu tepkilerle 31 Mart Hadisesi denen olayın meydana gelmesi üzerine, Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu İstanbul'a gelerek ayaklanmayı bastırmıştır.²³²

31 Mart Ayaklanması'nın bastırılmasından ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra yeniden toplanan ve kendine gelen Meclis-i Umumi yoğun bir

²³⁰ Gözler (Giriş), s. 169

²³¹ Zafer Gören, **Anayasa Hukukuna Giriş**, 2. Bası, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1999, s.22

²³² Şeref Gözübüyük, **Açıklamalı Türk Anayasaları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, (Anayasalar), s. 7

yasama faaliyetine girişmiştir. Yeni dönemin en önemli katkısı Kanun-i Esasi’de yapılan köklü değişikliklerdir. 8 Ağustos 1909 tarihli yasa ile 1876 metninin 21 maddesi değiştirilecek, bir madde kaldırılacak ve üç yeni madde eklenecektir. Yapılan değişiklikler o kadar önemlidir ki; ortaya çıkan tablodan bugün, yeni bir anayasa anlamına gelen “1909 Anayasası” deyiimiyle de söz edilmektedir.²³³

1909 tadilatıyla Meclisin padişah ve kabine karşısındaki konumu güçlendirilmiş; yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında denge sağlanmaya çalışılmıştır. Kişi hak ve hürriyetlerinin anayasal güvence altına alınması noktasında da önemli düzenlemeler ihdas edilmiştir. Yapılan bu değişikliklerle, halk egemenliğinin anayasal düzeyde hayata geçirildiğini ve kısmen de olsa demokratik bir sistemin inşa edildiğini söyleyebiliriz.²³⁴

b. Örgütlenme Özgürlüğü

İkinci Meşrutiyet, tarihimizin ilk yaygın örgütlenme etkinliğine tanıklık etmiştir. Siyasal partilerden sendika ve kadın derneklerine kadar toplumun birçok kesiminde yaygın olarak örgütlenmeler vücuda gelmiştir. Kanun-i Esasi’ye eklenen 120’inci maddeyle Osmanlı vatandaşları hem toplanma, hem de dernek kurma hakkına sahip olmuşlardır. Düzenlemelerde toplanma hakkının sınırları belirtilmemişken; derneklere ilişkin yasaklar tahdidi olarak sayılmıştır.²³⁵

Kanun-u Esasi’nin 120’nci maddesine göre; devletin ülke bütünlüğünü bozmayı ve meşruti yönetim biçimini değiştirmeyi amaçlayan, anayasa hükümlerine aykırı davranan, Osmanlı unsurlarını siyasal bakımdan ayırmak amaçlarından birine hizmet eden ve genel ahlak ve adaba aykırı olan dernekler ile gizli dernekler kesin olarak yasaklanmıştır.²³⁶ Bu yasaklamaların günümüzdeki düzenlemelerle benzerliği bizce dikkat çekicidir.

²³³ Tanör (Osmanlı-Türk), s. 192

²³⁴ Mehmet Kaan ÇALEN, “1909 Kanun-ı Esasî Tadilatı”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 4, 2012, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/595100>), (02.11.2021), s. 129-140

²³⁵ Cem Eroğlu, “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, **Jön Türk Devrimi**, (Ed. Sina Akşin/Sarp Balcı/Barış Ünlü), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 227

²³⁶ Hamdi Gökçe Zabunoğlu, **Türk Anayasal Düzeninde Siyasal Hak ve Özgürlüklerin Kapsamı ve Sınırları**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013, s. 68

1909 değişiklikleri ülkemiz demokrasisi adına oldukça önemli sonuçlar meydana getirmiştir. Bu şekliyle Kanun-ı Esasî, 1920-1924 arasında yaşanan TBMM Hükümeti döneminde de geçerliliğini korumuş; 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle mülga olmuştur.²³⁷

Çalışmamız siyasi partiler özelinde kaleme alındığından, 1909 Anayasa değişikliklerine ilişkin bu bölüm “örgütlenme özgürlüğü” ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere; 1876 tarihli Kanun-u Esasî’nin ilk metninde “örgütlenme” hakkı yer almamakta; haliyle herhangi bir cemiyetin varlığına müsaade edilmemekteydi. 1909 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle hukukumuzda ilk defa örgütlenme özgürlüğünü düzenleyen bir hukuk normu ihdas edilmiştir.

3. İkinci Meşrutiyet Döneminde Siyasi Partiler

İkinci Meşrutiyet dönemi, bilhassa siyasi gelişmeler ve kamu hürriyetleri alanlarında kaydedilen gelişmeler ışığında ele alınmalıdır. Zira, gerçek anlamına yakın siyasi hayata ilk kez bu dönemde rastlanmıştır.²³⁸ İkinci Meşrutiyet dönemi, hükümeti önce etki altına alan, sonra da tamamen ele geçiren İttihat ve Terakki ile çeşitli muhalefet partileri arasında sert çatışmalara tanık olmuştur.²³⁹

Kanaatimizce, Türk Siyasi Partiler hukukunun miladı, İkinci Meşrutiyetin ilanı ile başlamaktadır. Nitekim Türk Siyasi Partiler Hukukuna ilişkin bilimsel eserler incelendiğinde de, kronolojik olarak İkinci Meşrutiyet ve sonraki dönemlerin yoğunlukla ele alındığı rahatlıkla görülmektedir.

İkinci Meşrutiyet konumuz bakımından en önemli iki özelliği, bir ölçüde yığınları siyasi hayata katması ve 1909 yılında getirilen bir değişiklikle Kanun-u Esasî’nin 120. Maddesinde cemiyet kurma hürriyetinin tanınmasıdır.²⁴⁰ 1876 tarihli Kanun-u Esasî’nin, İkinci Meşrutiyetle gelen 1909 yılı değişiklikleri öncesinde kişi hak ve özgürlükleri özelinde yetersiz kaldığı söylenebilir. Her ne kadar “Tebea-i

²³⁷ Ahmet Mücahit Selçuk, “1909 Değişiklikleri İle Birlikte 1876 Kanun-ı Esasî’si Dönemi Siyasal Düzeni”, *İstanbul Barosu Dergisi*, Cilt: 93, Sayı: 6, İstanbul, 2019, s. 39

²³⁸ Tunaya (Siyasi Müesseseler), s. 531

²³⁹ Ergun Özbudun, *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, (Sosyal), s. 32

²⁴⁰ Perinçek (Partiler Rejimi), s. 34

Osmaniyenin Hukuk-ı Umumiyesi” (Osmanlı vatandaşlarının kamusal hakları) başlıklı ikinci bölüm bu hakları düzenlemişse de, dernek kurma (cemiyet) ve toplanma (hakk-ı içtima) haklarından söz edilmemiş, yalnızca ticari şirketlere değinilmiştir.²⁴¹

İkinci Meşrutiyetin siyasi partileri, ilk deneme olarak, hayli özelliğe sahip olmuşlardır. Günümüzde siyasi parti olarak addedilen kuruluşa, Meşrutiyetçiler aynı anlamı verememişlerdir. Örneğin mebusların birleşmesinden oluşan meclis grupları cemiyet; meclis dışında faaliyet yürüten teşkilatlar ise fırka olarak addedilmiştir. Bu kabule göre cemiyet vücut, fırka ise organdır.²⁴²

İttihat ve Terakki’nin en önemli yapısal sorunu Fırka-Cemiyet ayrılığından kaynaklı problemlerden sadır olmuştur. İttihat ve Terakki’nin bir parti mi, yoksa bir cemiyet mi olduğu sorusu yalnızca muhalif kesim nezdinde değil; bizzat kendi üyeleri içinde de uzlaşılamayan bir mesele olmuştur. İttihat ve Terakki uzunca bir dönem hem cemiyet hem de fırka olarak addedilmiştir. Nihayet 1913 kongresi sonucunda bu ikilik ortadan kaldırılmış, İttihat ve Terakki yalnızca bir siyasal parti (fırka) olduğunu ilan etmiştir.²⁴³

1913 yılında kabul edilen Nizamname(Tüzük), İttihat ve Terakkinin bir siyasi parti olduğunu resmen benimsemiştir. Geniş bir taşra örgütüyle köylü ve muhafazakar kitleler dışında geniş bir çevreyi etkileyen ve daha sonra esnaf ve sanatkarlar arasında da yayılan İttihat ve Terakki’yi ilk Türk siyasi partisi sayabiliriz²⁴⁴

Tunaya’ya göre, İkinci meşrutiyetin siyasi partileri birkaç şekilde ortaya çıkmışlardır:

a- Gizli dernekten, siyasi düzeye çıkarak ve seçimleri kazanarak (İttihat ve Terakki, kısmen Hürriyet ve İtilaf gibi)

b- Meclis içinde, tarafsızlarla ve iktidar partisi çoğunluğundan koparak (Ahali Fırkası, Hizbi Cedidi özellikle Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi)

c- Dini ilkelere dayanıp, halkın muhafazakarlığını sömürerek (İttihadı Muhammedi Fırkası gibi)

²⁴¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt: 1, 2. Bası, İletişim Yayınları, (Siyasal), s.395

²⁴² Tunaya (Siyasi Müesseseler), s. 531, 532

²⁴³ Tunaya (Siyasal), Cilt: 1, s. 63, 64

²⁴⁴ Perinçek (Partiler Rejimi), s. 37

d- Kişisel prestijlere ve Jön Türklük dönemine dayanarak (Fedakarani Millet Fırkası gibi)

e- Kısmen doktrinal esaslara dayanarak (Ahrar, Osmanlı Sosyalist, Milli Türk Fırkaları gibi)

f- Meclis içinde, ayrılıkçı hizipler kurarak (Ermeni, Bulgar, Rum, Arap vb. mebusların gruplar halinde birleşmeleri)²⁴⁵

İkinci Meşrutiyet döneminde 25 kadar siyasi parti veya siyasi cemiyet kurulmuştur. Ancak bunlar içinde dönemin siyasi hayatında en geniş etkiye sahip olan, İttihat ve Terakki iktidarına muhalefeti örgütleyen siyasi kuruluş Hürriyet ve İtilaf Fırkasıdır. 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan bu fırka, türdeş olmayan bir yapıya sahipti. İttihat ve Terakki karşısında birleşme ihtiyacı çeşitli düşüncede, değişik grup ve zümreden kişileri bir araya getirmişti.²⁴⁶

İttihat ve Terakki'nin karşısında yer alan ilk siyasi parti “Osmanlı Ahrar Fırkası”dır. Türkiye tarihine ilk muhalif parti olarak geçen Osmanlı Ahrar Fırkası, İttihat ve Terakki'nin savunduğu merkezîyetçiliğe karşılık yerinden yönetimciliği, devletçiliğe karşılık liberalizmi savunmaktaydı. Ahrar Partisi'nin çizgisini sürdürecektir. Diğer bir parti de 1911 yılında kurulacak olan “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”dır. İttihat ve Terakki'nin iktidardan kısa bir süre için de olsa uzaklaşmasına neden olan bu parti de çeşitli nedenlerle varlığını uzun süre koruyamamıştır. İkinci Meşrutiyete bağlı olarak canlanan Osmanlı siyasal yaşamında, İttihadı Muhammedi, Mutedil Hürriyet Perveran, Islahatı Esasiye-i Osmaniye, Osmanlı Sosyalist, Milli Meşrutiyet gibi partiler de yer almıştır.²⁴⁷

İkinci Meşrutiyet dönemi, dış görünüşüyle çok partili bir siyasal hayat ortaya çıkarmıştı. Bu dönemde ortaya çıkan partilerin (fırkaların) en büyük özellikleri, gizlilikten sıyrılmalarıdır. Buna sağlayan da, 1876 Anayasasının 120. Maddesinde yapılan değişiklikle, cemiyet kurma hürriyetinin tanınmış olmasıdır. Fakat bu dönemde, partilerin bir bölümü, daha 16 Ağustos 1909 tarih ve 310 sayılı Cemiyetler Kanununun yürürlüğe girmesinden önce kurulurlar. 1909 Anayasa değişikliğiyle getirilen cemiyet kurma hürriyeti, aynı yıl çıkarılan 310 sayılı Cemiyetler Kanununa

²⁴⁵ Tunaya (Siyasi Müesseseler), s. 532, 533

²⁴⁶ Perinçek (Partiler Rejimi), s. 37

²⁴⁷ Aynur Soydan, **Avrupa'da Tek Parti Yönetimlerinin Yükseliş Süreci ve Türkiye Modeli**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1996, s.90

göre, kurulacak Cemiyetlerin, milli olmamalarını, kavim esasına dayanmamalarını ve gizli olmamalarını öngörüyordu.²⁴⁸

4. 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu

a. Genel Olarak

I. ve II. Meşrutiyet sonrasında, geleneksel Osmanlı devlet-toplum ilişkisinde daha önce görülmemiş ikincil yapıların ortaya çıkması yalnızca toplumun değil; basın ve eğitim kurumlarının da birer muhalefet unsurlarına dönüşümünde önemli rol oynamıştır. Fakat, özgürlüklerin kısa süre sonra askıya alınması örgütlenme hızını önemli ölçüde yavaşlatmıştır. 16 Ağustos 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu ile daha önce kurulmuş olan ve gizli şekilde faaliyetlerini yürüten birçok dernek kurumsallaşmış ve görünür hale gelmişlerdir. Cemiyetler Kanunu’nun kabulünün hemen akabinde, 21 Ağustos 1909 tarihli Yasa ile Kanun-i Esasi’ye 120. madde eklenmiş ve dernek kurma özgürlüğü anayasal teminata kavuşturulmuştur.²⁴⁹

3 Ağustos 1325 (1909) tarih ve 310 sayılı Cemiyetler Kanunu ile, Kanun-u Esasi’de yer alan cemiyet kurma hürriyetine belli kısıtlamalar getirilmiştir. Kanuna göre, herhangi bir cemiyetin -siyasi partiler dahil- milli olmaması, kavim esasına dayanmaması ve gizli olmaması gerekmektedir. Ancak kanunun 2. Maddesine göre ruhsata lüzum olmadan cemiyet kurulabilmekteydi.²⁵⁰ Zaten, siyasi partilerin kuruluş ve işleyişini düzenleyen özel bir kanun akla bile gelmediğinden, Meşrutiyetin anarşik plüralizmi içinde fişkırrı gibi kurulan partiler, önce 1909 değiştirmesiyle kabul edilen dernek kurma hürriyetine, sonra da Cemiyetler kanununa göre kuruluyorlardı. Nitekim ilk kurulan partilerden birisi olan Osmanlı Demokrat Fırkası’nın kuruluş izninde şu ilginç terime rastlanır: “Osmanlı Demokrat Fırkası Cemiyeti”.²⁵¹

²⁴⁸ Teziç (100), s. 181, 182

²⁴⁹ Zehra Arslan, “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusanda Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 3, 2010, (<https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/austos-1909-tarihli-cemiyetler-kanunu-zerinde-meclisi-mebusanda-yapilan-mzakereler-ve-cemiyetlerin-yapilanmasnda-ttihat-ve-pdf>), (15.04.2022), s. 58

²⁵⁰ Teziç (100), s. 28

²⁵¹ Tunaya (Siyasi Müesseseler), s. 532

Gerek 1909 tarihli Anayasa tadilatında, gerekse 310 sayılı Cemiyetler Kanununda siyasal partilerden bahsedilmemiş, siyasal partilerde derneklerle ilgili düzenlemelere göre faaliyette bulunulmuştur.²⁵²

310 sayılı Cemiyetler Kanunu, cemiyetlerin kurulmasında serbest kuruluş sistemi getirmiştir ancak dernekler yürütme organının kesin bir denetimi altında bulunmaktaydılar.²⁵³

b. Cemiyetler Kanunu Hükümlerinin Tahlili

310 Sayılı Cemiyetler Kanunu'nun tarihimizdeki en önemli demokratikleşme adımlarından olduğunu yukarıda izaha çalışmıştık. Her ne kadar içerdiği yasak ve kısıtlamalar sebebiyle eleştiri konusu olmuşsa da, dönemin şartlarında devrim niteliği taşıdığı kabul edilmelidir. Bu sayede dernekleşme ve toplanma özgürlüklerinin önü açılmış; bilhassa demokrasilerin olmazsa olmaz unsuru olan siyasi partilerin bir şekilde pozitif hukuka sirayeti ve meşruiyeti sağlanmıştır

310 sayılı Cemiyetler Kanunu hükümleri tarafımızca “demokrasi” süzgecinden geçirilmiş ve bazı kanun hükümleri tahlil edilerek özet halinde aşağıda sunulmuştur;

Kanunun lafzında dernek; “kar ve kazanç amacı gütmeyen kişiler tarafından, aynı düşünce ve amacı gerçekleştirmek için sürekli bir biçimde birleşerek meydana getirilmiş bir topluluktur.” Bu tanıma göre derneğin en belirgin özelliği ticari olmaması ve kazanç amacı gütmemesidir.²⁵⁴

Kanunun ikinci maddesinde; dernek kurmak için izne tabi olmadığı, fakat kurulduktan sonra bildirim yapılması kuralı getirilmiştir. Yani kanunda izin şartı olmasa da, ihbar şartı zorunlu tutulmuştur. Düzenlemeye göre cemiyetlerin ancak bildirimle hukuki ehliyet kazanmaları öngörülmüştür ki; günümüz uygulaması da bu yöndedir.

Kanunun üçüncü maddesinde; yürürlükteki yasalara veya genel ahlak kurallarına aykırı amaçlara sahip ya da hükümetin seklini değiştirecek veya ortadan

²⁵² Zabunoğlu, s. 68

²⁵³ Dündar Sezer, s. 34

²⁵⁴ Ebru Kayabaş, **Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde Cemiyetler Hukukunun Gelişimi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 206

kaldıracak cemiyetlerin kurulması açıkça yasaklanmıştır. Bu düzenleme de günümüz uygulamasına benzemektedir. Fakat “genel ahlak” kavramının uygulamaya nasıl yansıtacağı hususunda açıklık olmadığından, bu tanımın dönemin koşullarında keyfiliğe sebebiyet vermiş olabileceği görüşümüzü de ayrıca belirtmek isteriz.²⁵⁵

Kanunun dördüncü maddesinde; millet unvanlarıyla siyasi derneklerin kurulması yasaklanmıştır. Esasen siyasi bir derneğin kurulması kanunen serbesttir; şayet ayrılıkçı amaç güden dernekler mevcutsa bunların tespiti mahkemeler eliyle yapılabilecektir. Hükümet bir derneğin hukuka aykırı olduğu kanaatindeyse, derneğin yasaklanması için mahkemeye müracaat etmesi gerekmektedir.²⁵⁶ Bu düzenlemeyle farklı milletlere mensup kimselerin dernek adı altında örgütlenerek isyan etmelerinin önüne geçmeye çalışılmıştır ki; dönemin koşulları göz önünü alındığında yerinde bir kısıtlama olduğu söylenebilir. Keza; bir derneğin ayrılıkçı amaçlar gütmemesinden bahisle yasaklanması gerekip gerekmediği tespitinde hükümetin değil, mahkemelerin yetkili kılınması da bizce ilerici bir düzenlemedir.

Kanunun beşinci maddesinde; bir derneğe üye olabilmek için adayın en az 21 yaşında olması ile birlikte cinayet işlememiş veya kişisel haklardan yoksun bırakılmamış, medeni hakları kullanma ehliyetine sahip olması gerekmektedir. Kanaatimizce, o dönem yürürlükteki mecelle hükümlerine göre reşit olma yaşının 18 yaşın dahi altında kabul edilmesine rağmen, örgütlenme hürriyetinin temeli olan dernek üyeliğinde 21 yaş koşulunun aranması demokratik katılım noktasında eleştirebilir bir durumdur.

Altıncı madde gereğince gizli şekilde faaliyet yürüten derneklerin kurulması kesinlikle yasaklanmıştır.

1938 tarihine kadar yürürlükten kalacak olan Cemiyetler Kanunu hükümlerinden edinilen izlenim; meclisin, hükümetin ve hatta İttihat ve Terakki üyelerinin derneklere oldukça temkinli yaklaşmış olmalarıdır. Bu nedenle dernekler mümkün mertebe denetim altına alınmış; fakat gündemde olan “hürriyet” atmosferinin tesiriyle yasakçılık rejimi kontrollü şekilde tezahür ettirilmiştir. Bilindiği üzere, İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyetin ilanını sağlamış ve Osmanlı Devleti’nde bir rejim değişikliğine vesile olmuştur. Yani bir derneğin ne denli güçlenebileceği gerçeğine tüm toplum tanıklık etmiş; haliyle başka bir derneğin çıkıp

²⁵⁵ Kayabaş, s.206

²⁵⁶ Kayabaş, s. 207-208

bu özgürlük ortamı içinde toplumsal düzeni değiştirebileceği yönünde kaygılar hasıl olmuştur. Diğer yandan siyasal derneklere izin verilmezse, onların gizli şekilde faaliyet yürütecekleri gerçeği de tecrübe edilmiştir.²⁵⁷

Toplam 19 maddeden müteşekkil Cemiyetler Kanunu, Türk Medeni Kanunu 17 Şubat 1926'da kabul edilip, 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girene kadar kişi topluluklarını düzenleyen tek özel kanun olarak yürürlükte kalmıştır. Kanunun kabulü ile Cemiyetler Kanunu tamamen mülga olmamış ve bazı hükümlerini olduğu gibi muhafaza edilmiştir. 14 Temmuz 1938 tarihli yeni Cemiyetler Kanunu kabul edilinceye kadar yürürlükte kalmıştır.²⁵⁸

II. MİLLİ KURTULUŞ SAVAŞI VE 1921 ANAYASASI DÖNEMİ

A. Kurtuluş Savaşı Dönemi

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da çok uluslu imparatorluklar dağılmaya ve devletler artış göstermeye başlamıştır. Bu süreç yeni bir “anayasacılık” akımının da başlangıcıdır. Bu yeni dönem Türkiye’de Mondros Mütarekesinin ertesinde başlar ve tek partili rejim dönemiyle örtüşür.²⁵⁹

İkinci Meşrutiyeti izleyen dönemde, İttihat ve Terakki hareketinin sonuçlarıyla yetinmeyen ve kendisinden kopan üst yönetimden hoşnut olmayan milli burjuvazi önemli bir gelişme göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı yılları bu gelişmenin en hızlı olduğu dönemi teşkil eder. Ülkenin ekonomik ve siyasal bağımsızlığını savunan bir kısım milli burjuva ideologları, işte bu temelde etkili olmaya ve devrimci-milliyetçi ideolojiyi yaymaya başlamışlardır. Bu fikir ve hareketlerin dayandığı sosyal güçlerin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında örgütlenerek Milli Kurtuluş Savaşını başarması, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluş zeminini oluşturmuştur.²⁶⁰

Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarındaki siyasal gruplaşmalar, Cumhuriyet döneminde de varlığını geniş ölçüde sürdürmüş; İttihat ve Terakki

²⁵⁷ Kayabaş, s. 213

²⁵⁸ Teziç (100), s.28

²⁵⁹ Tanör (Osmanlı-Türk), s.223

²⁶⁰ Perinçek (Partiler Rejimi), s. 38

Fırkası'nın merkezîyetçi, milliyetçi ve laik unsur olarak oynadığı rol, Cumhuriyet döneminde Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yerine getirilmiştir.²⁶¹

Mütareke Dönemi ve koşulları, siyasal-anayasal atılımlar için de elverişli bir zemin yaratmıştır. Ulusal bütünlüğü korumak amacıyla uygulanan Osmanlıcılık, Panislamizm, Pantürkizm, Amerikan Mandacılığı gibi akımların temelleri I. Dünya Savaşı ve izleyen dönemde sarsılmıştır. Milli ve bağımsız bir devletin kurulması fikri ağırlık kazanmıştır. Kurulan Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri ve bunların kongre, miting gibi faaliyetleriyle siyasallaşma sağlanırken, kitleleri harekete geçirebilmeleri de demokratikleşmeyi sağlamıştır.²⁶²

B. 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) Dönemi

1. Genel Olarak

Türkiye Büyük Millet Meclisi, kuruluşundan dokuz ay sonra, yazılı bir anayasa yaparak yürürlüğe koymuştur.²⁶³ 1921 Anayasası kabul edilinceye kadar, TBMM genel kurulda anayasal hükümler barındıran bazı yasama faaliyetlerinde bulunmuş; bu kanun ve kararların bir kısmı daha sonra 1921 Anayasası'nda aynen düzenlenmiştir. Yani Anayasa'nın kabulüyle bu durum hukuksal bir nitelik kazanmıştır.²⁶⁴

Mustafa Kemal tarafından hazırlan ve Meclis tarafından kabul edilen, olağanüstü dönemin anayasası olan 1921 Anayasasında hak ve özgürlüklere ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Ancak, Atatürk'ün Sadrazam Tevfik Paşa'ya çektiği telgrafta 1876 Anayasasında 1921 Anayasasına aykırı hükümlerin yürürlükten kalktığını belirtmesi aynı anda iki anayasanın da çelişen hükümler dışında yürürlükte olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hak ve özgürlükler bakımından 1876 rejiminin devam ettiği söylenebilir.²⁶⁵

²⁶¹ Özbudun (Sosyal), s. 34

²⁶² Tanör (Osmanlı-Türk), s.163

²⁶³ Gözübüyük (Anayasa Hukuku), s.38

²⁶⁴ Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Sarıyıldız Ofset, Ankara, 2008, s.5

²⁶⁵ Zabunoğlu, s.69

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun yarattığı en büyük devrim şüphesiz ki; “milli egemenlik” esasına dayalı bir yönetim sistemini uygulamaya geçirmesidir. Milli egemenlik ilkesi esasında Mondros Mütarekesi’nden itibaren uygulanmakta idi. Mondros Mütarekesi’nden itibaren halk kendi kaderini önce yerel kongre örgütleri, yerel direniş örgütleri, sonra da ulusal kongre ve ulusal meclis vasıtasıyla kendi eline almıştır.²⁶⁶ 1921 Anayasası, milli egemenlik ilkesini kabul etmesiyle, laik bir ulus devlet olabilme yönünde ilk hukuki adımı atmış ve yeni üniter Türk Devleti’ni hukuksallaştırmıştır. Bı bakımdan 1921 Anayasası Türk Anayasacılık tarihinin en öncü anayasasıdır.²⁶⁷

Her ne kadar 1921 Anayasası’nın gerçek anlamda demokratik sürecin eseri olmadığı yönünde doktrinde bazı eleştiriler mevcut ise de; dönemin olağanüstü koşulları gözetildiğinde yaratılan demokratik atmosferin olabilecek en üst seviyede olduğu kanaatindeyiz. Zira ülkenin topyekun bağımsızlık mücadelesi verdiği bir dönemde ve yüzlerce yıl mutlak monarşi düzeninde yaşamış bir millet nezdinde “milli egemenlik” fikrini zikretmek dahi bizce eşine az rastlanır bir demokrasi hareketidir.

2. Cumhuriyet Halk Partisi’nin Kuruluşu

23 Nisan 1920’de Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin toplanmasıyla, meclis üyelerinin tamamı “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”nin üyeleri olarak kabul edilmiştir. TBMM’nin tüm mebusları memleketin kurtuluşu fikrinde birleşmiş olmalarına rağmen mebuslar arasında gruplaşmalar oluşmuştur. Birinci ve İkinci Müdafaa-i Hukuk grupları kurulmuş; bunların yanı sıra Komünist gruplar gibi başka gruplaşmalar da teşekkül etmiştir.²⁶⁸ Meclisteki gruplaşmaların oluşmasıyla, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti milletin örgütü olma iddiasını kaybetmiştir.²⁶⁹

²⁶⁶ Burak Çelik, **Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası**, Galatasaray Üniversitesi Yayınları No:56, Beta Yayınları, 1. Bası, İstanbul, 2007, s. 80-81

²⁶⁷ Serdar Narin, “1921 Anayasası’nın Genel Özellikleri Bağlamında Yer Yönünden Yerinden Yönetimler Ve Siyasal Özerkliğin Reddi”, **İzmir Barosu Dergisi**, Cilt:83, Sayı:3, 2018 s. 105

²⁶⁸ Tunaya (Siyasi Müesseseler), s. 548,549

²⁶⁹ Hikmet Bila, **CHP 1919-2009**, Doğan Kitap Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2008, s.28,

a. Birinci Grup

Birinci grup, 10 Mayıs 1921 tarihinde Mustafa Kemal'in başkanlığında ilk toplantısını yapmış; böylece meclis çatısı altındaki ilk gruplaşma vücuda gelmiştir. Grubun amacı, Misak-ı Milli esasları içinde ülkenin bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlayacak hedeflere yönelmek ve yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre gereken devlet örgütünü hazırlamaktır.²⁷⁰

Yaklaşık olarak iki yüz altmış üyeden oluşan Birinci Grup, kurulacak yeni devletin gelecekteki yönetici kadrosunu içeriyordu ve "inkılapçı" görüşleri temsil ediyordu.²⁷¹ Birinci Grup, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Nisan 1923'te seçime karar vermesi üzerine siyasi partiye dönüşmek isteyecek; seçim programı olarak yayınlanan dokuz maddelik beyannamede de, seçmenlerin bunu onaylaması halinde "Halk Fırkası" adını alacağı belirtiliyordu.²⁷²

Seçimler sonunda Meclis'e giren milletvekillerinin sayısı bir hayli kalabalık olmuştur. Zira daha önceki seçimlerden farklı olarak 50.000 nüfusa değil, 20.000 nüfusa bir milletvekili çıkarılmıştır.²⁷³ Seçimlerden sonra, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisine Birinci Grup Mebusları tamamen hakim olmuş; 9 Eylül 1923 tarihinde "Halk Fırkası" nizamnamesini kabul etmişlerdir.²⁷⁴ Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluş dilekçesi 23 Ekim'de Dajiliye Vekaletine sunulmuşsa da; daha simgesel olan 9 Eylül tarihi Fırka'nın kuruluş günü olarak kabul edilmiştir.²⁷⁵ Halk Fırkası 10 Kasım 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935 Kurultayında ise Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır.²⁷⁶

b. İkinci Grup

Meclisteki ilk bölünme ve gruplaşmalar 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulünden hemen sonra başlamış; saltanat ve hilafet yanlılarının

²⁷⁰ Teziç (100), s. 232-233

²⁷¹ Teziç (100), s. 233

²⁷² Teziç (100), s. 233

²⁷³ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 57

²⁷⁴ Teziç (100), s. 233

²⁷⁵ Sina Akşin, **Yakıcağ Türkiye Tarihi**, Cilt: 1, Doğan Gazetecilik, İstanbul, 2005, s.132

²⁷⁶ Perinçek (Partiler Rejimi), s. 39

birleşmeleri neticesinde vücuda gelmiştir.²⁷⁷ Birinci Grup’a karşı olan bu kitle, cumhuriyet rejiminin İslam alemi için mahzurlu olduğunu savunan bir muhalefet cephesini teşkil etmekteydi.²⁷⁸ 11 Ağustos 1923’te toplanan ikinci Türkiye Büyük Millet Meclisi çoğunlukla Birinci Grup üyelerinden oluşmuş; İkinci Gruba mensup çok az üye yeniden milletvekili seçilebilmiştir.²⁷⁹

C. 1924 Anayasası Dönemi

1924 Anayasası kurucu meclis tarafından değil, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından hazırlanmıştır. Anayasa, 20 Nisan 1924 tarihinde Meclis’te kabul edilmiş; zamanla bir kısım değişikliklere uğrayarak 1961 Anayasası’nın kabulüne dek yürürlükte kalmıştır. 1924 Anayasası kısa, basit, sağlam yapılı ve kendi içinde tutarlı bir anayasadır.²⁸⁰

1924 Anayasası, 1876 Kanun-u Esasisi’ni ve 1921 Anayasası’nı açıkça yürürlükten kaldırmış; böylece 1921 Anayasası döneminde yaşanan “ikili anayasal düzen” sona ermiştir.²⁸¹ 1924 Anayasasının dayandığı temel ilkeler, 1921 Anayasasının dayandığı temel ilkelerle benzerlik gösterir. 1924 Anayasası, nispeten kısa olan 1921 Anayasası’nın eksiklikleri ikmal etmiş; o dönem bilhassa eksik bırakılan bazı düzenlemeler 1924 Anayasası ile tamamlanmıştır.²⁸²

1924 Anayasası esasen tek parti yönetimi için hazırlanmamış; çok partili hayata da intibak edilecek şekilde ihdas edilmiştir. Nitekim yürürlüğe girdikten çok kısa süre içinde ülkede çok partili hayat başlamıştır. Fakat, 1924 Anayasası uzun süre tek partili yönetim içinde uygulanmıştır.²⁸³

²⁷⁷ Teziç (100), s. 235

²⁷⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, 28. Bası, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, Cilt: 2, s. 351

²⁷⁹ Akşin, s.132

²⁸⁰ Gözübüyük (Anayasa Hukuku), s. 47

²⁸¹ Gözler, s. 179

²⁸² Gözübüyük (Anayasa Hukuku), s. 48

²⁸³ Akşin, s.138

1. 1924 Anayasası Döneminde Siyasal Hak ve Özgürlüklere İlişkin Düzenlemeler

1924 Anayasası'nın Türklerin Hukuk-u Ammesi başlığı taşıyan ve toplam 20 maddeden oluşan beşinci bölümünde bireylerin hak ve özgürlükleri düzenlenmiştir.²⁸⁴ 1924 Anayasasına egemen olan özgürlük anlayışı, 18. Yüzyıl doğal hukuk anlayışının özgürlük düşüncesidir. Bu sebeple Anayasa, tıpkı 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirgesinde olduğu gibi, özgürlüğü başkalarına zarar vermeyecek her türlü davranışı yapma" olarak tanımlamaktadır.²⁸⁵

"Her Türk hür doğar, hürriyet başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir. Tabii haklardan olan hürriyetin herkes için sınırı başkalarının hürriyeti sınırındır. Bu sınırı kanun çizer"²⁸⁶

1924 Anayasası'nın hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemelerinde liberal ve bireyci bir yaklaşım egemendir. Görüleceği üzere, özgürlüklerin sınırı olarak "devlet, kamu, toplum çıkarları" gibi kavramlara atıf yoktur. 1961 ve 1982 Anayasaları'nda özgürlüklerin sınırlandırılmasına ilişkin düzenlenen kavram bolluğu (kamu yararı, kamu düzeni, milli güvenlik, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, genel ahlak v.b) gözetildiğinde, 1924 Anayasası'nın klasik, liberal ve bireyci felsefesi daha iyi anlaşılmaktadır.²⁸⁷

1924 Anayasası ile siyasal haklardan, vatandaşlık hakkı, seçme ve seçilme hakkı ile kamu hizmetlerine girme hakkı ve dilekçe hakkı güvence altına alınmıştır. Anayasada siyasi partilere ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiş; bu hak dernek kurma özgürlüğü içinde değerlendirilmiştir.²⁸⁸

1924 Anayasası'nda cemiyet kurma hakkını tanımış (m.70)²⁸⁹ ve cemiyet hürriyetlerinin kanunla sınırlandıracağı (m.79)²⁹⁰ öngörülmüştür. Bu arada 1909 tarihli

²⁸⁴ Suna Kili / Şeref Gözübüyük. **Türk Anayasa Metinleri Senedi İttifaktan Günümüze**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985, (Türk Anayasa Metinleri), s. 124-128

²⁸⁵ Zabunoğlu, s. 71

²⁸⁶ Killi/Gözübüyük (Türk Anayasa Metinleri), s.124

²⁸⁷ Tanör, s. 308

²⁸⁸ Zabunoğlu, s. 71

²⁸⁹ 1924 Anayasası m.70: "Şahsi masuniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sâyü amel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket, hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır", Kili/Gözübüyük, s.124

²⁹⁰ 1924 Anayasası m.79: "Ukudun, sâyü amelin, temellük ve tasarrufun, içtimaatın, cemiyetlerin ve şirketlerin hududu hürriyeti kanunlar ile musarrahtır", Kili/Gözübüyük, s.126

Cemiyetler Kanunu da bazı değişikliklere uğrayarak 1938 senesine kadar yürürlükte kalmıştır. Cemiyetler Kanunu’nda yapılan değişikliklere ilişkin olarak;

15 Ekim 1923 tarih ve 335 sayılı Kanunla, 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu’nun 5. Maddesi değiştirilmiş; bir derneğe üye olabilmek için 18 yaşını doldurmuş olmak, cinayet suçundan hüküm giymemek ve medeni haklardan yoksun bulunmamak koşulları öngörülmüştür.²⁹¹ Sonrasında 20 Aralık 1923 tarih ve 387 sayılı Kanunla, cemiyetlerin idari ve hesap muamelelerinin hükümet eliyle teftiş ve tetkik edebileceği düzenlenmiştir.²⁹² Böylece dernekler yürütme organının kesin bir denetimi altına sokulmuştur.²⁹³

04.10.1926’da yürürlüğe giren Medeni Kanunu’nda ise, devletin cemiyetlere müdahalesi ancak kanuna ve ahlaka aykırılık hallerinde caiz görüyor²⁹⁴; böylece 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu’nun en önemli hükümleriyle 387 sayılı Kanun’un getirdiği kayıtları kaldırıyordu.²⁹⁵ Buna göre, artık yürütme organının denetlemesi sadece kanun ve ahlâka aykırılık durumlarıyla sınırlı kalıyordu. Ne var ki, bu liberal düşünce 1938 yılında yürürlüğe giren 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu ile sona ermiştir.²⁹⁶

1938 yılına kadar cemiyetler ve dolayısıyla siyasi partilerin serbestçe kurulabilmeleri için mevzuat açısından engel bulunmamaktaydı. Ancak, dönemin otoriter rejim koşulları söz konusu serbestlik ilkesinin uygulanabilmesine cevaz vermemiştir. Şöyle ki;

1923 yılında iki otoriter değişikliğe uğratılmış olan 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu, derneklerin faaliyete geçebilmesini, kuruluşun ilgili idareye bildirim alabinde ilmühaber (alındı kağıdı) alması şartına bağlamıştır. Bu düzenleme idari makamlarca suistimal edilmiş; uygun görülmeyen başvurular sürüncemede bırakılmak suretiyle derneklerin faaliyete geçmeleri dolaylı şekilde engellenmiştir. Her ne kadar dernek kurma serbestisini düzenleyen 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu, 1909 tarihli Cemiyetler Kanunu’nun ilgili hükümlerini değiştirmiş

²⁹¹ İlhan F. Akın, “Dernek Kurma Özgürlüğü”, **İÜHF Dergisi**, Cilt 32, Sayı 2-4, 1966, s.478

²⁹² Perinçek (Anayasa), s. 42

²⁹³ Akın, 478

²⁹⁴ Türk Kanunu Medenisi m.71: “bir cemiyetin gayesi kanuna yahut adabı umumiyyeye mugayir olursa, müddeiumumilik makamının veya bir alâkadarın talebi üzerine, o cemiyet fesholunur.”, Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih:04.04.1926 Sayı:339

²⁹⁵ Perinçek (Anayasa), s. 42

²⁹⁶ Akın, 479

sayılmalıysa da; ama bu durum dönemin idare teşkilatları nezdinde tam karşılık bulamamıştı. Dolayısıyla 1938 tarihine dek Türkiye’de dernek kurmanın hukuken serbest; fakat fiilen izne tabi olduğu bir süreç yaşanmıştır.²⁹⁷

Her ne kadar siyasal parti kurulmasına dair bir yasaklama hukuken mevcut olmasa da, dönemin otoriter rejimi ve Cemiyetler Yasası hükümleri siyasal parti kurma özgürlüğünü etkin kılmamıştır. Nitekim, 1938 tarihli Cemiyetler Yasası ile birlikte derneklerin kurulması idareden tescil belgesi alınma koşuluna bağlamış; derneklerin cumhuriyete karşı, ırkçı, bölgeci, ulusal bütünlüğü bozmaya yönelik ve altı ilkeye²⁹⁸ aykırı olarak örgütlenmelerini yasaklanmıştır. İdareye dernek faaliyetlerini durdurulabilme imkan ve yetkisi tanınmıştır. Bu izin sistemi siyasal partiler açısından 1946 yılına kadar sert biçimde uygulanmıştır.²⁹⁹ 1946 yılında 4919 sayılı kanunla yapılan değişiklikle derneklerin kurulmasında tekrar serbestlik esasına dönülmüştür. Ancak 27 Haziran 1956 tarihli ve 6761 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu dernek tüzüğünün Danıştay tarafından onanması şartını getirmiş ve derneklerin serbestçe kurulmasını engellemiştir.³⁰⁰

2. Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri

Cumhuriyetin ilanından sonra Cumhuriyet Halk Fırkası’nın kurulmasıyla tek parti meclise hakîm olmuştur. Tek parti döneminde birkaç defa çok partili siyasi hayata geçiş denemesi olmuştur. Bu dönem içerisinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) dışında kurulan en önemli partiler; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası’dır. Bu iki parti dışında 26 Eylül 1930’da Adana’da kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası, 29 Eylül 1937’de Edirne’de Mimar Kazım Tahsin Bey tarafından kurulan Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi sayılabilir.³⁰¹

²⁹⁷ Tanör (Osmanlı-Türk), s. 319

²⁹⁸ Altı ilke 1931 CHP kongresinde kabul edilen Kemalist İdeolojiyi ifade etmektedir. Bunlar, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik ilkeleridir. Ergun Özbudun, *Türkiye’de Demokratikleşme Süreci Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı*, 1. Bası, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s.50

²⁹⁹ Zabunoğlu, s. 72

³⁰⁰ Dündar Sezer, s. 35

³⁰¹ Muzaffer Sencer, *Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, Geçiş Yayınları, İstanbul, 1971, s. 147-148

a. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 17 Kasım 1924 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa eden on kişi tarafından kurulmuştur. Partinin genel başkanı Kazım Karabekir, genel başkan yardımcıları Rauf Orbay ve Adnan Adıvar, partinin genel sekreteri ise Ali Fuat Cebesoy olmuşlardır.³⁰² Bu fırka, İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet Halk Fırkalarından farklı olarak, bir partiden (Halk Fırkası) kopma ve ayrılma suretiyle doğmuştur.³⁰³

Fırka, tescilinin ertesi günü hacimli bir bildirgeyle programını açıklamıştır.³⁰⁴ TpCF'nin kurucuları saltanat ve hilafetin kaldırılmasına tepki göstermiş ve kendilerini dini inançlara saygılı olarak addetmişlerdir. Ekonomik alanda da fırka liberal ilkeleri benimsemiş; yabancı sermayenin gerekliliğini savunmuştur.³⁰⁵ Muhalif bir hareketin temsilcisi olan fırka halk nezdinde olumlu karşılık bulmuştur.³⁰⁶

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Sait İsyanı sebebiyle çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu'nun verdiği yetkiyle "irticaı körüklediği" gerekçesine dayanılarak 5 Haziran 1925 tarihinde hükümetçe yasaklanmıştır.³⁰⁷ Bu tarihten bir yıl sonra İzmir Suikastı davalarında TpCF'li bazı yöneticiler yargılanmışlardır.³⁰⁸

b. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Çok partili rejime ikinci girişim, bu kez bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün isteğiyle gündeme gelmiştir.³⁰⁹ Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930'da Fethi Okyar tarafından kurulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk bazı

³⁰² Bila, s. 47

³⁰³ Perinçek (Partiler Rejimi), s. 41

³⁰⁴ Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 79.

³⁰⁵ Teziç(100), s.244

³⁰⁶ Tunaya (Müesseseler), s.551

³⁰⁷ Tunaya (müesseseler), s.551

³⁰⁸ Nurşen Mazıcı, **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)**, Dilmen Yayınevi, İstanbul, 1984, s.35

³⁰⁹ Tunaya, s.42

yakın arkadaşlarının ve kız Kardeşi Makbule (Atadan) hanımın da partinin kurucu idare heyetine girmeleri konusunda teşvik etmiştir.³¹⁰

Atatürk'ün parti kurması yönündeki telkinine Ali Fethi Okyar, Atatürk'ün kendilerine ve CHP'ye tarafsız olarak yaklaşması konusunda güvence isteğiyle cevap vermiştir. Atatürk ise buna karşılık yeni partinin cumhuriyetçilik ve laiklik konusunda taviz vermemesini istemiştir.³¹¹ SCF programında Cumhuriyet değerlerine bağlılığını hususiyetle vurgulamasına karşın, laiklik ve cumhuriyet karşıtları partide görev almaya başlamıştır.³¹² Partiye yönelen ilgi ve desteğin büyük kısmı Atatürk Devrimleri'ne ve tek parti yönetiminin baskı rejiminden hoşnutsuz olan muhafazakar kesimden gelmekteydi.³¹³ SCF yoksullukla mücadele eden halk kesimi için de bir umut ışığı olmuştu.³¹⁴

Serbest Cumhuriyet Fırkası rejimin sınırlı alanda tutma çabasına rağmen hızla yüksek sayıda üyeye ve geniş kitlelerin desteğine sahip olarak iktidar alternatifi olmuştur. Devrimlerin aleyhinde olan kitleler, partinin arkasına yığılmaya başlamıştır. Durum bu hale gelince Mustafa Kemal Atatürk, duruma el atmak ve partiye cephe almak zorunda kalmıştır.³¹⁵ TBMM'de ağır suçlamalara hedef olan Fethi Okyar, mecliste yaptığı konuşmada SCF'nin siyasi faaliyetlere devam edemeyeceğini açıklamış ve 17 Aralık 1930 tarihinde Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği yazıyla partinin feshedildiğini bildirmiştir.³¹⁶

Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin de başarısızlıkla sonuçlanması çok partili siyasi hayata geçme çabalarının bir yana bırakılması için bir gerekçe oluşturmuştur. Çok partili siyasi hayata ancak İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonraki süreçte geçilebilmiştir.³¹⁷

³¹⁰ Teziç (100), s.247

³¹¹ Zürcher , s. 264

³¹² Gözübüyük (Anayasa Hukuku), s.128

³¹³ Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, L,berte Yayınları, Ankara, 2012, s.87

³¹⁴ Bila, s.54

³¹⁵ Füzûzan Hüsrev Tökin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s. 74-75

³¹⁶ “Ancak o tarihlerde Cemiyetler Kanunu'na göre Fırka'nın kongrede fesih kararı alması gerekmekteydi. Bu bakımdan Fethi Okyar'ın tek başına fesih iradesi geçerli addedilemez”, Teziç(100), s.250

³¹⁷ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 18

3. Tek Partili Dönem ve Değerlendirilmesi

Türkiye’de Kurtuluş Savaşı sırasında muhtelif grupları “bağımsızlık amacı” etrafında birleştiren ve savaş sonrasında bir siyasi harekete evrilen Cumhuriyet Halk Fırkası, tek-parti yönetimini kurmuştur.³¹⁸

1924 Anayasası’nda siyasi partilerle ilgili bir düzenlemeye yer verilmemiş; fakat çok partili rejime engel bir durum da yaratılmamıştır. Buna rağmen, bu dönemde CHP kısa süreli denemeler haricinde tek parti olarak iktidarı elinde tutmuştur. Bu dönemdeki çok partili yaşama geçiş çabaları genellikle tek partinin kontrolünde gerçekleşmiştir. Zira iktidarda olan tek parti İçişleri Bakanlığı aracılığıyla bir başka partinin kurulmasına izin vermemiştir.³¹⁹

Türkiye’de 1930 yılından önceki dönem, tek parti yönetiminin kurumsallaştığı bir geçiş dönemi olmuştur. 1930 yılı sonrasında ise, partinin toplumla bağının köprü oluşturulması ve toplumsal yaşamın düzenlenmesi gibi görevlerin ifasına çalışılmıştır. Yine bu dönemde tek parti yönetimi “halkevleri”, “halkodaları”, “halk hatipleri” gibi örgütlenmeler vasıtasıyla halkı geçmişe nazaran daha yoğun şekilde yönlendirmek ve eğitmek iradesi sergilemiştir. Esasen bu çalışmalar, bir sosyal mühendislik çalışması olan devrimin kurumsallaştırılmasına yönelik çabalardır. Bu düşüncenin yaşama geçirilebilmesi için tek parti yönetimi, partiye bir araç olarak bakmıştır.³²⁰

CHP, iktidarda bulunduğu süreç zarfında hiçbir muhalif yapılanmaya fiilen olanak vermemiştir. 1923 seçimlerinde 2. Grubun tasfiyesi, Halk Fırkasının kurulması ve partinin merkezîyetçi-hiyerarşik bir yapıya bürünmesi, Şeyh Sait ayaklanması gerekçe gösterilerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması, Takrir-i Sükun Kanunu ile muhalif siyasilerin ve basın organlarının sindirilmesi gibi gelişmeler tek parti yönetiminin muhaliflere varlık imkanı vermeme iradesinin dışı yansımalarıdır.³²¹ 28.06.1938 tarih ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu hükümleri çerçevesinde siyasi cemiyetlerin ana tüzük ve bildirimlerini Dahiliye Vekaletine vermeleri ve faaliyete geçebilmek için tescil edilmelerini zorunlu kılınmış; bu şekilde

³¹⁸ Suavi Tuncay, **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, 2. Bası, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2010, s.135

³¹⁹ Özcan ve Yanık, s. 29

³²⁰ Esat Öz, **Oturizm ve Siyaset**, Yetkin Yayınları, İstanbul, 1996, s. 9

³²¹ Özcan ve Yanık, s. 223

tek parti yönetimine uyum göstermeyecek bir siyasi cemiyete yaşam hakkı tanınamıştır. Bu durum da başlı başına, tek parti rejiminin çoğulculuğu reddeden anlayışının ifadesidir.³²² Cumhuriyet Halk Partisi zaman içinde kendisini devletle ve milletle bir tutmaya başlamış; Avrupa'daki totaliter hükümetlerin faaliyetlerinden de feyiz alarak tahakkümünü daha da genişletmiştir.³²³

Türkiye'de uygulanan tek partili döneme ilişkin olarak doktrinde, “faşist, otoriter, totaliter, dikta rejimi” gibi bir takım nitelendirme ve tanımlamalar yapılmıştır. Türkiye'de uygulanan tek parti rejimine ilişkin olarak “dışarıdan bir göz” olarak nitelendirdiğimiz Duverger'in tespitlerini son derece önemli addediyor ve aşağıda aynen alıntılıyoruz. Duverger'e göre;

“1923'ten 1946'ya kadar Türkiye'de de tek parti olarak faaliyet göstermiş olan Cumhuriyet Halk Partisi gerek felsefesi gerekse yapısı bakımından gerçek anlamda totaliter değildir. Adında “cumhuriyet” sözcüğünün bulunması bile bu partiyi yirminci yüzyılın otoriter rejimlerinden çok, Fransız Devrimine ve On dokuzuncu yüzyıl terminolojisine yaklaştırmaktadır. Faşist rejimlerde her gün rastlanan otorite savunusunun yerini, Kemalist Türkiye'de demokrasi savunusu almıştır. Seçime sadece bir tek adayın katılması dolayısıyla bu çoğunluğun garantilenmiş olması, işin başka bir yönüdür. Bu durum bile, bir ideal olarak değil, geçici ve esef verici bir zorunluluk olarak gösterilmiştir.”³²⁴

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, 1923-1945 yılları arasında uygulanan tek parti rejiminin otoriter ve vesayetçi bir atmosfer yarattığı sabittir. Fakat dönemin koşulları gözetildiğinde esasen demokrasi adına mücadele verildiği anlaşılmaktadır. Ülkemizde uygulanan tek parti döneminin otoriter ve baskıcı bir rejim oluşturduğu yadsınamaz; fakat güdülen gaye ve ulaşılan sonuç birlikte değerlendirildiğinde, demokrasi bilincinin özümsemesi ve kalıcı hale gelmesi adına adımların atılmış olduğu bizce tarihsel bir gerçekliktir.

Dönemin bir başka özelliği, 1935'ten sonraki “parti-devlet kaynaşması”dır. 1936'da İçişleri Bakanı partinin genel sekreteri, valiler de il başkanı yapılmıştır. Memurların parti üyeliği yasağı uygulamadan düşürüldüğünden, bundan yararlanan da iktidardaki tek parti olmuştur. 1937 Anayasa değişiklikleriyle CHP'nin “altı ok” ilkesi anayasaya dahil edilerek parti-devlet özdeşleşmesi pekiştirilmiştir. Dönemin CHP genel sekreteri Recep Peker “parti devleti” deyimini yeğlerken, partiye devlete

³²² Perinçek (Partiler Rejimi), s.42, 43

³²³ Karpas, s.79

³²⁴ Duverger, s. 359-364

yakın bir değer tanınmıştır.³²⁵ Bu duruma Giritlioğlu farklı bir yorum getirmiştir. Giritlioğlu; *“1936’daki kaynaşmanın, partinin zaten görünüşte olan bağımsızlığını büsbütün yok ederek, onu devletin ve hükümetin güdümü altına aldığını”* ileri sürer. Bu ise, hükümet karşısındaki tek denetim organının silinmesi demektir. Siyasal otorite partide değil, devlet ve hükümet başkanındadır. O halde, dönemden bir “parti devleti” demek yerine, CHP’nin bir “devlet partisi” olduğunu söylemek daha uygun düşer.³²⁶

1938 yılında İsmet İnönü, CHP kurultayının oybirliğiyle aldığı kararla “Milli Şef”, değişmez genel başkan seçilmiştir. Aslında şeflik yönetimi, demokratik devlet anlayışıyla bağdaşmayan, totaliter rejimlere özgü bir siyasi önderlik biçimidir. Türkiye’de kurulan tek parti yönetimi ve şeflik sistemi, dönemin Avrupa’sında egemen olan faşist rejimlerden etkilenmiştir.³²⁷ İsmet İnönü’nün milli şef olması bir tüzük değişikliğiyle olmuştur. Yani İnönü’nün değişmez genel başkanlığı yalnızca tüzük değişikliğiyle sınırlı bir oylamanın sonucudur. CHP’nin değişmez genel başkanının aynı zamanda tüm ulusu temsil eden bir milli şef olduğu varsayımından yola çıkıldığında; tüm ulusu temsil eden milli şefin seçiminde herhangi bir oylama yapılmadığı gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Zira yapılan tek oylama tüzük değişikliğine ilişkindir. Tek başına bu durum dahi, milli şefin göreve getirilişinin anti-demokratik yönüne işaret etmektedir.³²⁸ Keza böylesine dar kalıpları olan bir partide, parti içi demokrasi olgusu da hiçbir şekilde gündeme gelmemiştir.³²⁹

Süreç ilerledikçe, tek-parti rejiminde demokratikleşmeye yönelik gelişmeler kaydedilmeye başlanmıştır. CHP’nin 29 Mayıs 1939 tarihli beşinci kurultayında; TBMM içinde “müstakil grup” diye adlandırılan bir muhalefet organı kurulması kararlaştırılmış ve parti genel sekreterinin İçişleri Bakanı olması, valilerin de parti il idare heyeti başkanı olması usulü kaldırılmıştır. Teziç’e göre; Müstakil Grup, “güdümlü” bir muhalefet organıdır. CHP genel başkanı ve aynı zamanda

³²⁵ Tanör (Osmanlı-Türk), s. 316

³²⁶ Fahir Giritlioğlu, **Türkiye’nin Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Cilt: 1, s. 113-117

³²⁷ Özcan ve Yanık, s. 225

³²⁸ Çetin Yetkin, **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1983, s.161

³²⁹ Tevfik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, 4. Bası, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.365

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bağlı olması sebebiyle, müstakil grubun objektif şekilde muhalefet yapabilmesi mümkün değildir.³³⁰

CHP'nin 1946 ve 1947 tarihli kurultaylarında İkinci Dünya Savaşı sonrasında değinilmiş ve parti için “birkaç misli çalışma devresi olacağı” ilan edilmiştir. 1945 kurultayında, çok partili rejim iklimi kendini hissettirmiştir. 1945'ten itibaren muhalefet elle tutulurcasına somutlaşmış ve partiler kurulmaya başlamıştır. CHP'nin her iki kurultayı da, çok partili yaşama geçiş eğilimini kolaylaştırma, düzenleme ve hukukileştirme amacını ön plana çıkarmıştır. CHP öncelikle kendi iç yapısını bu koşullara uydurma çabasına girişmiş; parti genel başkanın “Şef” ve “Değişmez Genel Başkanlık” unvanı kaldırılmıştır. Parti içinde bir çeşit kontrollü muhalefet organı olan “müstakil grup” anlamsız kaldırıldığı için kaldırılmıştır.³³¹ Yine, 1946 Kurultayında tek dereceli seçimlerin kabulüne ve dernek kurma hürriyetinin tanınmasına karar verilmiştir.³³²

1947 Kurultayında, Genel Başkan'ın hukuki statüsünde bir yenilik daha yapılmış, Cumhurbaşkanı seçilmesi halinde, “bütün yetki ve sorumluluğun genel başkan vekiline devredileceği” kabul edilmiştir.³³³ 1947 kurultayı, parti programını ve tüzüğünü çok partili bir rejimin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde değiştirerek Halk Partisi'nin normal bir parti haline gelmesini sağlamıştır.³³⁴

4. Muhalefetin Doğuşu ve Çok Partili Dönem

Türkiye'de çok partili dönem fiilen 1945'te değil; İkinci Meşrutiyet ile birlikte başlamıştır. Ama söz konusu çok partililik dönemi kısa sürmüş, 1913'ten sonra yerini fiili bir tek parti rejimine bırakmıştır. Cumhuriyet dönemi başlarındaki çok partili rejim denemeleri de tek partili rejim içinde küçük kesintiler olarak kalmıştır. Bu yüzden, ülkemizde çok partili hayata 1945 yılından sonra geçilmiş olduğu kabul edilmelidir.³³⁵

³³⁰ Teziç (100), s. 239

³³¹ Tunaya (Siyasi Müesseseler), s. 556, 557

³³² Yanık, s.28

³³³ Tunaya (Siyasi Müesseseler), s. 557

³³⁴ Yanık, s. 28

³³⁵ Tanör (Osmanlı-Türk), s.333

İkinci Meşrutiyet dönemi ve Cumhuriyet dönemi başlarındaki çok partili rejim denemeleri sürekli olamamıştır. Bu nedenle 1945 yılı bir sıçrama anı olarak diğer denemelerden nitelikçe farklıdır.³³⁶

a. Çok Partili Yaşamın Fiilen Başlaması

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletlerin düzenlediği, Türkiye'nin de katıldığı San Fransisco Konferansı toplanmış ve Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulmasıyla dünyada bağımsızlık, özgürlük ve demokrasi atmosferi oluşmuştur. Türkiye de bu dönemde batı demokrasi cephesi ile işbirliği yapmak ve demokratik sisteme uyum sağlama gereği duymuştur.³³⁷ İsmet İnönü'nün demokrasiye geçişi işaret ettiği 19 Mayıs 1945 tarihli konuşması ve Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Örgütü'ne üye oluşu çok partili rejime geçişin zeminini hazırlamıştır.³³⁸

18 Temmuz 1945 tarihinde Nuri Demirağ tarafından Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla çok partili siyasi yaşama geçilmiştir. Daha sonra 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti (DP) kurulmuş ve böylece uzun yıllar tek parti olarak iktidarda olan CHP'nin karşısına ilk ciddi muhalefet partisi çıkmıştır.³³⁹

Daha önce de belirttiğimiz üzere, 5 Haziran 1946 tarih ve 4919 sayılı kanunla, 3512 sayılı Cemiyetler Kanununda değişiklik yapılmış ve “serbestlik” esasına geçilmiştir. Ancak, Milli Kalkınma Partisi ve Demokrat Parti'nin serbestlik esasına geçildiği tarihten önce kurulmuş olmaları dikkat çekicidir. Bu durum, hukuki alt yapısı tam olmamasına rağmen 1945 yılı itibarıyla tek parti rejiminin demokrasiye geçişe yeşil ışık yaktığının göstergesidir. Nitekim, 1947 yılında TBMM İç Tüzük değişikliğiyle de siyasi parti gruplarına yer verilmiş ve çok partili döneme geçiş iradesi kesin şekilde teyit edilmiştir.³⁴⁰

³³⁶ Perinçek (Partiler Rejimi), s. 44, 45

³³⁷ Yanık, s. 28

³³⁸ Taner Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.18

³³⁹ Yanık, s. 28,29

³⁴⁰ Teziç (100), s. 253

b. Dörtlü Takrir

29 Mayıs 1945 tarihinde yapılan meclis bütçe oylamasında eski başbakan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Emin Sazak'ın bulunduğu beş kişi “ret” oyu vermiştir. Asıl önemli gelişme ve muhalefet girişimi ise Çiftçiye Topraklandırma Kanunu’nun görüşmeleri sırasında meydana gelmiş; 7 Haziran 1945 tarihinde dört milletvekili tarafından (Bayar, Menderes, Koraltan, Köprülü), TBMM’de gerçek bir denetimin sağlanması ile mevzuat ve tek parti tüzüğündeki antidemokratik hükümlerin ayıklanması talepleriyle CHP meclis grubuna önerge verilmiştir. Dörtlü takrir olarak addedilen bu metin esasen parti içi demokrasinin tesisi istemini dile getirmekte; fakat dolaylı olarak çoğulculuk isteminde bulunmaktaydı.³⁴¹

7 Haziran 1945 günü CHP Meclis Grubuna “dörtlü” takririn verilmesiyle muhalefet daha belirli bir şekil almaya başlamış; parti içi demokrasi açısından son derece önemli bir yazılı metin olan önerge imza sahibi dört milletvekilinin muhalefetine rağmen reddedilmiştir.³⁴² CHP meclis grubu, takririn mevcut teamüllerde değişikliğe sebebiyet vereceği ve bu içerikteki bir teklifin meclis genel kurulunda karara bağlanabileceği gerekçesiyle talebi reddetmiştir.³⁴³ Takririn reddedilmesi parti içi muhalefeti daha da arttırmış; parti içerisinde görülen muhalefeti parlamento dışına da taşıyarak bir kamuoyu oluşmasına vesile olmuştur.³⁴⁴

Dörtlü takririn ret gerekçesi birden çok sebebe dayandırılabilir. Öncelikle CHP’nin henüz siyasi özgürlükler bağlamında köklü değişikliklere açık olmadığı şeklinde bir yorum yapılabilir. Keza, CHP ileri gelenlerince gerçek bir muhalefet partisinin kurulmasına imkan vermek adına takrir kasten de reddedilmiş olabilir.³⁴⁵

³⁴¹ Tanör (Osmanlı-Türk), 340

³⁴² Özcan ve Yanık, s. 227

³⁴³ Karpat, s.131

³⁴⁴ Işıl Tuna, “Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XV/30 (2015-Bahar/Spring), (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/235786>), (01.12.2021), s.208

³⁴⁵ Karpat, s. 131

5. Demokrat Parti İktidarı

Tek partili siyasi hayattan çok partili siyasi hayata geçilmesi dünyada çok defa kanlı olmuştur ancak Türkiye bu geçişi barışçıl ve başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir.³⁴⁶ Demokrasisi oturmuş toplumların siyasi yaşantılarında bir hükümetin seçim kaybettikten sonra iktidarı bırakması ve yerini muhalefetin alması alışılmış bir durumdur. Türkiye’de bu sakin geçiş ise yenidir. Bu durum sadece ülke için değil tüm bölge için de geçerlidir. Bu yeni bir çağın başlangıcını simgelemektedir.³⁴⁷ Çok partili hayata geçilmesinden 1960 darbesine kadar geçen süreçte kurulan pek çok irili ufaklı partiye rağmen içlerinden sıyrılan ve ayrı önemi haiz olan parti, Demokrat Parti (DP) olmuştur.³⁴⁸

CHP yapısı itibarıyla muhalefetlerini kendi içinden imal etmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası’nda olduğu gibi Demokrat Parti de CHP içinden doğmuştur.³⁴⁹ Demokrat Parti’nin, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın 1930’da ve Müstakil Grup’un milli mücadele esnasında davrandığı gibi, meşruluğuna fiilen meydan okumadan hükümeti diri tutacak bir muhalefet olarak varlık süreceği sanılmıştır ancak kısa sürede bu tahminin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır.³⁵⁰

Temmuz 1946’da, birden fazla siyasi partinin katıldığı ancak dürüst geçmediği yıllarca ileri sürülen genel seçimler ilk kez yapılmıştır.³⁵¹ Eşit, demokratik ve özgür koşullarda yapılan 14 Mayıs 1950 seçimlerde geçerli oyların %53.3’ünü alan DP, TBMM’de yaklaşık %84’lük bir temsil oranı elde etmiş; CHP ise yaklaşık %40’lık oy oranıyla TBMM’de %14’lük temsil gücüne erişebilmiştir. Böylece tek partili rejimden çok partili rejime geçiş süreci tamamlanmış ve iktidar barışçıl bir şekilde el değiştirmiştir.³⁵² Demokrat Parti 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan

³⁴⁶ Özcan ve Yanık, s. 31.

³⁴⁷ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, çev. Hamdi Aydoğan ve Esra Ermert, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 9.

³⁴⁸ Sencer, s. 221.

³⁴⁹ Demokrat Parti de kendi içinden Millet Partisi’ni çıkarmış ve böylece, Türkiye’de “doğuran partiler” zinciri devam etmiştir, Tunaya(Siyasi Müesseseler), s. 560

³⁵⁰ Ahmad Feroz, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, çev. Yavuz Akogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 150-151.

³⁵¹ Ünsal, s.57

³⁵² Tanör, s. 343

seçimlerden daha da güçlenerek çıkmış; böylece iktidarı mutlak bir hale evrilmiştir.³⁵³

Demokrat Parti'nin iktidarına kadar geçirdiği süreçte partinin lideri, mutlak olarak Celal Bayar'dır. Parti 1950 seçimlerini kazandıktan sonra partinin başına ve başbakanlık koltuğuna Adnan Menderes geçmiştir. Demokrat Parti her ne kadar CHP içerisinden çıkmış ve iki partinin ideolojisi benzer yanlar taşısa da temel fark Celal Bayar'ın şu sözlerine yansımıştır: "Batılılaşma artık devletten millete doğru değil, milletten devlete doğru olmalıdır."³⁵⁴ Bu sözlerle paralel şekilde geliştirilmiş partinin sloganı olan "yeter söz milletin" ifadesi bu döneme damga vurmuştur.³⁵⁵

27 Mayıs 1960 darbesine kadar tek başına iktidarını koruyan ve darbeyle birlikte kapatılan Demokrat Parti'den bu süreç içerisinde Millet Partisi (20 Temmuz 1948), Türkiye Köylü Partisi (19 Mayıs 1952), Hürriyet Partisi (20 Aralık 1955) doğmuştur.³⁵⁶

III. 1961 ANAYASASI DÖNEMİ

A. Genel Olarak

1961 Anayasası, 27 Mayıs darbesinden önce ülkede karşılaşılan rejim sorunlarına cevap verme, yeni anayasalardan da yararlanarak demokratik bir anayasa yapma amacı güden bir anayasa olmuş; yapıldığı dönemde ülkeye egemen olan glerin uzlaşmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çok partili döneme geçildikten sonra ise, bilhassa 1950-1960 arası dönemde gelişen tüm sorunların müsebbibi Anayasa olarak addedilmiş; her sorunun zm Anayasada aranımıştır. Bu nedenle, 1961 Anayasası, 1924 Anayasasına göre, daha uzun ve ayrıntılı bir Anayasa olmuştur.³⁵⁷

1961 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra, 15 Ekim 1961'de genel seçimler yapılmış; bu seçimlerde CHP %36, Demokrat Partinin yerine kurulan Adalet Partisi

³⁵³ Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Cem Yayınları, İstanbul, 1976, s. 160

³⁵⁴ Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayınları, Bursa, 2001, s. 53.

³⁵⁵ zcan ve Yanık, s. 31.

³⁵⁶ Sarıbay, s. 56.

³⁵⁷ Gözübüyük (Anayasa Hukuku), s. 82

ise %34, Yeni Türkiye Partisi %14, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ise %13 oranında oy almıştır. Bu oy oranları 27 Mayıs müdahalesinin halk tarafından pek benimsenmediğini, seçmen çoğunluğunun yine Demokrat Parti eğiliminde olduğunu göstermektedir. Nitekim 10 Ekim 1965'te yapılan ikinci genel seçimlerde Adalet Partisi oyların %53'ünü, CHP ise oyların %29'unu alabilmiştir.³⁵⁸

1961 Anayasası, temel insan haklarını ayrıntılı ve tanımlı olarak “Temel Hak ve Hürriyetler” başlığı altında düzenlemiştir. 1924 anayasasından farklı olarak hem listeye yeni haklar eklenmiş (Sosyal Haklar), hem de bazı faaliyet ve özgürlükler güvence altına alınmıştır (Siyasal Partiler). Ayrıca, her bir hak ve özgürlüğün içeriği ve tanımı ilgili maddesinde verilmeye çalışılmıştır. Anayasada, klasik-bireyci özgürlük anlayışından sosyal alanlara yönelim gerçekleşmiş; klasik ekonomik haklar kamu ve emekçi sınıflar yararına sınırlanmıştır. Özel olarak korunması gereken toplum kesimlerinden olan kişilerin durumlarının düzeltilmesi konusunda devlete yüklenen sosyal ödevler de sosyal haklar listesinde yerini almıştır.³⁵⁹

1961 Anayasası güçlü bir insan hakları sistemi getirmiştir. Temel haklar açısından da, 1961 Anayasası'nın oluşum sürecine etki eden sebeplerle, hak ve özgürlükler 1924 Anayasasına göre daha sistemli ve ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. 1961 Anayasası, 1924 Anayasasından farklı olarak, ulus egemenliğinin sadece TBMM tarafından değil, anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar (m.4) tarafından kullanılacağını belirtmiştir. Parlamentarizmi benimseyen 1961 Anayasası, yargı erkini de yasama ve yürütme erki karşısında tam bağımsız ve eşit bir konuma getirmiştir.³⁶⁰

B. 1961 Anayasasında Siyasal Haklar ve Özgürlükler

1961 Anayasasında siyasal hak ve özgürlükler, Temel Hak ve Ödevler başlığı altında “Siyasal Hak ve Ödevler” alt başlığında 54-62. maddelerle düzenlenmiştir.

³⁵⁸ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 11. Bası, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2011, (Dersler), s.40

³⁵⁹ Bülent Tanör, **İki Anayasa**, 5. Bası, Onikilevha Yayınları, İstanbul, 2019, s.19

³⁶⁰ Zabunoğlu, s. 76

Anayasada düzenlenen siyasal hak ve özgürlükler; vatandaşlık hakkı, seçme ve seçilme hakkı, siyasi parti özgürlüğü, kamu hizmetlerine girme hakkı, dilekçe hakkı ve milli savunma hakkı olarak zikredilebilir.³⁶¹ Çalışmamızın konusu siyasi partiler olduğundan açıklamalarımız bu noktada yoğunlaşacaktır;

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonucu faaliyetleri askıya alınan siyasi partilere 12 Ocak 1961 tarihinde hükümet aracılığıyla faaliyete geçme izni verilmiş ve 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuyla kabul edilen 1961 Anayasası ile yeniden çok partili yaşama geçilmiştir.³⁶² 1961 Anayasasıyla siyasi partiler ilk kez anayasal statüye kavuşmuştur. Siyasi partilerin, 1961 Anayasası ile hukuksal boyuta taşınmasıyla ülkemizde Siyasi Partiler Hukuku gelişmeye başlamıştır.³⁶³

1961 Anayasası, siyasi partileri diğer siyasi kuvvetlerden ayırmış ve bunları ayrı bir statüye bağlamıştır. Öncelikle siyasi partiler ve parti gruplarıyla ilgili hükümler anayasada düzenlenmiş; siyasi partilerin kuruluş, çalışma ve ideolojik tutumlarının düzenlenmesine ilişkin de bir özel kanun öngörülmüştür.³⁶⁴

Siyasal hak ve özgürlükler açısından 1961 Anayasası'nın en önemli yeniliği şüphesiz ki siyasal partilerin anayasal güvenceye kavuşturulmasıdır.³⁶⁵ 1961 Anayasasının 56. maddesinde, vatandaşların siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakları güvence altına alınmış; bu hakkın önceden izin alınmaksızın kullanılabileceği kabul edilmiştir. Yine aynı maddede siyasi partilerin demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları oldukları vurgulanmış ve serbestçe faaliyette bulunabilecekleri öngörülmüştür.³⁶⁶ 30.06.1971 tarih ve 1421 sayılı Kanunla, Anayasa'nın 56. maddesine “siyasi partilere hazine yardımını” düzenleyen 3. fıkra eklenmiştir.³⁶⁷

Anayasanın 57. maddesinde ise siyasi partilerin uyacakları esaslar ele alınmıştır. Siyasal partiler, tüzük, program ve faaliyetlerinde insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı davranmayacakları, devletin ülkesi

³⁶¹ Zabunoğlu, s.79

³⁶² Teziç (Anayasa), s. 330

³⁶³ Özcan ve Yanık, s. 65

³⁶⁴ Tunaya, s. 567

³⁶⁵ Fazıl Sağlam, Siyasal Partiler Hukukunun Güncel Sorunları, 1999, a.87

³⁶⁶ Gözübüyük (Anayasa Hukuku), s. 56

³⁶⁷ Zabunoğlu, s.81

ve milletiyle bölünmezliği hükmüne uymak zorunda oldukları; bunlara aykırı hareket eden siyasal partilerin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılacağı belirtilmiştir.³⁶⁸

Siyasî partilerin Anayasa Mahkemesinin denetimine tabii tutulmasıyla, partilerin iç çalışmaları ve faaliyetlerinin demokrasi esaslarına göre ve anayasal düzen çerçevesinde tezahürünün sağlanması amaçlanmıştır. Keza partilerin yalnızca Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılabilmeleri de, onları siyasî iktidara karşı teminat altına almıştır. Parti kapatma yetkisinin genel mahkemelerden alınıp münhasıran Anayasa Mahkemesi'ne özgülenmesi, bu çeşit davalarda ihtisaslaşmış olan bir yüksek mahkemenin daha teminatlı olacağı düşüncesinden ileri gelmiştir.³⁶⁹

C. 1961 Anayasası Döneminde Kapatılan Siyasi Partiler

1961 Anayasası döneminde, Anayasa Mahkemesi 648 sayılı Kanun yürürlüğe girdiği 1965 yılına kadar hiçbir siyasal parti ile ilgili kapatma kararı vermemiştir. Parti kapatma davaları Yasanın kabulünden sonra gündeme gelmiştir.³⁷⁰ Bu süreçte Anayasa Mahkemesi, Türkiye İşçi Partisi ile Türkiye Emekçi Partisi'ni 89. Maddeyi ihlal ettikleri gerekçesiyle kapatmıştır. Mahkemenin TİP'i kapatma gerekçesi, TİP'in 4. Büyük Kongresinde alınan kararlarda doğu bölgesinde yaşayan yurttaşlar için yurttaşlık hakları ile diğer tüm demokratik istek ve özlemlerinin tanınmasını talep etmesini ve Kürt dili ve kültürünü korumak, geliştirmek veya yaymak amacını azınlık yaratma yasağının ihlali olarak kabul edmiş ve TİP'in kapatılmasına karar vermiştir.³⁷¹ TEP kararında da Anayasa Mahkemesi TEP'in parti programında yer alan ifadelerin azınlık yaratma yasağının ihlali olduğu gerekçesiyle kapatılmasına karar vermiştir.³⁷²

Anayasa Mahkemesi Milli Nizam Partisi'ni ise laiklik ilkesinin korunması düzenlemelerine aykırılık sebebiyle kapatmıştır.³⁷³ AYM, MNP'nin program ve faaliyetlerinin Anayasa'ya aykırı tavır ve tutum içerisinde olduğu sonucuna vararak

³⁶⁸ Zabunoğlu, s.82

³⁶⁹ Tikveş (Mukayeseli İnceleme), s. 166

³⁷⁰ Zabunoğlu, s.84

³⁷¹ Anayasa Mahkemesi'nin 20.07.1971 tarih ve E. 1971/3, K. 1971/3 sayılı kararı, AMKD, Sayı: 9, s.80 v.d.

³⁷² Anayasa Mahkemesi'nin 08.05.1980 tarih ve E.1979/1, K. 1980/1 sayılı kararı, AMKD, Sayı: 18, s.3 v.d.

³⁷³ Zabunoğlu, s.84

Anayasanın başlangıç, 2, 19 ve 57. maddeleri ile 648 sayılı SPK'nın 92, 93 ve 94. maddelerinde düzenlenmiş olan laiklik ilkesini ihlal ettiği gerekçesiyle kapatılmasına karar vermiştir.³⁷⁴

Anayasa Mahkemesi bu kapatma kararları dışında İşçi-Çiftçi Partisi³⁷⁵ ve Türkiye İleri Ülkü Partisini³⁷⁶ usul ilkelerine aykırılık sebebiyle kapatmıştır. Her iki partinin tüzüğü 648 sayılı SPK'ya aykırı bulunmuş; süresi içinde (6 ay) düzeltilmediği gerekçesiyle SPK'nın 113. maddesine dayanılarak kapatılmıştır. SPK'nın "Parti Yasakları" bölümündeki kurallara ya da Anayasadaki ilkelere aykırı davranmayan bir siyasi parti hakkında, Anayasa'da belirtilen norm alanını daha da daraltan SPK kurallarının üstüne, usul kurallarını ihlal sebebiyle de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılma kararı verilerek siyasal partilerin norm alanı olabildiğince daraltılmıştır.³⁷⁷

Anayasa Mahkemesi, 1961 döneminde kapatma kararları dışında Vatan Partisi, Birlik Partisi, Kemalist Gençlik Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Muhafazakar Partinin hukuksal varlıklarının kalmadığına dair tespit kararları da vermiştir. Bu partilere ilişkin kapatma kararları yayınlanmamıştır.³⁷⁸

³⁷⁴ Anayasa Mahkemesi'nin 20.5.1971 tarih ve E. 1971/1, K. 1971/1 sayılı kararı, AMKD, Sayı: 9

³⁷⁵ Anayasa Mahkemesi'nin 15.10.1968 tarih ve E.1968/31, K. 1968/44 sayılı kararı, RG. 30.12.1968/13088

³⁷⁶ Anayasa Mahkemesi'nin 24.06.1971 tarih, E. 1971/2, K. 1971/2 sayılı kararı, AKMD, s.9, s.71 v.d.

³⁷⁷ Zabunoğlu, s.85

³⁷⁸ Kuzu, Burhan. "1961 ve 1982 Anayasaları'nda ve Bunlara İlişkin Siyasi Partiler Kanunları'nda Siyasi Parti Kavramı, Kuruluşu ve Kapatma Rejimi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 52, Sayı: 1-4, İstanbul, 1987.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1982 ANAYASASI DÖNEMİ SİYASİ PARTİLER

I. 1982 ANAYASASI VE SİYASİ PARTİLER

12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur. 12 Eylül askeri müdahalesi, 27 Mayıs askeri müdahalesinden farklı olarak emir-komuta zinciri içinde gerçekleştirilmiştir.³⁷⁹ Genel Kurmay Başkanı, kuvvet komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan Milli Güvenlik Konseyi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni feshederek tüm yasama ve yürütme yetkilerini üstlenmiştir.³⁸⁰ 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun ile yeni anayasa hazırlamakla görevli bir “kurucu meclis” kurulmuştur. Kurucu meclis, “Milli Güvenlik Konseyi” ve “Danışma Meclisi”nden oluşmaktadır.³⁸¹

1980 Anayasası oluşturulurken özgürlük ve demokrasinin pekiştirilmesi değil; otoritenin ve devletin güçlendirilmesi hedeflenmiştir.³⁸² 1961 Anayasasının özgürlük ve demokrasiyi tesis etmek; 1982 Anayasasının ise doğrudan devlet otoritesini güçlendirmek gayesiyle ihdas edilmesi her iki anayasanın da ruhuna yansımıştır.

A. 1982 Anayasası Döneminde Siyasi Partiler Hukuku

1980 Askeri müdahalesinin ardından Milli Güvenlik Konseyi'nin 16 Ekim 1981 tarihinde çıkardığı kanunla, bütün siyasi partiler kapatılmış ve siyasi faaliyetler yasaklanmıştır. 1982 Anayasası'nın kabulünün ardından 22 Nisan 1983 tarihinde 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu yürürlüğe girmiş ve Milli Güvenlik Konseyi'nin

³⁷⁹ “27 Mayıs 1961’de bir grup küçük ve orta rütbeli subay yönetime el koyarken, 12 Eylül 1980’de ordu, genellkurmay başkanının ve kuvvet komutanlarının yönetiminde, bir bütün olarak, yani kendi hiyerarşisi içinde yönetime el koymuştur”; Gözler (Dersler), s. 42

³⁸⁰ Yavuz Sabuncuoğlu, **Anayasaya Giriş**, 4. Bası, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1996, s.3

³⁸¹ Gözler(Dersler), s.43

³⁸² “Org. Kenan Evren, 12 Eylül 1980 müdahalesini açıklayan ilk konuşmasında, hukuk devleti kavramının yalnız kişilerin müdafaasına; kuvvetler ayrılığı ilkesinin de kuvvetler çatışmasına dönüştüğünü ileri sürerek tam bir otorite boşluğundan söz ediyor ve anayasal kuruluşları suçluyordu”; Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961-1982**, 5. Bası, On iki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.87

16 Mayıs 1983'ten itibaren siyasi partilerin kurulabileceğini açıklaması üzerine yeniden çok partili rejime geçilmiştir.³⁸³

1960-61 döneminde genel bir siyasal faaliyet yasağı konmamış; yalnızca Demokrat Parti siyasal hayattan kopartılarak anayasa hazırlanış sürecinin dışında tutulmuştur. Diğer siyasi partiler ise Temsilciler Meclisinde temsil olunmuş; CHP başta olmak üzere Anayasa'nın hazırlanış sürecine müdahil olmuşlardır.³⁸⁴ 1980 sonrası dönemde ise bütün siyasal ve partisel faaliyetler durdurulduğu gibi; Danışma Meclisi'nde de hiçbir siyasi partinin temsilcisine yer verilmemiştir. Anayasanın tartışılması ve oylanması sürecinde de siyasi partiler tamamen saf dışı bırakılmıştır.³⁸⁵

Doktrinde baskın görüşe göre, 1980 askeri darbesinin faturası 1961 Anayasası'na kesilmiştir. 1961 Anayasası'nın bireysel özgürlükleri ön plana alıp milli güvenliği ikinci plana attığı şeklinde bir çıkarımla devlet otoritesinin sarsıldığı fikri hakim olmuş; siyasi partiler de devlet otoritesinin sarsılmasını fırsat bilip anarşi ve terörü tetiklediği düşünülen unsurlardan biri olarak telakki edilmiştir. Bizce siyasi partilerin Anayasa'nın hazırlanma sürecinin dışında tutulmalarının bir nedeni de bu düşünceden ileri gelmektedir.

Günümüzde siyasi partiler, Anayasa'nın 68 ve 69. Maddeleriyle ve 22 Nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunuyla düzenlenmektedir. Anayasanın 31, 67, 94, 95, 99, 100, 101, 114, 133, 135, 149, 150, 162 ve 177. Maddelerinde de siyasi partileri düzenleyen hükümler mevcuttur.

1. Siyasi Partilerin Anayasal Düzenlemesi

Siyasi partiler, 1961 Anayasası'nda olduğu gibi 1982 Anayasası'nda da ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Anayasa'nın 68 ve 69. maddelerinde düzenlenen siyasi partiler, tıpkı 1961 Anayasası'nda olduğu gibi “demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları” olarak addedilmektedir.³⁸⁶ Buna karşın 1982 Anayasası'nda

³⁸³ Özcan ve Yanık, s. 66

³⁸⁴ Tanör (İki Anayasa), s. 93

³⁸⁵ Sabuncuoğlu, s.4-5; “Bu dönemde birçok yeni parti kurulmuş fakat bunların bir kısmı MGK tarafından veto edilmiştir. Kurulan partilerden sadece Milliyetçi Demokrasi Partisi, Anavatan Partisi ve Halkçı Parti'ye seçimlere katılma izni verilmiştir.” Özcan ve Yanık, s.34-35

³⁸⁶ Özcan ve Yanık, s. 66

siyasi partilere ilişkin geniş sınırlamalar ön görülmüş; bu sınırlamaların bir bölümü partilerin siyasal amaçlarına, bir bölümü ise örgütlenme ve çalışma biçimlerine özgülenmiştir.³⁸⁷ Örneğin, siyasi partilerin yurt dışında örgütlenmeleri; kadın ve gençlik kolları teşkil etmeleri; vakıf kurmaları; dernek, sendika, meslek kuruluşları, kooperatif gibi tüzel kişilerle siyasal ilişki ve işbirliği tesis etmeleri ve bunlardan maddi destek almaları kati suretle yasaklanmıştır.³⁸⁸ Anayasa’da devlet memurları ile diğer kamu görevlilerinin siyasal partilere giremeyeceği belirtilerek bu alanda da hiç hafif olmayan sınırlamalar getirilmiştir.³⁸⁹ Anayasa’nın 68. maddesinin ilk halinde siyasi partilere üye olma yaşı 21 olarak öngörülmüştür.³⁹⁰

1982 Anayasası’nın 68 ve 69. maddeleri, siyasi parti kurma, siyasi partilere girme, siyasi partilerden çıkma ve siyasi partilerin uyacakları esasları tahdidi şekilde hükme bağlamıştır. 1982 Anayasası’nın 68. ve 69. maddeleri 1995 ve 2001 yıllarında önemli değişikliklere uğramış; böylece 1982 Anayasası’nın daralttığı siyasi alan genişletilmeye ve siyasetin önü açılmaya çalışılmıştır.³⁹¹

23.07.1995 tarih ve 4121 sayılı yasayla yapılan Anayasa değişiklikleriyle, siyasi partilere üyelik yaşı 21’den 18’e çekilmiş; siyasi partilerim dernek, vakıf, sendika, meslek kuruluşları, kooperatif gibi tüzel kişilerle siyasal ilişki ve işbirliği yasağı kaldırılmış; siyasi partilerin yurt dışı teşkilatlanmaları, kadın kolları ve gençlik kolları kurmaları da serbest bırakılmıştır.³⁹² Ayrıca yine bu değişiklikler kapsamında üniversite öğretim elemanları ve üyeleriyle, öğrencilerin siyasal partilere üye olmaları yasağından vazgeçilmiş; üniversite öğretim elemanları ve öğrencilerine tanınan bu serbestiyle Anayasası’nın keskin sınırları bir miktar makul bir ölçüye çekilmiştir.³⁹³

1995 tarihli Anayasa değişiklikleriyle, siyasi partilerin mali yönden denetimine ilişkin de önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda adayların seçim harcamalarının kanunla düzenlenmesini öngören bir hüküm getirilmiş; yine

³⁸⁷ Sabuncu, s.77

³⁸⁸ Tanör (İki Anayasa), s. 129

³⁸⁹ Sabuncu, s.76

³⁹⁰ Kili/Gözübüyük, s.274

³⁹¹ Özcan ve Yanık, s.66

³⁹² Taha Parla, **Türkiye’de Anayasalar**, Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s.130-131

³⁹³ Ekrem Ali Akartürk, **Türk Hukukunda Siyasal Parti Yasakları**, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.129

benzer amaçlarla partilere devlet yardımının yeterli düzeyde ve hakça yapılması gerektiği Anayasa'ya eklenmiştir (m.68/ f.8).

Cumhuriyet Başsavcılığının kurulan partileri tüzük, program ve kurucularının hukuki durumları bakımından kuruluşlarından itibaren denetleyeceğine ilişkin anayasal hüküm kaldırılmıştır (m.69/5)

Tüm bunlara ek olarak, 1995 tarihli Anayasa değişikliği parti özgürlüklerine yeni bir sınırlama da getirmiştir. Anayasa'nın 68. maddesinin 4. fıkrasında yapılan değişiklikle, siyasi partilerin yalnızca tüzük ve programları değil eylem ve faaliyetleri de denetim altına alınmıştır.³⁹⁴

Siyasi partilerin kapatılması rejimine ilişkin olarak; gerek 23.07.1995 tarih ve 4121 sayılı Kanunla, gerekse 17 Ekim 2001 tarih ve 4709 sayılı Kanunla önemli değişiklikler yapılmıştır.³⁹⁵ 1995 ve 2001 tarihli Anayasa değişiklikleriyle siyasi partilerin kapatılması kademeli şekilde zorlaştırılmış olup; bu hususlar ilerleyen bölümlerde ayrı başlıklar altında ele alınacağından burada sadece değinmekle yetinilmiştir.

2. 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu

1982 Anayasası'nın kabulünden sonra, bugün halen yürürlükte olan 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ihdas edilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi'nin siyasi parti faaliyetlerinin yeniden serbestleşmesini ön gören 24 Nisan 1983 tarih ve 74 sayılı kararıyla birlikte, ülkemizde yeniden çok partili rejim uygulanmaya başlanmıştır.³⁹⁶

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu aşırı müdahaleci bir yaklaşımla siyasi partileri devletin denetim ve gözetimine tabi kılmış; batı demokrasilerinde parti tüzüklerinde düzenlenen pek çok konu tek tip çözümlerle kanun hükmüne bağlanmıştır.³⁹⁷ Türk'e göre, Siyasi Partiler Kanunları yakın geçmişinde özgürlüklerin kısıtlandığı ülkelerde çıkarılmış; bu sayede parti içi demokrasinin sağlanması amaçlanmıştır.³⁹⁸ Türk Siyasi Partiler mevzuatına bakıldığında ise bu

³⁹⁴ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s. 44

³⁹⁵ Özcan ve Yanık, s.67

³⁹⁶ Yanık, s 33

³⁹⁷ Kapani, s. 181

³⁹⁸ Hikmet Sami Türk, **Siyasi Partiler ve Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri**, Yetkin Yayınlar, Ankara, 2019, s.413, 414

görüşe katılmak mümkün değildir. Zira Türkiye’de Siyasi Partiler mevzuatı partileri demokratikleştirmeye değil; bilakis partileri tek tip kalıplara sokmaya ve faaliyetlerini sınırlamaya yönelik araçlar olarak düzenlenmiştir.

648 sayılı SPK, bazı değişikliklerle on beş yıl boyunca yürürlükte kalmış; çok ayrıntılı düzenlenmiş olmasından bahisle doktrinde eleştiri konusu olmuştur. 2820 sayılı SPK hazırlanırken bu eleştiriler dikkate alınmamış, hatta daha yasakçı ve mücadeleci bir düzenleme getirilmiştir.³⁹⁹ Oysa siyasi partiler ve demokrasi ilişkisinde önemli olan, özgürlüğün bir temel değer olarak korunması ve yasakların bu temel değere hizmet ettiği ölçüde var olmasıdır. Bu nedenle, demokrasilerde siyasi partilerle ilgili kısıtlayıcı ve yasaklayıcı düzenlemeler istisna olmalıdır.⁴⁰⁰ 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’na bakıldığında ise, siyasi partilere ilişkin yasakların Anayasa’daki düzenlemeleri dahi aştığını söylemek mümkündür.⁴⁰¹

1961 Anayasası döneminde ihdas olunan 648 sayılı SPK ile 1982 Anayasası döneminde ihdas olunan 2820 sayılı SPK karşılaştırıldığında, 1961 dönemi Siyasi Partiler Hukuku’nun daha özgürlükçü ve demokratik olduğu mütalaa edilir. Bunun en büyük müsebbibi, 648 sayılı SPK’nın genel seçimler sonucu teşekkül etmiş bir mecliste ve siyasi partiler arası uzlaşma ile kanunlaştırılmış; 2820 sayılı Kanun’un ise siyasi partilerin kapatıldığı bir dönemde ve siyasi partilerin görüşlerine başvurulmaksızın hazırlanmış olmasıdır.⁴⁰²

3. 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu Hükümleri

a. Kuruluşa İlişkin Hükümler

Çağdaş demokrasilerin temel koşulu, siyasi partilerin “kuruluş ve faaliyet özgürlüğü”nün vazgeçilmez bir hak olmasıdır. Çağdaş demokratik sistemlerde siyasi partilerin kuruluş özgürlüğü, bu sistemde birden fazla partinin varlığına işaret ettiği

³⁹⁹ Perinçek (Partiler Rejimi), s. 83

⁴⁰⁰ Özcan ve Yanık, s. 69

⁴⁰¹ Fazıl Sağlam, “Siyasi Partiler Kanununda Uluslar arası Normlara Uygunluk Sağlaması İçin Yapılması Gereken Değişiklikler”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 17, AYM Yayınları, Ankara, 2000, , (<https://ayam.anayasa.gov.tr/media/4676/saglam.pdf>), (02.01.2022), s. 244

⁴⁰² Erdal Abdülhakimoğulları, **1982 Anayasası’na Göre Siyasi Partilerin Kapatılması Düzeni**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2000, (<https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/77639/T00729.pdf?sequence=1>), (05.01.2022), s.169

gibi; bu sistemde partilerin değişim ve dönüşümünün de mümkün olduğunu göstermektedir.⁴⁰³ Siyasi parti özgürlüğü öncelikle siyasi partilerin serbestçe kurulabilmesi; kurulmanın hukuki yönden herhangi bir izin ve tescil yükümlülüğüne tabi tutulmamasını şart koşar. Kanuna dayanan ya da zorla gerçekleştirilen iki partili ya da tek partili bir sistemler “partilerin serbestçe kurulması” esasına aykırı düşer⁴⁰⁴

2820 sayılı SPK’nın 5. maddesi, vatandaşların anayasal ve yasal mevzuat çerçevesinde serbestçe siyasi parti kurabilmelerini hüküm altına alınmıştır. Yine aynı maddenin 3. Fıkrasında, Anayasa’nın 14. maddesindeki temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmamasına ilişkin genel sınırlama sebepleri tekrarlanmıştır. Oysa bu tekrar gereksizdir; zira 14. maddede sayılan durumlar parti kurma hakkının sınırı değil, partilerin kapatılma sebepleridir. Nihayet SPK’nın 5. Maddesinin 3. Fıkrası, gereksiz ve anlamsız bir tekrar olduğu için 12 Ağustos 1999 tarih ve 4445 sayılı Kanun’la isabetli olarak yürürlükten kaldırılmıştır.⁴⁰⁵

2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunun 8. maddesinde, siyasi partilerin “partiye üye olma yeterliğine sahip” en az otuz Türk vatandaşı tarafından kurulabileceğini düzenlemiştir. 02.01.2002 tarih ve 4778 sayılı Kanunla yapılan değişiklik öncesinde, siyasi partilerin “milletvekili seçilme yeterliliğine sahip” 30 kişi tarafından kurulması öngörülmekteydi. Yapılan değişiklik siyasi partilerin kurulmasını kolaylaştırılmıştır. Yine aynı maddenin devamında, gerekli bildiri ve belgelerin (örneğin parti tüzüğü ve programının) İçişleri Bakanlığı’na verilmesiyle siyasi partilerin tüzel kişilik kazanacakları düzenlenmiştir. Yani, İçişleri Bakanlığı’nca bir partinin kurulmasına izin verilmemesi yahut partinin kurulmasında bir eksiklik veya hukuka aykırılık olup olmadığının denetlemesi durumu söz konusu değildir.⁴⁰⁶

Yukarıda açıklandığı üzere, Anayasa ve 2820 sayılı Kanun’da öngörülen koşulların yerine getirilmesi halinde bildirim usulüyle siyasi parti kurulabilmektedir. Başka bir ifadeyle, parti kuruluşunda yalnızca iki temel usulü şart vardır;

1- Anayasanın 68. Maddesi ve 2820 sayılı Kanunun 8. Maddesine göre siyasi parti kuruluşu yalnızca Türk vatandaşlarına tanınmış bir haktır.

⁴⁰³ Özcan ve Yanık s.74

⁴⁰⁴ Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş**, 5. Bası, Say Yayınları, İstanbul, 1988, s.230

⁴⁰⁵ Özcan ve Yanık, s. 47

⁴⁰⁶ Gözler (Dersler), s. 161.

2- 2820 sayılı Kanunun 8. Maddesine göre en az 30 vatandaşın ortak girişimiyle parti kurulabilmektedir.⁴⁰⁷

1982 Anayasasında yer alan siyasi parti kuruluşuna ilişkin hükümlerin, 1961 Anayasası düzenlemelere paralel olduğu görülmektedir. Siyasi parti kurulma serbestisi mevcut sistemde korunmakla birlikte; serbestçe kurulacak olan bu partilere sıkı yasak ve sınırlamalar öngörülmüştür.

2820 sayılı SPK'nın 10. maddesinde, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığınca “siyasi partiler sicili” tutulması öngörülmüştür. Bu durum siyasi partilerin kuruluş serbestliğine dair bir sınırlama olarak nitelendirilemez; zira Anayasa Mahkemesi'nce tutulan sicile tescil işlemi siyasi parti niteliği kazanmanın bir ön koşulu değildir. Siyasi partiler, kuruluş bildirimini İçişleri Bakanlığı'na verilmesiyle birlikte tüzel kişiliklerini haiz olurlar. Hatta bildirimde eksiklikler olması halinde dahi siyasi parti kurulmuş sayılır. İçişleri Bakanlığı'nın bu hususta herhangi bir denetim yahut karar yetkisi bulunmamaktadır. Ancak ilerleyen süreçte eksiklikler giderilmezse parti kapatma hükümlerinin uygulanması gündeme gelebilir.⁴⁰⁸

b. Siyasi Partilere Üyelik

Bir siyasi partiye üyelik, üye olan kişiyi o partinin doktrinlerinden yana olduğunu bildiren ve partiyi destekleyen; fakat parti örgüt ve topluluğunun dışında kalan taraftarlardan farklı kılar.⁴⁰⁹ Bir siyasi partiye üye olmak veya bir siyasi parti üyeliğinden çıkmak, tıpkı siyasi parti kurmak gibi siyasi parti özgürlüğü kapsamında değerlendirilir. Bu özgürlük ne devlet, ne de kişiler eliyle engellenemez.⁴¹⁰ Nitekim 1982 Anayasasının 68/1. maddesi uyarınca; “vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partiden çıkma hakkına sahiptir.”

Anayasamızın 68. maddesine göre, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkes 18 yaşını bitirmek kaydıyla siyasi partilere üye olabilir. 1995 yılı Anayasa değişikliklerinden önce bu sınır 21 yaş olarak düzenlenmiştir. Partilere üyelik yaşının 18'e indirilmesi, siyasi katılımın artırılması ve gençliğin siyasi yaşama alışması

⁴⁰⁷ İba, s. 58, 59

⁴⁰⁸ Tanilli, s. 230

⁴⁰⁹ Duverger, s.105

⁴¹⁰ Özcan ve Yanık, s.76

açısından yerinde bir değişikliktir. Mamafih, 18 yaşını tamamlayan ve böylece fiil ehliyetine sahip olan bireylerin siyasi partilere üye olamaması anlamsızdır.⁴¹¹

SPK'nın 11/1. maddesi uyarınca, “medeni ve siyasi hakları kullanma ehliyetine sahip bulunmak” da siyasi partilere üye olabilmenin bir diğer koşulu olarak ön görülmüştür. Maddenin devamında, kişilerin yalnızca tek bir partiye üye olabilecekleri hüküm altına alınmıştır. Oysa Anayasamızda üye olunabilecek parti sayısına ilişkin herhangi bir kısıtlama ön görülmemiştir. Bu açıdan SPK'nın ilgili hükmünün hukuken anayasaya aykırılığından bahsedilebilse de; siyaseten doğru bir düzenlemedir. Zira çok partili siyasal hayatta her parti, seçim ortaklıkları ya da ittifaklar dışında birbiriyle rakiptir ve bir kişinin birden fazla partiye üye olması siyasi etik açısından doğru değildir.⁴¹²

Yine SPK'nın 11/2. maddesine göre, kamu hizmetlerinden yasaklılar, zimmet, ihtilas, irtikap, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas gibi yüz kızartıcı suçlar ile istimal ve istihlak kaçakçılığı dışında kalan kaçakçılık suçları, resmî ihale ve alım satımlara fesat karıştırma veya Devlet sırlarını açığa vurma suçlarından biriyle mahkûm olanlar aldığı ceza miktarı ne olursa olsun parti üyesi olamazlar. Keza, herhangi bir suçtan dolayı ağır hapis veya taksirli suçlar hariç beş yıl ağır hapis veya daha fazla hapis cezasına mahkum olanlarla terör eylemlerinden mahkum olanlar da siyasi parti üyesi olamazlar.

c. Siyasi Partilere Devlet Yardımı

Çok partili bir siyasi hayatta, partilerin bağımsızlığının sağlanması ve partilerin karşılaşacakları mali güçlüklerin önüne geçilmesi iki açıdan önem arz etmektedir. Siyasi partilere devlet tarafından mali yardım sağlanması, öncelikle partilerin mali nedenlerle egemen güçlere bağımlı olmamalarını ve eşit koşullarda iktidar yarışına katılmalarını temin edecek; ayrıca partilerin bina, personel, araç, tanıtım, reklam vs ihtiyaçlarının karşılanmasına ve örgütün sürekliliğinin sağlanmasına vesile olacaktır.⁴¹³

⁴¹¹ Öcan ve Yanık, s.77

⁴¹² Ozan Mutlu, “1982 Anayasası ve Siyasi Partiler Kanununa Göre Parti İçi Demokrasi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2008, s.12

⁴¹³ Teziç (Anayasa), s.333

Türkiye’de, siyasi partilere devlet tarafından yardım ilk olarak 1965 tarih ve 648 sayılı SPK’nın 14. Maddesinde öngörülmüş ve “parti ihtiyaçları ve parti çalışmalarında kullanılmak” amacıyla kabul edilmiştir.⁴¹⁴ 1982 Anayasası’nın ve 2820 sayılı SPK’nın ilk halinde ise siyasi partilere devlet yardımı ile ilgili herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. 1995 yılı Anayasa değişiklikleriyle 68. maddenin son fıkrasına, “siyasi partilere, Devlet, yeterli düzeyde ve hakça mali yardım yapar” hükmü eklenmiştir.⁴¹⁵ 2820 sayılı Kanun’da 27.06.1984 tarih ve 3032 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonrası, devlet yardımı partilerin gelirlerinin düzenlendiği 61. Maddeye eklenmiş; devlet yardımının kapsamı yasada yapılan değişikliklerle gün geçtikçe genişlemiştir.⁴¹⁶ Günümüzde siyasi partilere devlet yardımının ayrıntıları 2820 sayılı SPK’nın EK-1’inci maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, Devlet yardımı yapılabilmesine için günümüzde genel seçim barajını aşmış bulunmak veya milletvekili genel seçimlerinden geçerli oyların yüzde üçünden fazlasını almış olmak şartları aranmaktadır. En son olarak 2.3.2014 tarih ve 6529 sayılı kanun ile partilerin devlet yardımı alabilmeleri için oy oranı şartı yüzde yediden yüzde üçe düşürülmüştür.⁴¹⁷

1995 Anayasa değişikliğiyle birlikte anayasal bir düzenlemeye kavuşan devlet yardımında iki temel anayasal ilke ihdas edilmiştir. Bunlar “yeterli düzeyde yardım” ve “hakça yardım” ilkeleridir.⁴¹⁸ Söz konusu ilkeler teorik olarak son derece yerindeyse de; devletçe yapılacak yardımın sınırlarının net olmamasından bahisle pratikte sorunlara yol açabilecek mahiyettedir. Bu bağlamda, “yeterli, düzeyde ve hakça yardım” hükmünün daha da somutlaştırılması gerekir; aksi halde bu düzenleme Anayasa Mahkemesi’nce yorumlanmaya muhtaçtır.⁴¹⁹ Anayasa’da düzenlenen “yabancıardan yardım alma” yasağının ortadan kalkması ve siyasi partilerin Kanun’un öngördüğü biçimde mali kaynaklara kavuşabilmesi için de siyasi

⁴¹⁴ Teziç (Anayasa), s.336

⁴¹⁵ 1961 Anayasası’nın ilk halinde de devlet yardımı ile ilgili bir düzenlemeye yer verilmemiştir. 1971 yılı Anayasa değişiklikleri sonrasında anayasal düzlemde devlet yardımı düzenlenmiştir. Zabunoğlu, s.137

⁴¹⁶ Teziç (Anayasa), s.337

⁴¹⁷ Gözler (Dersler), s.162

⁴¹⁸ Zabunoğlu, s.140

⁴¹⁹ Özcan ve Yanık, s.118

partilere devlet yardımı konusunun ayrıntılı ve somut olarak düzenlenmesi gerekmektedir.⁴²⁰

d. Siyasi Partilerin İçe Yönelik Faaliyetleri

Siyasal partilerin iç düzeni kavramı denilince daha çok parti tüzük ve programlarının belirlenmesi, parti organlarının seçilmesi, parti çalışmaları, parti üyelerinin hak ve görevleri, aday tespiti gibi konular anlaşılmaktadır.⁴²¹ Parti faaliyetlerinin finansmanı da siyasi partilerin iç sorunudur.⁴²² Kısacası, partilerin siyasal alandaki dışa dönük hareket ve faaliyetlerinin dışında kalan tüm parti içi çalışmaları, partilerin içe yönelik faaliyetleri olarak addetmek mümkündür.

Siyasi partilerin içe dönük faaliyet ve dışa dönük faaliyetleri arasındaki ayrımı Tanilli'nin görüşünden yola çıkarak açıklamaya çalışacağız. Tanilli'ye göre, “parti programının içeriği partinin iç çalışmalarıyla ilgili konular arasında değerlendirilmez”⁴²³ Gerçekten de parti programı, partilerin amaçlarını gerçekleştirmek için sahada yapacaklarının bir planıdır. Bu planın oluşturulması da pek tabii partilerin iç işleyiş ve karar mekanizmasından doğacak bir tasarruftur. Fakat ortaya çıkan ürün, yani parti programı, “içe yönelik faaliyet” olarak nitelendirilemez. Yani parti programının oluşturulması başlı başına bir içe yönelik faaliyetse de; oluşan parti programı artık dışa yönelik faaliyettir.

Aşağıda değineceğimiz “parti içi demokrasi” kavramı, partilerin içe yönelik faaliyetlerini kapsayan ve düzenleyen bir ilke olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle, “Parti İçi Demokrasi” kavramına, “Partilerin İçe Yönelik Faaliyetleri” başlığının bir alt başlığı olarak çalışmamızda yer verilmiştir.

⁴²⁰ Türk, s.420

⁴²¹ Perinçek (Partiler Rejimi), s. 143

⁴²² Tanilli, s.236

⁴²³ Tanilli, s.236

(1) Parti İçi Demokrasi

(i) Kavram Olarak

Siyasi partilerdeki oligarşik eğilimlerin giderilmesi ve parti karar mekanizmalarının demokratik şekilde işletilebilmesi ancak parti içi demokrasi ilkelerinin uygulanmasıyla mümkün olabilir. Bu nedenle, birçok ülkede siyasi partilerin iç düzenini ve baskı gruplarıyla olan ilişkilerini düzenleyen hukuk normları mevcuttur.⁴²⁴ Ancak Miches’e göre, parti içinde lider egemenliği sosyal yaşamın bir “fenomeni” olarak belirmektedir. Ne kadar halka dayalı olursa olsun, ne kadar demokratik tabana sahip bulunursa bulunsun, her örgütlenme mutlaka bir oligarşi yaratır.⁴²⁵ Bu durum halkın katılımını ve siyasal kararların yönlendirmesini olumsuz anlamda etkiler.

Parti içi demokrasiye etki eden “iç faktörler” ve “dış faktörler” bulunmaktadır. İç faktörler; parti liderinin ortaya çıkışı ve konumu, liderin tutum ve davranış biçimi, partiye üye olan ve üye çoğunluğunu meydana getiren grupların siyasal bilinç, siyasal kültür ve eğitim düzeyi, bu grupların mesleki statüleri ve gelir düzeyi, yöneticilerin demokrasi ilkelerine bağlılığı ve siyasi partinin tüzük, program ve ideolojisidir. Dış faktörler ise kitle iletişim araçlarının etkileri, iş çevrelerinin beklentileri, lobicilik faaliyetleri, baskı gruplarının talep ve önerileri, ulusal demokratik kurum ve kuruluşların baskıları, ulusal olmayan dış müdahale ortamı, anayasa ve seçim kanunlarının dolaylı etkisi ve kamuoyu tepkisi olarak sıralanabilir.⁴²⁶

(ii) Türkiye’de Parti İçi Demokrasi

Anayasa’nın 69. maddesinin 1. Fıkrası, “siyasi partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olur. Bu ilkelerin uygulanması kanunla düzenlenir” hükmünü içerir. Aynı maddenin son fıkrasında,

⁴²⁴ Perinçek (1968), s. 69

⁴²⁵ Robert Michels, Siyasi Partiler: Modern Demokrasideki Oligarşik Eğilimlerin, çev. İmre Sipahi, İstanbul Bilgi Üniv.Yayınları, İstanbul, 2021,

⁴²⁶ Suavi, s. 59, 60

“siyasi partilerin kuruluş ve çalışmaları, denetlenme ve kapatılmaları ile siyasi partilerin ve adayların seçim harcamaları ve usulleri, yukarıdaki esaslar çerçevesinde kanunla düzenlenir” denilmektedir. Böylece kanunla yapılacak düzenlemelerin sınırları Anayasada belirlenmiştir.

2820 sayılı SPK’nın 4. Maddesi de, “siyasi partilerin kuruluşu, organlarının seçimi, işleyişi, faaliyetleri ve kararları, Anayasa’da nitelikleri belirtilen demokrasi esaslarına aykırı olamaz” şeklinde düzenlenmiştir.

2820 sayılı SPK’nın 93. maddesinde; “Siyasi partilerin parti içi çalışmaları, parti yönetimi, denetimi, parti organları için yapılacak seçimler ile parti genel başkanlığınca, genel merkez organlarınca ve parti gruplarınca alınan kararları ve yapılan eylem ve işlemleri parti tüzüğüne, parti üyeleri arasındaki eşitlik ilkesine ve demokrasi esaslarına aykırı olamaz” hükmü düzenlenmiştir.

Görüldüğü üzere tüm bu düzenlemeler, parti içi hukuka ve onun demokratik esaslara uygun olması kuralına atıf yapmaktadır. Dolayısıyla, parti içi demokrasi, siyasal partiler hukukumuzda partiler için isteğe bağlı bir seçenek olarak değil; anayasal ve yasal bir zorunluluk olarak düzenlenmiştir. Bundan dolayı da siyasi partiler, parti içi demokrasiyi gerek parti içi hukuklarında gerekse parti içi uygulamalarında bilfiil yaşama geçirmek zorundadırlar.⁴²⁷

Türkiye’de ise siyasi partilerin çoğunluğunda oligarşik eğilimler etkisini gösterir. Anayasa’da da ifade edildiği üzere siyasal partiler “demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları” olduklarına göre; demokrasinin işleyebilmesi adına en başta siyasi partilerin kanaatlere ve kamuoyuna duyarlı bir örgütlenme gerçekleştirmeleri gerekir. Bu da ancak parti içi demokrasinin işlerliği ile mümkün olur.⁴²⁸

Parti içi demokrasi, partinin iç işleyişinde, yani parti yöneticilerinin belirlenmesi ve kararların alınmasında katılımcı anlayışın uygulanmasını; her türlü eleştiri, özeleştiri ve önerinin serbest olmasını ifade eder. Çağdaş anlamda demokrasinin yerleşebilmesi için, siyasi partilerin işlevsel hale gelebilmesi, ulusal iradenin parlamentoya tam yansiyabilmesi ve demokratik örgüt yapısı içinde tartışma ortamını oluşturarak, çoğulculuk temeline dayanan geniş katılımlı siyasi kararların alınabilmesi ancak parti içi demokrasinin varlığıyla mümkündür. Bu bağlamda

⁴²⁷ Özcan ve Yanık, s. 88

⁴²⁸ Akad/Dinçkol, s. 352

Türkiye'nin demokratikleşme sürecini başarıyla sürdürebilmesi için siyasi partiler hukukunda parti içi demokrasiyi güvence altına alacak değişikliklerin yapılması zorunludur.⁴²⁹

Ancak Tanilli'nin de belirttiği gibi; “kanun koyucu parti içi demokrasiyi gerçekleştirmek için aşırı müdahaleci bir yaklaşım sergilememelidir. Aksi halde anayasaya aykırılıklar ortaya çıkabileceği gibi, yapılacak düzenlemeler başarısızlığa da mahkum olabilir”⁴³⁰

(2) Parti İçi Demokrasi Uygulamaları

Türkiye'deki parti içi demokrasi uygulamalarından söz ederken “delegelik” sistemine değinilmemesi kanaatimizce büyük bir eksiklik olur. Şüphesiz ki, parti içi demokrasinin en büyük sorunlarından biri delegelik sistemidir.

Delegelik sistemi siyasal partilerdeki oligarşik eğilimi güçlendirmekte; söz konusu oligarşik yapıların da partilerin ve kongrelerin kaderini tayin etmelerine zemin hazırlamaktadır. Zira bu sistemde delegeleri ele geçirmek, aynı zamanda partiyi de ele geçirmek anlamına gelmektedir.⁴³¹ Mevcut sistem, parti liderinin bütün teşkilat kademelerinde hakimiyet kurmasına izin vermekte; kendisi istemediği müddetçe lider değişikliğini neredeyse imkansız kılmaktadır. Zira kendisini seçecekleri kendisinin seçebildiği bir düzen işlemektedir.⁴³² Blok liste adı altında yapılan seçimlerle oluşan delegasyonun kendilerini listeye yazanlara ihanet etmesi beklenemez.⁴³³

SPK'nın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde (m.13-20) delegasyon sistemi ve delegelerin seçim usulleri tahdidi şekilde düzenlenmiştir. Mevcut düzende parti üyeleri sayısı 400'ü geçmemek kaydıyla delegeleri, onlar il delegelerini, onlar da üst kurul delegelerini yani genel merkez delegelerini seçmektedir. Kısacası, delegenin seçtiği delegenin seçtiği delegeler parti merkez yönetimini ve genel başkanını belirlemektedir. Şu durumda ilk basamak olan ilçe delegelerinin seçimine hakim olan

⁴²⁹ Yanık, s.117-119

⁴³⁰ Tanilli, s. 236

⁴³¹ Yanık, 179

⁴³² İba, s. 116

⁴³³ Ali Fuat Gökçe, “Siyasi Partilerde Parti İçi Demokrasi Ve Disiplin Algısı: Türkiye”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Sayı: 9, 2013, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/180488>), (10.01.2022), s. 75

gruplar, partinin merkez yönetimini de bir anlamda tayin etmiş bulunmaktadır. Bilhassa bu sürecin hakim teminatı olmaksızın yapıyor oluşu, bir çok usulsüzlüğü beraberinde getirmektedir.

Siyasal parti örgütlenmelerinin tabandan tepeye doğru olması sağlanacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Parti kararlarının oluşmasında parti üyelerinin katılımlarının artırılması ve partinin belli ve dar bir kadro tarafından yönetilmesinin engellenmesi önem taşır.⁴³⁴ Her ne kadar SPK'daki delegasyon sistematığı “tabandan tepeye” doğru düzenlenmişse de; söz konusu tabanın oluşumu düzgünce teşekkül etmemektedir. Bunda sahte üye kayıtları, başka mahallelerden üye kaydirmaları, üye listelerine itirazların engellenmesi gibi etmenlerin doğrudan etkisi bulunmaktadır.

Kural olarak üyelerin kayıtlarının özenle tutulması ve genel merkeze iletilmesi gerekteyse de, ülkemizde bu sistemin hiç işletilmediğini söylemek yanlış olmaz. Düzenli ve sistemli üye kaydı yapılmadığı için partiye kimin üye olup olmadığını tahlil etmek kolay olmamaktadır.⁴³⁵ Uygulamada “üye ağaları” ya da “delege ağaları” olarak addedilen oligarşik yapıya mensup partililer, “naylon kayıt” denilen toplu üye kayıtları yapabilmektedir. Naylon üyeler arasında farklı bölgede oturanlar, vefat etmiş kişiler, hatta başka partiye mensup kişiler bile görülmüştür.⁴³⁶ Keza, üye listelerine itirazın fiilen ve cebren engellenmesi gibi bazı durumlara da uygulamada sık rastlanılmaktadır.⁴³⁷

Tüm bu nedenlerle temsili demokrasinin “sulandırılmış” bir yöntemi olarak olan delegasyon sisteminin tamamen kaldırılması ve yerine doğrudan demokrasi ilkesinin uygulanması sağlanmalıdır.⁴³⁸ Şayet delege sistemi devam edecekse de, bu usulde hakim teminatı sağlanarak, seçimlere dürüstlük, eşitlik ve hür irade getirilmeli, bu suretle parti üst yöneticilerin tabana olan tahakkümleri ortadan kaldırılmalıdır.⁴³⁹

Parti içi demokrasiye “doğrudan demokrasi” ilkesinin entegre edilmesi bizce mümkündür. Bilhassa büyük kongre açısından bir miktar süreç uzayacak olsa da; partiye mensup tüm üyelerin bir şekilde parti üst yöneticilerinin seçiminde oy

⁴³⁴ Vahdettin Aydın/Yüksel Metin, “Parti İçi Demokrasi”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1-2, Konya, 2000, s. 436

⁴³⁵ Özcan ve Yanık, s. 251

⁴³⁶ Tuncay, s. 251

⁴³⁷ Mutlu, s. 29

⁴³⁸ Yanık, s. 180

⁴³⁹ Tuncay, 199

kullanabilmeleri parti içi demokrasinin işlerliği açısından önem arz edecektir. Bu sistemin teknolojik imkanlar da kullanılarak çok daha kolay ve etkin şekilde uygulanabilmesi bizce mümkündür.

Kanaatimizce parti içi demokrasi seviyesinin günümüz uygulamasındaki en belirleyici yansıması, partilerin aday belirleme usullerinde kendini gösterir. Bu nedenle, siyasi partilerin aday belirlemeye yönelik uygulamaları aşağıda değerlendirilmiştir.

(i) Ön Seçim

Ön seçim usulü, siyasi partilerin aday seçimi yaparken kullanabilecekleri en demokratik ve geniş katılımlı usul olarak ön plana çıkmaktadır. En genel anlatımıyla önseçim usulü; herhangi bir seçimde aday adayı olduğunu ilan eden kişiler arasından, partinin seçme yeterliliğini haiz üyelerince ön seçim yapılarak kimin parti adayı olarak gösterileceğinin belirlenmesi şeklinde tezahür eder. Bu seçimden çıkacak sonuç herkes için bağlayıcıdır. Artık o yerde partinin adayı ön seçimin galibi olacaktır.⁴⁴⁰ Ancak, ön seçimler aynı zamanda parti içi hesaplaşmaların ve kişisel hırsların rekabetine de sahne olabildiğinden, siyasi parti liderlerinin ön seçim usulüne kaygıyla yaklaştıkları görülmektedir.⁴⁴¹

Türk hukukunda ilk olarak 648 sayılı SPK'da düzenlenmiş olan ön seçim kurumu, 2820 sayılı SPK'nın ilk halinde de korunmuş ve zorunlu kılınmıştır.⁴⁴² Ancak ön seçim kurumunu zorunlu kılan düzenleme hiçbir zaman uygulanma alanı bulamamıştır. Şöyle ki; SPK'nın geçici 6. maddesinde, “yapılacak ilk milletvekili genel seçimleri için önseçim yapılmaz” hükmü düzenlenmiş ve geçiş dönemi için tam zıt bir düzenleme öngörülmüştür. 28.03.1986 tarih ve 3270 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle de, 2820 sayılı SPK'nın 37. maddesinde düzenlenen ön seçim koşulu kaldırılmıştır.

Anayasa Mahkemesi ön seçim uygulamasını zorunlu olmaktan çıkaran düzenlemenin iptali istemiyle açılan davada özetle, aday belirleme yönteminin partilere bırakılmasının Anayasaya aykırılık teşkil etmeyeceğini belirtmiştir.

⁴⁴⁰ Mutlu, s. 34

⁴⁴¹ İba, s. 10, 108

⁴⁴² Zabunoğlu, s. 132

Partilerin adaylarını anayasal ilkelere uygun biçimde koyduğu ölçüler çerçevesinde saptamakla yetkili olduğuna; demokratik ilkelere ters düşmeyen ek koşul ve ölçütlerin getirilebileceğine hükmedilmiştir.⁴⁴³

Anayasa Mahkemesi başka bir kararında da, önseçim usulünü tamamen kaldıran 3403 sayılı yasa düzenlemesini Anayasaya aykırı bulmuştur. Anayasa Mahkemesi, ön seçimin demokratik bir yöntem olduğunu saptadıktan sonra, siyasi partileri aday belirleme yöntemini özgürce seçebileceğini, ön seçim yönteminin uygulanmasını yasaklamanın partilerin iç düzenine yapılmış antidemokratik bir müdahale olduğunu belirterek, “parti içi demokrasiyi gerçekleştirci, genişletici ve güçlendirici” önseçim yönteminin partilerin elinden alınamayacağı görüşünü vurgulamıştır.⁴⁴⁴

Halen yürürlükte olan SPK’nun 37. Maddesinde; “siyasi partiler, milletvekili genel veya ara seçimlerinde, adaylık için müracaat eden ve adaylığı uygun bulunanlar arasından adayların tespitini; serbest, eşit, gizli oy, açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya bir kaç ile yapabilirler” hükmü düzenlenmiştir. Bu minvalde siyasi partilere aday belirleme konusunda geniş bir serbesti tanımaktadır.

Anayasanın 69. Maddesi uyarınca, siyasi parti faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olur ve bu ilkeler kanunla düzenlenir. Şu durumda Anayasa, parti içi demokrasinin sağlanması ve gerçekleştirilmesi konusunda yasamaya aktif bir görev yüklemektedir. Ön seçimi belli oranlarda aday adaylarının saptanmasında yasal zorunluluk getirmesi Anayasaya uygun bir yöntem olur.⁴⁴⁵

Doktrinde “yasakçılık” ve “anti-demokratik” yönlerine atıfla sürekli olarak eleştirilen 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun ilk metninde, “ön seçim” gibi demokratik bir metodun zorunlu kılınması bizce dikkat çekicidir. Askeri yönetimin sona erip sivilleşmenin başladığı bir dönemde ise “ön seçim” zorunluluğunun kaldırılması ise son derece manidardır. Kanaatimizce, “ön seçim” zorunluluğunun

⁴⁴³ Anayasa Mahkemesi’nin 22.05.1987 tarihli, E. 1986/04 K. 1987/11 sayılı kararı, AMKD, Sayı: 23, s. 208-233

⁴⁴⁴ Anayasa Mahkemesi’nin 09.10.1987 tarihli, E. 1987/23 K. 1987/27 sayılı kararı, AMKD, Sayı: 23, s. 367-388

⁴⁴⁵ Bülent Tanör, **Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri**, TÜSİAD yayınları, İstanbul, 1997, s. 41

kaldırılması yalnızca Türk Siyasi Partiler Hukuku'nun değil; her alanda demokrasi kültürümüzün negatif yönde şekillenmesine sebep olmuştur. Zira toplumun her kesimince yakinen takip edilen ve kamuoyuna mal olmuş olan siyasi partiler, sivil toplum örgütleri, meslek kuruluşları gibi aklımıza gelebilecek tüm sosyal topluluklar açısından “rol model” teşkil etmektedir. Şayet Siyasi Partiler Hukukumuzda uzun yıllardır süregelen ve artık kökleşmiş bir ön seçim uygulaması olsaydı; bugün toplumumuzun kültürel yapısında da önemli bir demokratikleşme eşiğinin aşılmış olacağı yönündeki kanaatimiz sabittir.

(ii) Teşkilat Yoklaması

Teşkilat yoklaması, parti tüzüklerinde belirtilen partilerce yargı gözetim ve denetimi altında gizli oy, açık tasnif ilkelerine göre liste ve sıralamanın yapılmasıdır. Bu yönetime “aday yoklaması” da denilmektedir.⁴⁴⁶

Siyasi Partiler Kanununun 37. Maddesinin 1. Fıkrasında teşkilat yoklaması ile milletvekili adaylarının belirlenmesi düzenlenmiştir. Yine siyasi partilerin tüzüklerinde bu yönetime yer verilmiş, ancak her partinin bu yoklamaya katılacak seçici kurullarının oranı ve nitelikleri ayrı ayrı belirtilmiştir.⁴⁴⁷ Her halükarda bu yöntem ile aday adayları sınırlı bir kitle tarafından belirlenmiş olacaktır. Bu nedenle teşkilat yoklaması, merkez yoklamasına göre daha demokratik olmakla birlikte; teşkilat iradesini kısmen yansıttığından ön seçim yöntemine göre daha anti-demokratiktir.

Türkiye’de merkez yoklamasının daha yoğun uygulandığı 1983 yılından sonra, aday yoklaması ile aday belirlemenin nispeten tercih edilen bir yöntem olduğu görülmektedir. Tek kişinin ve sınırlı bir üst kurulun yerine daha geniş bir teşkilat/aday yoklamasının yapılması, parti mensuplarının adaya ve partiye daha çok sahip çıkmalarını sağlamaktadır.⁴⁴⁸

Siyasi partilerin kendine has usullerle yaptıkları örgüt yoklamaları, genellikle kanunun öngördüğü şekilde tam örtüşmemektedir. Şöyle ki; parti teşkilatlar, parti genel merkezinin adaylar ve sıralamalarla ilgili kanaatlerinin oluşması adına üye ve

⁴⁴⁶ İba, s. 112

⁴⁴⁷ Tuncay, s. 215

⁴⁴⁸ Tuncay, s. 215, 216

delege tercihlerine başvurmakta; bunu da teşkilat yoklaması olarak addetmektedirler.⁴⁴⁹ Oysa teşkilat yoklaması usulü genel merkezin aday seçimini kolaylaştırmaya değil; teşkilatların aday seçiminde etkin olmasını sağlamaya yönelik bir müessesedir. Bu nedenle yukarıda belirtilen uygulamanın SPK hükümleri kapsamında yer almadığı ve gayri resmi nitelikte olduğu sabittir.

(iii) Merkez Yoklaması

Merkez yoklaması yöntemi, aday adaylarının, seçim çevrelerine göre aday ve liste sıralamalarının, doğrudan parti merkezi tarafından yapılmasıdır.⁴⁵⁰

Ülkemizde parti merkez organının aday adaylarını belirlemesi yöntemine karşılık gelen merkez yoklaması düzenlemesi, Siyasi Partiler Kanunu'nun 40. maddesinde yer almaktadır. Türkiye'deki hemen hemen bütün partilerce merkez yoklaması usulü ile adayların belirlenmesi uygulamada yer alırken, bu konuda dikkat çeken bir husus bulunmaktadır. Parti tüzüklerinde merkez yoklaması usulünde partinin merkez yürütme organının yetkili olduğu yazılı olsa da parti lideri bu yöntemde en etkili isimdir. Siyasi partilerin yönetim organları tarafından alınan resmi kararlar, fiilen parti lideri tarafından alınabilmektedir. Parti liderinin kararları genel itibarla belirleyici olmaktadır. Milli iradeyi asla temsil edemeyecek olan bu yöntem, parti genel başkanlarını putlaştırmakta ve oligarşik bir yapı doğurmaktadır.⁴⁵¹

Siyasi partilerimizin büyük çoğunluğunun tüzüklerinde düzenlenmiş olan merkez yoklaması yöntemi, 1983'den sonra en çok uygulanan aday belirleme yöntemidir.⁴⁵² Esas itibarıyla ön seçim ve teşkilat yoklaması usullerinden daha anti-demokratik olan bir yöntemin ülkemizde bu denli uygulama bulması, bizce toplumumuzdaki demokrasi algısının ve demokratikleşme seviyesinin de bir yansımasıdır.

⁴⁴⁹ İba, s. 113

⁴⁵⁰ Özcan ve Yanık, s.111

⁴⁵¹ Tuncay, s.218

⁴⁵² Özcan ve Yanık, s. 111

(3) Parti Disiplini

Demokratik rejimlerde siyasi partiler, belli amaçlarla kurulmuş ve belli ilkeler çerçevesinde faaliyet yürüten siyasi topluluklardır. Hedeflerine ulaşabilmek adına istikrarlı ve disiplinli şekilde çalışmak zorundadırlar. Ancak partilerdeki disiplin hiçbir zaman bir ordu disiplini mahiyetinde değildir.⁴⁵³ Bu sebeple partilerde disiplin olgusu demokratik ilkelerle sınırlıdır. Mamafih, parti disipliniyle parti içi demokrasiyi bağdaştırmak da önemli bir sorundur.⁴⁵⁴

Parti disiplini kavramı, doktrinde çok tartışılan fakat tanımı üzerinde fikir birliğine varılamayan bir kavramdır. Bununla birlikte parti disiplininin çağdaş partiler demokrasisinin bir realitesi olarak kabulü de bir zorunluluktur. Parti disiplini kavramı doktrinde “parti yönetiminin kararlarının parti üyelerince sürekli olarak kabul edilmesi ve uygulanması nedeniyle ortaya çıkan tutarlılık ve parti yönetiminin elinde parti kararlarına uymayan üyeleri itaate zorlayacak bazı yöntem ve yaptırımların bulunması” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁵⁵

Parti disiplini kavramının parti içi demokrasi açısından tehlike arz ettiği açıktır. Zira siyasi partiler, parti mensuplarının özgürce fikirlerini beyan edebildikleri; gerektiğinde parti yönetimi ve parti politikalarını dahi rahatlıkla eleştirebilecekleri demokratik oluşumlar olmalıdır. Bu durumda; parti disiplini ve parti içi demokrasi ilkesi arasında mümkün olduğunca denge sağlanması siyasi partiler hukukunun ruhuna uygun düşecektir.

Parlamente sistemlerde, partilerin disiplinli oluşlarının somut örnekleri partilerin parlamento faaliyetlerinde görülür. Parlamento gruplarında belli konularda grup çoğunluğunun aldığı kararlar doğrultusunda, meclis genel kurulunda oy kullanmaya mecbur kalmaktadırlar.⁴⁵⁶ Nitekim seçmen de parti üyelerinden parti disiplinine uygun davranış; yani istikrar beklemektedir. Ancak, parti disiplininin sağlanması gerekçesiyle farklı görüşte olanların sindirilmesi veya çeşitli yaptırımlarla partiden ihraç edilmesi elbette ideal demokrasiye uygun

⁴⁵³ Mehmet Turgut, **Türkiye'nin Geleceği**, 2. Bası, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983, s.293

⁴⁵⁴ Yanık, s. 181

⁴⁵⁵ Yanık, s. 66,68

⁴⁵⁶ Teziç (Anayasa), s. 353

düşmeyecektir.⁴⁵⁷ İşte tam bu noktada parti disiplini ile partilerin iç çalışmalarının demokratik olması ilkesi arasındaki dengenin önemi açığa çıkmaktadır. İşbu dengenin sağlanamaması halinde parti liderinin ya da bir grup parti yöneticisinin parti üzerindeki egemenliği artacak ve parti içindeki oligarşik yapılanma güç kazanacaktır.

Parti disiplininin ortaya çıkarabileceği oligarşik eğilimlerin önlenbilmesi adına 1982 Anayasası ve 2820 sayılı SPK’da bir kısım düzenlemelere yer verilmiştir. Parti disiplininin ortaya çıkarabileceği varsayılan sorunlar bir yandan parti örgütü, diğer yandan da parlamento çatısı altında meclis grubu açısından iki aşamalı olarak ele alınmıştır;⁴⁵⁸

a- Parti disiplinin kavramının parti örgütündeki yansımalarına ilişkin olarak Anayasa’nın 69. maddesinde; “parti içi düzenleme ve çalışmaların demokrasiye uygun olması” hükmü düzenlenmiştir. Ayrıca 2820 sayılı SPK’da parti genel başkanı ile tüm il ve ilçe teşkilatlarının görev süreleri üç yılla sınırlandırılmış; böylece parti içindeki kadrolaşma ve oligarşi eğilimi mümkün mertebe azaltılmaya çalışılmıştır.

b- Parti disiplini açısından ortaya çıkan sorunun bir başka yönü, parti meclisi grubunun durumuyla ilgilidir. 1982 Anayasası (m.80), liberal temsil anlayışından gelen bir ilke uyarınca, temsilcinin hukuki durumunu belirlerken, TBMM üyelerinin, seçildikleri bölgeyi, ya da kendilerini seçenleri değil, bütün bir milleti temsil ettiklerini öngörüyor. Buna göre, milletvekili herhangi bir emir ve talimatla bağlı olmaksızın, kendi özgür iradesiyle parlamentoda görüşlerini açıklayıp, oyunu da dilediği yönde kullanabilir.⁴⁵⁹ Ancak günümüzde bu “ideal” durum ne yazık ki uygulanamamaktadır. Şöyle ki, parlamento üyeleri genellikle kendi hür iradeleriyle oy kullanamamakta, partilerine olan bağlılık ve sadakatleri gereği aynı doğrultuda irade yansıtmaktadırlar. Bu durumun azaltılması ve parti disipliniyle parti içi demokrasi dengesinin sağlanabilmesi adına SPK’da konuyla ilgili düzenlemeler mevcuttur;

Birincisi, parti grup çalışmalarının, grubu oluşturan milletvekillerinin hazırladığı “grup içiyönetmeliği”ne uygun icra edilmesidir (m.23). İkincisi, parti

⁴⁵⁷ Eftal Gürel, **Türkiye’de Siyasi Partilerin Milletvekili Adaylarını Belirleme Yöntemleri ve Parti İçi Demokrasi İlişkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020, s. 41

⁴⁵⁸ Teziç (Anayasa), s. 353

⁴⁵⁹ Teziç (Anayasa), s. 354

grubunda, seçimlerle ilgili kararlar ile, milletvekillerini bağlayıcı kararların gizli oyla alınmasıdır (m.27) Meclis genel kurulunda güvenoyu verilip verilmemesi konusundaki kararların da parti grubu genel kurulunda alınması ön görülmüştür (m. 28).

Yukarıda zikrettiğimiz anayasal ve yasal düzenlemelerle, parti disiplininin belli bir noktaya kadar bertaraf edilmesi sağlanmış; parlamenterlerin partilerine değil, bizzat seçmenlerine olan sorumlulukları doğrultusunda hareket etmeleri amaçlanmıştır. Bizce söz konusu düzenlemeler gerek parti içi demokrasinin, gerekse liberal temsil anlayışının sağlanması ve gelişmesi açısından önemlidir.

e. Siyasi Partilerin Dışa Yönelik Faaliyetleri

Partilerin iç çalışmaları ve parti organlarının teşekkülü gibi sırf içe yönelik faaliyetlerin dışında kalan ve partinin siyasi alandaki dışa dönük hareketleri dış faaliyetler olarak addedilir. Her ne kadar parti programının düzenlenmesi bir iç faaliyetse de, parti programlarının içeriği dış çalışmalarla ilgilidir.⁴⁶⁰ Siyasi Partilerin dışa dönük faaliyetlerine ilişkin düzenlemelere aşağıda ayrıca değinilecektir.

4. Siyasi Parti Faaliyetlerine ilişkin Sınırlanmalar

a. Genel Olarak

1982 Anayasası siyasi partileri bir takım hak ve teminatlarla donatmış olmakla birlikte; kayda değer ölçüde yükümlülük ve sınırlamalara da tabi tutmuştur. Anayasaya göre, siyasi partilerin kuruluş ve çalışmaları, denetlenmeleri, kapatılmaları ya da devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmaları ile siyasi partilerin ve adayların seçim harcamaları ve usulleri Anayasadaki esaslar çerçevesinde kanunla düzenlenir. Siyasi partilerin kuruluş ve çalışmalarının kanunla düzenlenmesi ve uyulması gereken kurallar getirilmesi aynı zamanda siyasi partilerin sınırlanması ve yükümlülük altına sokulması demektir.⁴⁶¹

⁴⁶⁰ Perinçek (Partiler Rejimi), s. 143

⁴⁶¹ Recai Akyel, “Türkiye’de Siyasi Partilerin Hukuksal Konumları ve Denetimleri”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Sayı: 12, Ankara, 2018, s. 131,132,

b. Yasaklara İlişkin Hükümler

2820 sayılı kanun değişik maddelerinde değişik hususlar ile ilgili yasaklayıcı düzenlemelerde bulunmuştur. Kanun'un düzenlemiş olduğu yasakların konularını şöylece sıralamak mümkündür:

Demokratik Devlet düzeninin korunması (m.78), Türkiye'nin bağımsızlığının korunması (m.79), Devletin tekliği ilkesinin korunması (m.80), azınlık yaratılmasının önlenmesi (m.81), bölgecilik ve ırkçılık yasağı (m.82), eşitlik ilkesinin korunması (m.83), Atatürk ilke ve inkılaplarının korunması (m.84), Atatürk'e saygı (m.85), Laiklik ilkesinin korunması ve halifeliğin istenemeyeceği (m.86), dinî ve dince kutsal sayılan şeyleri istismar yasağı (m.87), dinî gösteri yasağı (m.88), Diyanet İşleri Başkanlığının yerinin korunması (m.89), tüzük ve programlar ile parti faaliyetlerine ilişkin sınırlamalar (m.90), parti içi çalışmaların demokrasi esaslarına uygun olma zorunluluğu (m.93), üniforma giydirmeye ve güvenlik kuvvetlerinin görevlerini üstlendirme yasağı (m.94), kapatılan siyasi partiler ve mensuplarının durumu (m.95), kullanılamayacak parti adları ve işaretler (m.96) gibi yasaklara kanun maddelerinde yer verilmiştir.

2820 sayılı SPK'nın yasakları düzenleyen 79, 91, 92, 95, 96 ve 97. maddelerinde 12.08.1999 tarih ve 4445 sayılı yasayla bazı değişiklikler yapılmıştır. SPK'nın “yan kuruluşlar meydana getirme”, “dernek, sendika, vakıf, kooperatif ve meslek kuruluşlarıyla siyasi ilişki ve işbirliği” yasaklarını düzenleyen 91 ve 92. maddeleri 12.08.1999 tarih ve 4445 yasayla yürürlükten kaldırılmıştır.⁴⁶²

Bugün siyasi parti teşkilatlanmalarının en önemli ve etkin unsurlarından olan kadın ve gençlik kollarının yeniden kurulabilir olması; siyasi partilerin başkaca sivil toplum örgütleri ve meslek kuruluşlarıyla ilişki kurma serbestisinin yeniden sağlanması parti dış faaliyetlerinin serbestleşmesi ve demokratikleşme anlamında çok önemli bir adımdır.

Siyasi partilerin seçimlerde başka bir partiyi destekleme yasağını ön gören 90. maddesi de 13.03.2018 tarih ve 7102 sayılı yasayla değiştirilmiş; bu suretle siyasi parti ittifaklarının yasal zemini sağlanmıştır.⁴⁶³ Daha önce kendi partilerinden istifa ederek başka partilerin çatısı altında seçime girmek ve milletvekili seçildikten sonra

⁴⁶² Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih:14.08.1999 Sayı:23786.

⁴⁶³ Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih:16.03.2018 Sayı:30362.

tekrar eski partilerine dönüp meclis grubu oluşturmak şeklinde tezahür eden uygulamaya artık gerek kalmamış; partiler alenen şekilde ittifaklar kurarak seçimlere katılabilme imkanına kavuşmuşlardır..

B. Siyasi Partilerin Denetimi

1. Genel Olarak

Siyasi partilerin örgütlenme ve faaliyetlerinin anayasaya uygunluğunun denetimini Anayasa Mahkemeleri yapmaktadır. Siyasal Partiler demokrasinin vazgeçilmez örgütleri olarak, Anayasa Mahkemeleri ise hukuk devletinin temel taşı olarak Anayasalarda düzenlenmiştir. Anayasa Mahkemelerinin kuruluşunda siyasi partilerin demokratik rejim için yok etme derecesine varabilecek yoğunlukta tehlike oluşturmaları belirleyici olmuştur. Demokratik rejimin sürdürülebilmesi için siyasal partiler anayasa mahkemesinin denetimine tabi tutulmuştur. Bu statü aynı zamanda siyasal partilerin güvenceli bir statü içine konuldukları anlamına da gelmektedir. Böylece, anayasa mahkemeleri bir yandan siyasi partileri koruyacak; öte yandan demokratik rejimi siyasi partilere karşı koruyacaktır.⁴⁶⁴

Anayasa; siyasi partilere siyasi haklar içerisinde yer vermiş, siyasi partilerle ilgili temel ve genel düzenlemelerde bulunmuş ve daha geniş düzenlemeleri kanunlara bırakmıştır. Siyasi partilere hak ve güvenceler sağlanmasının yanı sıra bir takım kısıtlama ve zorunluluklar da getirilmiştir. Siyasi partilerin bu zorunluluklara uyup uymadıklarını anlamak için de siyasi partilerin denetlenmeleri uygun görülmüştür.⁴⁶⁵

Anayasa Mahkemesi'nin siyasi partilerle ilgili kararları üç çeşittir: ihtar kararları, mali denetim ve kapatma kararları.⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ İbrahim Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, 14. Bası, Legal Kitapevi, İstanbul, 2019, s.402, (2019)

⁴⁶⁵ Akyel, s. 136

⁴⁶⁶ Kaboğlu (2019), s.403

2. Siyasi Partilere İhtar

1982 Anayasası, hangi hallerde siyasi partiler hakkında kapatma kararı verilebileceğini tahdidi olarak düzenlemiştir. Anayasaya göre, siyasi partiler sadece tüzük, program ve eylemlerinin Anayasanın 68. maddesinin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı olması ve Anayasanın 68. maddesinin dördüncü fıkrasında belirtilen suçların işlendiği bir odak durumuna dönüşmesi; ayrıca yabancılardan maddi yardım alınması hallerinde kapatma yaptırımına tabi tutulabilir. 2820 Sayılı SPK'nın 101. maddesi de Anayasa hükmünü aynen tekrarlamaktadır.

2820 sayılı SPK'nın 104. maddesinin ilk halinde; bir siyasi partinin Siyasi Partiler Yasasının 101. maddesinin dışında kalan emredici kurallarına ve diğer yasaların siyasi partilerle ilgili emredici hükümlerine aykırılık olması halinde, o parti hakkında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının Anayasa Mahkemesine başvurabileceğini hükme bağlamıştı. Şayet Anayasa Mahkemesi de ilgili hükümlere aykırılık görürse, partiye altı ay içinde aykırılığın giderilmesi için ihtarla bulunacak; süresinde işbu aykırılık giderilmezse Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı parti hakkında resen kapatma davası açabilecekti. Yani bu düzenleme, SPK'nın 101. Maddesi dışındaki emredici hükümlerin ve diğer yasalardaki partilerle ilgili emredici hükümlerin de siyasi partilerin kapatılması sonucunu doğurabilmesine zemin hazırlamaktaydı. Böylece Siyasi Partiler Yasasıyla getirilen yasaklar, Anayasadaki yasak hükümlerinin dahi çok ötesinde bir boyuta ulaşmaktaydı.⁴⁶⁷

Nihayet Anayasa Mahkemesi'nin 11.06.2009 tarih ve E. 2008/5, K. 2009/81 sayılı kararıyla SPK'nın 104. Maddesinin 2. Fıkrasının 2. Cümlesi iptal edilmiştir.⁴⁶⁸ Böylece ihtar olunan aykırılıklar giderilmese dahi, siyasi partiler hakkında kapatma davası açılmaması sağlanmıştır. Bu durum parti kapatmalarının zorlaştırılması ve Anayasa'nın dahi ötesinde parti kapatma gerekçeleri yaratılmasının engellenmesi noktasında önemli bir gelişmedir.

Fakat, yeri gelmişken belirtmek isteriz ki; devlet yardımından yoksun bırakma yaptırımının, hali hazırda devletten maddi yardım almayan partilere

⁴⁶⁷ Mehmet Turhan, Siyasi Partilere İhtar, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 57, Sayı: 1, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36227>), (12.01.2022), s. 137

⁴⁶⁸ Anayasa Mahkemesi'nin 11.06.2009 tarihli ve E. 2008/5, K. 2009/81 sayılı kararı, RG. 31.12.2010/27802

uygulama imkanı bulunmadığı da bir gerçektir. Nitekim Anayasa Mahkemesi, bir kararında bütün partilere uygulama imkanı olmayan bu yaptırım, eşitlik ilkesi açısından Anayasaya aykırı görmüştür.⁴⁶⁹ Mahkemeye göre, ihtar uymayan bütün siyasi partiler için ön görülen “devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma” yaptırımının, devlet yardımı almayan partiler açısından infaza kabil olmadığına dikkat çekmiştir. Bu durumun, devlet yardımı almayan siyasi partilerin emredici hükümlere aykırı faaliyetlerinin yaptırımsız kalması suretiyle ayrıcalık yaratacağını değerlendirmiş; bu durumun eşitlik ilkesine aykırı olacağını tespit etmiştir.⁴⁷⁰ Anayasa Mahkemesinin işbu kararına rağmen devlet yardımından yoksun bırakma yaptırımı halen geçerliliğini muhafaza etmektedir.⁴⁷¹

3. Siyasi Partilerin Mali Denetimi

Siyasi partilerin gelir kaynakları ve harcamaları konusu, beraberinde bunların denetimini gündeme getirmektedir. Partilerin gayrı meşru gelir kaynakları elde etmeleri, özellikle iktidar partilerini iş ve sermaye gruplarının baskısı altına sokabilmektedir. Bu nedenle Siyasi Partiler Hukukunun bu konudaki düzenlemeleri büyük önem taşımaktadır.⁴⁷²

Siyasi partilerin mali denetimi konusu ülkemizde ilk kez 1961 Anayasasının 57. Maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu hükümde partilerin mali denetiminin Anayasa Mahkemesi tarafından yapılacağı belirtilmiş; detayların kanunla düzenlenmesi ön görülmüştür. Anayasa’nın mezkur hükmü uyarınca, 648 sayılı Siyasal Partiler Kanunu’nda siyasi partilerin mali denetimine ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir.⁴⁷³

1982 Anayasasında ise siyasi partilerin mali denetimine ilişkin hükümler 69. maddenin 3. fıkrasında düzenlenmiştir. Anayasa’nın 69/3. maddesinin ilk hali “siyasi partilerin mali denetimi Anayasa Mahkemesi’nce yapılır” hükmünden ibaretken;

⁴⁶⁹ İba, s.90

⁴⁷⁰ Anayasa Mahkemesi’nin 11.06.2009 tarihli ve E.2008/5, K.2009/81 sayılı kararı, (RG. 07.07.2009/27281)

⁴⁷¹ İba, s.910

⁴⁷² Özcan ve Yanık, s. 124

⁴⁷³ Özkan Tikveş, “Mukayyeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Anayasa Yargısı”, Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Yayınları, İzmir, 1978, (Yargı), s. 173

1995 yılında yapılan değişiklikle siyasi partilerin mali denetimi konusunda daha ayrıntılı bir düzenlemeler getirilmiştir.⁴⁷⁴

Anayasa'nın 69/3. Maddesi uyarınca;

“Siyasi partilerin gelir ve giderlerinin amaçlarına uygun olması gereklidir. Bu kuralın uygulanması kanunla düzenlenir. Anayasa Mahkemesince siyasi partilerin mal edinimleri ile gelir ve giderlerinin kanuna uygunluğunun tespiti, bu hususun denetim yöntemleri ve aykırılık halinde uygulanacak yaptırımlar kanunda gösterilir. Anayasa Mahkemesi, bu denetim görevini yerine getirirken Sayıştay'dan yardım sağlar. Anayasa Mahkemesinin bu denetim sonunda vereceği kararlar kesindir”.

6085 sayılı Sayıştay Kanun'unda konuya ilişkin açık hüküm bulunmamakla birlikte, “Sayıştay'ın görevleri” kenar başlıklı 5. Maddenin 4 bendinde “Kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapar” ifadesinden yola çıkılarak, siyasi partilerin denetimi hususunda Sayıştay'ın Anayasa Mahkemesi'ne yardım edeceği sonucu çıkarılabilir.⁴⁷⁵ Siyasi partilerin mali denetiminin nasıl yapılacağı hususu, 2820 sayılı SPK'nın “Anayasa Mahkemesi'nce Yapılacak Mali Denetim” başlıklı dördüncü bölümünde detaylı olarak hükme bağlanmıştır. (SPK m.74-75)

Siyasi partiler kamu kurumu, meslek kuruluşu yahut dernek olmayıp; anayasal ve yasal sınırlar çerçevesinde faaliyet yürüten tüzel kişilerdir. Siyasi partilerin bu niteliği, sadece yapısal ve işlevsel yönden değil, mali yönden de farklı kurallara tabi tutulmalarını gerektirmektedir. Diğer söyleyişle, siyasi partilerin mali denetiminin hukukî yanı, ülkemizdeki diğer tüm denetimlerden ayrı bir özellik taşır.⁴⁷⁶

1982 Anayasası döneminde 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'na göre oluşturulan mali denetim sistemi, 648 sayılı Kanunun öngördüğü sisteme büyük oranda benzemektedir. İki yasal düzenleme arasındaki en önemli farklılık; 648 sayılı Kanun'da, mali denetim konusunda Cumhuriyet Başsavcılığı'na tanınan yetkililerdir. 648 sayılı Kanun'un 81. maddesinde; Cumhuriyet Başsavcılığı'na, siyasi partiden her türlü belgeyi isteyebilme, gerektiğinde mahallinde araştırma ve inceleme yapma ve bu incelemeler neticesinde siyasi partinin gelirlerinin veya mamelek unsurlarının bir

⁴⁷⁴ Özcan ve Yanık, s.c94

⁴⁷⁵ Esra Bahar, “**Siyasi Partilerin Finansmanı ve Mali Denetimi**”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011, s. 94

⁴⁷⁶ Hamdi Mehter, “Siyasi Partilerin Mali Denetimi”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 8, Ankara, 1991, (<https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6399/hmehter.pdf>), (21.01.2022), s. 444

kısımının Anayasa Mahkemesi tarafından Hazineye gelir kaydedilmesini talep edebilme yetkileri tanımıştır. 2820 sayılı Kanun'un 74. maddesinde ise; siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi'ne verdiği kesin hesapların "bilgi için" Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına da verileceği belirtmiştir. Görüldüğü üzere, 2820 sayılı Kanun'da, Cumhuriyet Başsavcılığı'na siyasi partilerin hesaplarını inceleme ve gerektiğinde Anayasa Mahkemesi'nden Hazineye gelir kaydedilmesi talebinde bulunma yetkisi tanınmamıştır.⁴⁷⁷

C. Siyasi Partilerin Kapatılması Rejimi

Ülkemizde 1961 ve 1982 Anayasalarıyla siyasi partilerin faaliyetlerine, amaçları veya ideolojileri bakımından bazı yasaklamalar konmuş; tüzükleri, programları ve faaliyetleriyle işbu yasakları ihlal eden partilerin Anayasa Mahkemesince kapatılmaları öngörülmüştür.⁴⁷⁸

Özellikle çok partili demokrasilerde, siyasal partileri kapatma yetkisini yürütme organına bırakmak son derece tehlikelidir. Bu nedenle, siyasi parti kapatma yetkisinin alelade mahkemelere değil, yalnızca Anayasa Mahkemesi'ne tanınmış olması yerindedir.⁴⁷⁹ Anayasa Mahkemesi'nin, Anayasa'nın ve Siyasi Partiler Kanunu'nun sınırlayıcı hükümlerini mümkün olduğunca liberal bir bakış açısıyla yorumlaması halinde, bu durum hem partiler açısından bir güvence teşkil edecek; hem de siyasal hak ve özgürlüklerin korunması işlevini ifa edecektir.⁴⁸⁰

1. Türkiye'de Anayasa Mahkemesi Öncesi Dönemde Siyasi Parti Kapatma Rejimi

1961 Anayasası dönemine gelinceye dek siyasi partiler sırasıyla; Vekiller Heyeti kararıyla, Sulh Ceza Mahkemesi, Asliye Hukuk Mahkemesi ve Askeri

⁴⁷⁷ Nazlı Erdem, "Siyasi Partilerin Finansmanı Ve Mali Denetimi", **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ'a Armağan, Cilt: 19, Özel Sayı-2017, s. 3133, 3134

⁴⁷⁸ Merih Öden, **Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Anayasaya Aykırı Eylemleri Nedeniyle Kapatılmaları**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013, s. 12

⁴⁷⁹ Tanilli, s. 254

⁴⁸⁰ İbrahim Kaboğlu, **Anayasa Yargısı**, 3. Bası, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 136

Mahkeme kararıyla feshedilmek suretiyle kapatılmıştır. Keza, ülkemizde bir dönem hükümetçe izin verilmemek suretiyle de siyasi parti faaliyetleri engellenmiştir.⁴⁸¹

Çok partili dönemde kurulan Millet Partisi Ankara 4. Sulh Ceza Mahkemesinin 07.01.1954 tarihli kararıyla kapatılmıştır. Adı geçen parti; din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan bir dernek olduğu gerekçesiyle iki buçuk lira adli para cezasına mahkum edilmiş, merkez ve diğer tüm şubelerinin feshine karar verilmiştir.⁴⁸²

1946 yılında kurulan İslam Koruma Partisi, dini alet ederek siyasete karışmaktan Sıkı Yönetim Komutanlığınca 12 Eylül 1946'da kapatılmıştır. Çiftçi ve Köylü Partisi 24 Nisan 1946 tarihinde Mudanya Sulh Ceza Mahkemesi kararıyla, Türkiye Sosyalist Partisi, 16 Aralık 1946 tarihinde Askeri Mahkeme kararıyla, Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi 16 Aralık 1946 tarihinde Askeri Mahkeme kararıyla, İslam Demokrat Partisi 20 Ekim 1951 tarihinde Eminönü 2. Sulh Ceza Mahkemesi kararıyla kapatılmıştır.⁴⁸³ 27 yıllık CHP iktidarından yönetimi devralan Demokrat Parti ise, Ankara 4. Asliye Hukuk Hâkimliği'nin 29.9.1960 gün ve 1960/570 Esas, 1960/784 karar sayılı hükmü ile kapatılmıştır.⁴⁸⁴

1961 Anayasası'nın kabulü öncesinde siyasi partilere özel bir hukuki statü tanınmamış olması, partilerin salt idari kararlarla yahut genel mahkemeler eliyle kapatılabilmeleri sonucunu doğurmuştur. 1961 Anayasası'nın kabulünden sonraki dönemde ise, siyasi parti kapatmaları ancak Anayasa Mahkemesi kararıyla mümkün kılınmıştır. İşbu düzenlemeyle siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi'nin teminatı altına alındığını söylemek mümkündür. Tabi söz konusu değerlendirmemiz, Anayasa Mahkemesi'nin siyasi değil hukuki kararlara imza atması halinde geçerlilik kazanacaktır.

⁴⁸¹ Mustafa Koçak, **Siyasi Partiler ve Türkiye'de Parti Yasakları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 32

⁴⁸² Akartürk, s.113

⁴⁸³ Erol Tuncer, **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, Tesav Yayınları, 2003, Ankara, s. 462

⁴⁸⁴ Uğur Yiğit, "Siyasi Partilerin Temelli Kapatılması İle Kapatılması Arasındaki Farklar Ve Kapatılan Partilerin Yeniden Açılması", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 75, 2008, Ankara, (<http://tbddergisi.barobirlik.org.tr/m2008-75-405>), (16.01.2022), s.169

2. 1982 Anayasası Döneminde Siyasi Partilerin Kapatılma Rejimi

Anayasa Mahkemesi, tüm partilerin kapatıldığı 12 Eylül 1980 tarihine kadar açılan toplam 6 parti kapatma davasının tamamında bu partilerin kapatılması yönünde karar vermiştir. 1982 Anayasası döneminde açılan kapatma davalarında ise 19 partinin kapatılmasına karar verilirken; Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın aralarında eski DYP'nin de bulunduğu toplam 18 parti hakkındaki kapatma istemi reddedilmiştir.⁴⁸⁵ En son AKP'nin kapatılması istemiyle açılan dava, 9 Temmuz 2008'de reddedilmiş ve adı geçen parti hazine yardımıyla mahrumiyetle cezalandırılmıştır.⁴⁸⁶ Yine en son Demokratik Toplum Partisi (DTP), 11 Aralık 2009 tarihinde kapatılmıştır.⁴⁸⁷

Dikkati çeken husus, 1990'a kadar olan dönemde açılan 8 davadan sadece Türkiye Huzur Partisi hakkındaki dava kapatma kararı ile sonuçlanırken,⁴⁸⁸ diğer 7 davanın Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilmiş olmasıdır.⁴⁸⁹ Anayasa Mahkemesi 1990'lı yıllara kadar açılan kapatma davalarından sadece birini kabul etmiş; diğerlerini reddederek siyasal yaşamın demokratikleşmesi yönündeki gayretlere katkıda bulunmuştur.⁴⁹⁰ Yine de, siyasi partiler üzerinde kapatma sonucunu doğuran yaptırım uygulaması, hiçbir Avrupa ülkesinde Türkiye'de görüldüğü kadar yoğun olmamıştır.⁴⁹¹

a. Kapatma Davası Açma Yetkisi

1982 Anayasası'nın 69. maddesinde siyasi partilerin kapatılma usulü tahdidi olarak düzenlenmiştir. Buna göre, Siyasal partilerin kapatılması Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının açacağı dava üzerine Anayasa Mahkemesince kesin olarak karara bağlanır (m. 69/4). Siyasi partilerin kapatılması davası Yargıtay

⁴⁸⁵ Özcan ve Yanık, s.144,145

⁴⁸⁶ Anayasa Mahkemesi'nin 30.07.2008 tarihli ve E.2008/1, K.2008/2 sayılı kararı, (RG.24.10.2008/27034)

⁴⁸⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 11.12.2009 tarihli ve E. 2007/1, K.2009/4 sayılı kararı, (RG.31.12.2009/27449)

⁴⁸⁸ Anayasa Mahkemesi'nin 25.10.1983 tarihli ve E. 1983/2 Esas, 1983/2 sayılı kararı, (RG.15.10.1984/18546)

⁴⁸⁹ Akyazan, s. 257

⁴⁹⁰ Yılmaz Aliefendioğlu, *Anayasa Yargısı ve Türk Anayasa Mahkemesi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s. 289

⁴⁹¹ Kaboğlu (2019), s.403

Cumhuriyet Başsavcılığı'nca re'sen açabileceği gibi; Adalet Bakanı'nın ya da bir siyasi partinin istemi üzerine de açılabilir. Adalet Bakanı'nın veya bir siyasi partinin istemi hallerinde, Cumhuriyet Başsavcılığı yeterli kanıt bulunmadığı sonucuna varırsa dava açmayacaktır. (2820 s. SPK m. 100)⁴⁹²

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, iddianameye esas teşkil edecek olayların soruşturma safhasında, davanın açılması ve yürütülmesinde Cumhuriyet savcılarına ve sorgu hakimlerine tanınan bütün yetkilere sahiptir. Ancak, Anayasasının ve kanunların sadece hakimler tarafından kullanılabileceğini yetkiler istisnadır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı siyasi partilerden incelenmek üzere gerekli gördüğü belgeleri isteyebilir. Siyasi partiler, Cumhuriyet Başsavcılığının isteklerine en geç 15 gün içinde cevap vermek zorundadırlar.(m. 98)

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının istediği bilgi ve belgelerin ihtar olunan süre içinde sunulmaması halinde, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nca ilgili siyasi partiye ikinci bir yazı tebliğ olunur. İşbu yazıda, bildirilen süre içinde cevap verilmediği ve istek yerine getirilmediği takdirde, ilgili partinin devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılması için dava açılabilmesi ihtar olunur. (SPK m.102)

SPK m.102'nin özgün halinde, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı, bilgi ve belgeleri süresinde sunmayan siyasi partiler hakkında kapatma davası açabilme hakkını da haiz kılınmıştı. İşbu hüküm 02/01/2003 tarih ve 4778 sayılı Kanunla değiştirilmiş; böylece Cumhuriyet Başsavcılığı'nın istemini hiç ya da süresinde yerine getirmeyen siyasi partiler hakkında yalnızca “devlet yardımından yoksun bırakma” yaptırımını uygulanabilmesi öngörülmüştür.⁴⁹³ Böylece şekli ve basit gerekçelerle parti kapatmaların önüne geçilebilmesi adına önemli bir eşik daha atlanmıştır.

Siyasi parti kapatma davaları açma yetkisinin hükümet, parlamento gibi siyasal organlar yerine Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na tanınmış olması hukukilik anlamında isabetlidir.⁴⁹⁴

⁴⁹² Sabuncu, s.78

⁴⁹³ Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih:11.01.2003 Sayı:24990

⁴⁹⁴ Tanilli, s. 254

b. Kapatma Davası Açılma Sebepleri

1982 Anayasası'nın 69. Maddesi'nin 5. Fıkrasında, siyasi partilerin tüzük ve programlarının Anayasanın 68. Maddesinin 4. Fıkrasına aykırı olması halinde kapatılmaları; Anayasa'nın 69. Maddesinin 6. fıkrasında ise, siyasi partiler eylemlerinin Anayasa'nın 68. Maddesinin 4. Fıkrasına aykırı olması halinde kapatılmaları ayrı hükümler halinde düzenlemiştir. Birinci sebepten dolayı kapatma kolay, ikinci sebepten dolayı kapatma ise daha zordur.⁴⁹⁵ Zira birinci sebep daha şekli; ikinci sebep ise daha fazla tahkikat ve somut veriye muhtaçtır.

Anayasa'nın 69. Maddesinin 10. fıkrasında, siyasi partilerin yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyruklu olmayan kişilerden maddi yardım alınması da ayrı bir kapatma sebebi olarak düzenlenmiştir.

Demokratik siyasi rejimlerde, siyasi parti kapatma müessesesi son çare olarak başvurulması gereken istisnai bir yaptırım türü olarak düzenlenmiştir. Genel kabul görmüş demokratik standartlara göre; şiddete başvurma; şiddeti övme veya şiddete kışkırtma; ırkçılığı ve yabancı düşmanlığını savunma; ırk, din, mezhep temelli nefret savunuculuğu yapma, kendi amaçlarına hizmet için paramiliter teşkilat yapısı oluşturma gibi hallerde parti kapatma yaptırımını gündeme gelmektedir.⁴⁹⁶ 1982 Anayasası'nda öngörülen parti kapatma gerekçeleri ise yukarıda belirtilen evrensel değerlere nazaran çok daha özel ve spesifik olarak düzenlenmiştir. Türkiye'de siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin anayasal ve yasal düzenlemelerin bakıldığında, Cumhuriyet değerleri ve ülke bütünlüğü gibi ulusal konuların daha ön planda olduğu açıkça görülmektedir.

1982 Anayasası'nda öngörülen siyasi parti kapatma sebeplerini, “siyasi partilerin tüzük ve programı”, “siyasi parti eylemleri” ve “yabancıardan maddi yardım alma” şeklinde üç ayrı başlık altında ele alacağız;

(1) Parti Tüzük ve Programlarının Anayasadaki Yasaklara Aykırılığı

1982 Anayasasının 69. maddesinin 5. fıkrası, “Bir siyasi partinin tüzüğü ve programının 68'inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması

⁴⁹⁵ Gözler (Dersler), s. 164, 165

⁴⁹⁶ İba, s.84

halinde temelli kapatma kararı verilir” şeklinde düzenlenmiştir. Siyasi parti tüzük ve programlarının uygun olması gereken Anayasa’nın 68. maddesinin 4. Fıkrası hükümleri aşağıda belirtilmiştir;

- Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olmama,

- Sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlamama;

- Suç işlenmesini teşvik etmeme;

Kanaatimizce, bir siyasi partinin salt tüzük ve programının Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle kapatma yaptırımına tabi olması çağdaş siyasi partiler hukukuna aykırıdır. Çünkü ortada fiili bir hareket bulunmamakta; yalnızca kağıt üzerindeki bir ifadeye dayanılmaktadır. Şayet parti programı eyleme dökülürse pek tabii kapatma alternatifi gündeme gelebilir; fakat yalnızca kağıt üzerinde gerekçelerle bir partinin kapatılması demokrasi ilkesiyle bağdaştırılamaz. Öden’in de belirttiği üzere, “Bir siyasi partinin sadece programının dikkate alınarak kapatılması, ilgili partinin ifade özgürlüğünün kullanılmasından kaynaklanan bir davranış nedeniyle cezalandırılmasından başka bir şey değildir”⁴⁹⁷

AYM, 1996 yılında Demokrasi ve Değişim Partisi’nin (DDK) ve 1997 yılında ise Emek Partisi’nin (EP) kapatılmasına karar verilmiştir.⁴⁹⁸ Her iki partinin kapatılma gerekçesi azınlık yaratma ile devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı olan siyasi parti programlarıdır.⁴⁹⁹

Anayasa Mahkemesi kararlarındaki genel yaklaşım ışığında ülkenin bölünmez bütünlüğü ilkesine aykırılık sebebiyle görülen davalar ve verilen kapatma kararları incelendiğinde, Kürt siyasi haklarını sosyalist bir perspektiften savunan partilerin yoğunlukta olduğunu tespit etmek mümkündür. TBKP, HEP, ÖZDEP, STP, DEP, SBP, DDP, EMEP, DKP, HADEP ve DTP bölünmez bütünlük ilkesine aykırılık sebebiyle haklarında kapatma kararı verilen diğer siyasi partilerdir. Bu

⁴⁹⁷ Öden, s. 102

⁴⁹⁸ Anayasa Mahkemesi’nin, 19.03.1996 tarihli ve E.1995/1, K.1996/1 sayılı kararı, (RG.13.10.1997/23149); Anayasa Mahkemesi’nin 14.02.1997 tarihli ve E.1996/1, K.1997/1 sayılı kararı, (RG.16.06.1998/23384)

⁴⁹⁹ Kutlay Telli, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Bağlamında Siyasi Partiler Rejimi**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2012, s.74

noktada, TBKP davasında olduğu gibi bazı kapatma davalarında hem bölünmez bütünlük ilkesinin hem de demokratik devlet ilkesinin gerekçe gösterildiği de vakidir.⁵⁰⁰

4 Haziran 1990 yılında kurulan Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP), partinin siyasal programı esas alınarak kapatılmıştır. AYM, kapatma kararında siyasi parti tüzük ve programlarının Anayasa'nın 68. Maddesinde düzenlenen devletin be milletin bölünmez bütünlüğüne aykırı olamayacağını belirterek kapatma gerekçesini, parti programında yer alan, "Kürtlerin ulusal varlığı ve meşru hakları, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana inkar edilmiştir", "Gelişen Kürt ulusal bilincine, egemen güçler yasaklarla, baskı ve terörle yanıt vermiştir", "Kürt sorunu, Kürt halkının varlığının, ulusal kimliğinin ve haklarının tanınmamasından kaynaklanan politik bir sorundur" şeklindeki ibarelere dayandırmıştır.⁵⁰¹

Bu noktada belirtmek isteriz ki, bir siyasi parti tüzük ya da programının devletin temel prensiplerini yıkmaya, anayasal düzenini ortadan kaldırmaya veya kamu düzenini bozmaya teşvik gibi potansiyel bir tehlike arz etmesi halinde, bu durumun ayrıca değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Zira halkı galeyana getirip suç işlemeye azmettirme, terörizme destek, ayaklanma v.s. davranışlara yönlendirme amacını alenen yansıtan siyasi parti tüzük ve programlarına pek tabii seyirci kalınmamalıdır. Bu konuda Anayasa Mahkemesi'nin, parti program ve tüzüklerinin "yakın ve görülebilir bir tehlike" oluşturup oluşturmadığı yönündeki kriteri bizce yerindedir.⁵⁰²

Anayasa Mahkemesi, 1995 ve 1996 yıllarında Sosyalist Birlik Partisi ile Demokrasi ve Değişim partilerini kapatırken, bu partilerin ırk ayrımcılığı yaptıklarını ve bu nedenle Cumhuriyet Savcılığı'nın bu partilerin programlarında kapatma nedeni olarak gördüğü hususların Türkiye Cumhuriyeti için bölünmez bütünlük konusunda yakın ve görülebilir bir tehlike oluşturduklarını belirtmiştir. Tüzük ve programlarda geçen ayrılıkçı ifadelerin düşünce değil, yasaklanan sakıncalı eylemlere kışkırtma,

⁵⁰⁰ Taha Ayhan, Türk Hukukuna Göre Siyasi Parti Kapatma Rejimi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 70

⁵⁰¹ Anayasa Mahkemesi'nin 19.07.1991 tarihli, E.1990/1, K.1991/1 sayılı kararı, (RG.28.01.1992/21125)

⁵⁰² Hakyemez, s.229

hatta bunlara destek niteliğinde faaliyetler oldukları ifade olunmuştur.⁵⁰³ Türkiye Cumhuriyetinin ayrılıkçı terör ile karşı karşıya gelmesinden sonra, Anayasa Mahkemesi'nin devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ile ilgili siyasal parti kapatma kararlarında açık ve yakın bir tehlike doğma ihtimalini göz önünde tutup, bu kıstasa göre siyasal partileri kapatmasını olumlu bir gelişme olarak kabul etmek gerekir.⁵⁰⁴

Yine, Demokratik Barış Hareketi Partisinin kapatılması istemiyle açılan davada Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu 22.05.1997 tarihli karar da dikkat çekicidir. Söz konusu dava, parti programında yer alan, “Biz, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir Devlet Kurumu olmaktan çıkartılmasından yanayız. Kurum inanç sahiplerine devredilmelidir. Kurumda hangi inanç grubunun, hangi temsil esasına göre var olacağı ve mali bütçesinin nasıl düzenleneceği tümüyle cemaat temsilcilerince belirlenmelidir” ifadelerinin Anayasa'nın 136. maddesine aykırı amaç gütmeye ve Siyasî Partiler Yasası'nın dördüncü kısmında yer alan hükümlere aykırılık oluşturduğundan bahisle kapatılması istemiyle açılmıştır.⁵⁰⁵ Anayasa Mahkemesi, adı geçen kararında ilk kez, sadece düşünce açıklamanın kapatma nedeni olamayacağını ve ancak “şiddete başvuru”nun kapatma nedeni oluşturabileceğini açıkça vurgulamaktadır. Mezkur karar, düşünce ve ifade özgürlüğü bakımından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarına yaklaşma yönünde bir adım olarak görülebilir.⁵⁰⁶

Yeni kurulan bir siyasi partinin, kurulmasının hemen ardından, program ve tüzüğü Anayasa ve kanun hükümlerine aykırı olduğu iddiasıyla açılan kapatma davaları sonucu verdiği kararların Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından Sözleşmeye aykırı bulunmasını da dikkate almak gerekir. AİHM içtihatları uyarınca, bir siyasi partinin kurulmasından sonra belli bir süre faaliyette bulunması ve bu süre boyunca faaliyetlerinin takip edilmesi sonucu dava açılması daha demokratik bir uygulamadır.⁵⁰⁷ AİHM'nin bu görüşüne kısmen katılmakla birlikte, yukarıda da

⁵⁰³ Anayasa Mahkemesi'nin 19.03.1996 tarihli, E.1995/1, K.1996/1 sayılı kararı, (RG.23.10.1997/23149); Anayasa Mahkemesi'nin 19.07.1995 tarihli, E.1993/4, K.1995/1 sayılı kararı, (RG. 22.10.1997/23148)

⁵⁰⁴ Hakyemez, s.229

⁵⁰⁵ Anayasa Mahkemesi'nin, 22.05.1997 tarihli, E.1996/3, K.1997/3 sayılı kararı, (RG.02.06.2000/24067)

⁵⁰⁶ Kaboğlu (2019), s.403

⁵⁰⁷ Hakyemez, 229

zikrettiğimiz “yakın ve görülebilir tehlike” durumlarının bu genel ilkenin istisnası olarak kabulü gerektiği kanaatindeyiz.

(2) Anayasaya Aykırı Eylemlerin Odağı Haline Gelme

(i) Genel Olarak

1982 Anayasası’nda düzenlenen bir diğer kapatma nedeni de, siyasi partilerin Anayasanın 68. maddesinin 4. fıkrasındaki türden eylemlerin işlendiği bir “odak haline” gelmesi olgusudur. 23 Temmuz 1965 tarihli Anayasa değişikliği ile ilk kez hukukumuzda giren bu kavram, 1961 Anayasası döneminde 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nda da düzenlenmiştir.⁵⁰⁸ 1982 Anayasası’nda “odak” terimiyle vücut bulan kavram, 1961 Anayasasında ise “mihrak” terimiyle addedilmiştir.

Bir siyasi partinin yönetici veya üyelerinin eylemlerinin Anayasa’nın 68. maddesinin 4. fıkrasına aykırı olmasından bahisle kapatılabilmesi için, bu eylemlerin bireysel eylemler olmaktan çıkıp, partinin bu nitelikteki eylemlerin işlendiği bir “odak haline gelmesi” gerekir.⁵⁰⁹ Odak kelime olarak herhangi bir düşüncede, nitelikte olan kimselerin kaynağı veya bir şeyin toplandığı yer, mihrak anlamına gelmektedir.⁵¹⁰

1982 Anayasası’nın ilk halinde yer almayan “odak olma” kavramı, 1986 yılından itibaren -tanımıyla birlikte- SPK’da yer bulmuştur. 1995 yılında ise Anayasaya girerken bu tanım alınmamış, sadece kavram olarak belirtilmiştir. Bu durum “odak olma” kavramın tanımlanmasında Anayasa Mahkemesine daha fazla takdir yetkisi bırakıldığı şeklinde anlaşılmıştır.⁵¹¹ Bu sebeple, 03.10.2001 tarih ve 4709 sayılı kanunla “odak olma” kavramının tanımı Anayasa’ya eklenmiştir. Odak olma kavramının tanımı Anayasanın 69. Maddesinin 6. fıkrasında şu şekilde ifade olunmuştur;

“Bir siyasî parti, bu nitelikteki fiiller o partinin üyelerince yoğun bir şekilde işlendiği ve bu durum o partinin büyük kongre veya genel başkan veya merkez karar veya yönetim organları veya Türkiye Büyük Millet Meclisindeki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca zımnen veya açıkça benimsendiği

⁵⁰⁸ Özcan ve Yanık, s. 148

⁵⁰⁹ Gözler (Dersler), s. 165

⁵¹⁰ Öden, s.20

⁵¹¹ Özcan ve Yanık, s. 148

yahut bu fiiller doğrudan doğruya anılan parti organlarınca kararlılık içinde işlendiği takdirde, söz konusu fiillerin odağı haline gelmiş sayılır.”

03.10.2001 tarih ve 4709 sayılı kanunla “odak olma” tanımının Anayasa’ya eklenmesi bir konuda daha fayda sağlamıştır. Şöyle ki; mevcut düzenlemeyle bir siyasi partinin Anayasanın 68/4’üncü maddesine aykırı eylemlerin “odağı olması” nedeniyle kapatılabilmesi için, öncelikle bu eylemlerin parti üyeleri tarafından mı, yoksa parti organları tarafından mı yapıldığının tespiti gerekmektedir. Nitekim 2001 yılından önce “odak olma” eylemi somut kriterlere bağlanmadığından; odak olma fiili parti organları tarafından da işlense, partinin herhangi bir üyesi tarafından da işlese ilgili siyasi partinin kapatılması mümkündü. Yapılan değişiklikle “odak olma” hususuna somut bir kriter getirilmiş; bu sayede bir veya iki kişinin işlediği yasak fiillerden dolayı parti kapatmalarının önüne geçilmiştir. Bu ayrımın yapılması siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması açısından olumlu bir gelişmedir.⁵¹²

Anayasa’nın 69. Maddesinin 6. fıkrasında düzenlenen “odak olma” kavramının bazı kıstasları dikkat çekmektedir. Öncelikle burada “eylem” olgusuna vurgu yapılmış; parti tüzük ve programları düzenlemeden ayrık tutulmuştur. Buna göre bir partinin bu tür eylemlerinden ötürü kapatılabilmesi için şu koşullar aranır;

1- Yoğunluk: Öncelikle siyasal partilerin söz konusu anayasaya aykırı eylemlerinin yoğun şekilde icra ediliyor olması gerekir. Yani bu yoğunluk kapatılacak olan siyasi partinin yasaklanan faaliyetlerin odağı olduğuna delil teşkil etmelidir.⁵¹³

2- Süreklilik ya da Kararlılık: Bu tür eylemlerin belli bir süreklilik içerisinde ve kararlı biçimde icra edilmiş olması gerekir. Yani, anayasal bakımdan ağır ihlal niteliğinde olan eylemlerin, partinin farklı kademelerinde ve sıklıkla vuku bulması koşulu dikkate alınır.⁵¹⁴

3- Benimseme: Anayasaya aykırı eylemlerin partinin üyeleri veya partiyi doğrudan bağlamayacak organlar tarafından işlenmesi durumunda bu eylemlerin o partinin merkez karar organı, yönetim kurulu gibi yetkili organlarınca tasvip edilmesi gerekir.⁵¹⁵ Anayasaya aykırı eylemlerin partinin büyük kongre, merkez karar ve

⁵¹² Birsen Gökçe, “2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin Sosyal Ekonomik ve Siyasal Yönden Değerlendirilmesi”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Sayı: 19, 2002, s.9

⁵¹³ Perinçek (Partiler Rejimi), s.398

⁵¹⁴ Özcan ve Yanık, s.150

⁵¹⁵ Hakyemez, s.245

yönetim kurulu veya TBMM'deki grup genel kurulu veya grup yönetim kurulunca “zımnen veya açıkça” benimsenmiş olması gerekir. Yani, partinin bu organlar dışındaki merci, makam ve kuralları ile varsa yan örgütlerinin tutumu, odak olma hali açısından nazara alınamaz.⁵¹⁶ Partinin, üyelerinin Anayasada ve SPK'da belirtilen yasaklayıcı eylemlere sessiz kalması veya tepki göstermemesi, eylemlerin parti tarafından benimsediği anlamına gelecektir.⁵¹⁷

Genel olarak toparlayacak olursak; Anayasa'da, bir siyasi partinin program ve tüzüğünün 68. maddenin 4. fıkrasına aykırı olması durumunda hemen kapatılabileceğinin belirtilmesine rağmen; eylemlerinin buna aykırı olması durumunda kapatılabilmesi için “odak olma” koşulunun aranması ve bunun bir takım kısıtlara tabi tutulması siyasi partiler için önemli bir güvencedir.

(ii) Odak Olmanın Yaptırımı

03.10.2001 tarih ve 4709 sayılı kanunla Anayasa'nın 69. maddesinin 6. fıkrasına eklenen “odak olma” koşulunun yanında siyasi partilerin temelli kapatılması yerine devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına olanak tanıyan 69. maddenin 7. fıkrası da eklenmiştir.

1982 Anayasası'nın ilk halinde, Anayasa'nın 68. maddenin 4. fıkrasına aykırı eylemlerin odağı haline gelen parti için tek yaptırım olarak parti kapatma yaptırımı öngörülmüştür. 2001 yılı değişikliklerinden sonra ise Anayasa Mahkemesi, bir siyasi partinin bu nitelikteki eylemlerin odağı haline geldiğini tespit etmekten sonra “dava konusu fiillerin ağırlığına göre” kapatma kararı yerine devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksun bırakma yaptırımına dahümedebilecektir.⁵¹⁸ Temelli kapatma yerine daha hafif bir seçenek teşkil eden “devlet yardımından kısmen veya tamamen yoksunluk” yaptırımını, siyasi partilerin kapatılmasını zorlaştıran reformist bir adım olarak değerlendirebiliriz.

Anayasa koyucu, Mahkemenin yasak eylemlerin ağırlığını bir siyasi partinin Anayasaya aykırı eylemlerin odağı olup olmadığını takdir ederken değil; bu

⁵¹⁶ Özcan ve Yanık, s.150

⁵¹⁷ Mehmet Ali Yaman, **Türkiye’de Anayasa Mahkemesi Öncesi Dönemde Siyasi Parti Kapatma Rejimi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2019, s. 21

⁵¹⁸ Özcan ve Yanık, s.153

nitellikteki eylemlerin odağı haline gelmiş olduğunu saptadığı siyasi parti hakkında uygulanacak yaptırımı takdir ederken değerlendirmesini şart koşmuştur. 2001 yılı Anayasa değişiklikleriyle ihdas edilen işbu hükümleri, Mahkemenin takdir yetkisinde, özellikle eylemlerin ağırlıklarını değerlendirme serbestisinde önemli bir değişiklik olarak addetmek gerekir.⁵¹⁹

1995 tarihli anayasa değişiklikleri ile “odak olma” kavramının Anayasa’ya girmesinden sonra “odak olma” gerekçesiyle kapatılan ilk parti Refah Partisi (RP) olmuştur.⁵²⁰ Refah Partisinin kapatılması davası ülkemiz açısından ayrı bir önem taşımaktadır.⁵²¹ Bunun sebeplerinden biri, odak olma kavramı getirildikten sonra içinin doldurulmasına ilişkin ilk dava olması ve o zamana dek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önünde parti kapatma davaları açısından parlak bir sicili olmayan Türkiye’nin Refah Partisi’nin kapatılması davasında AİHM tarafından haklı bulunmasıdır. Söz konusu karar, parti kapatma tarihimiz açısından Türkiye için bir ilktir.⁵²² AİHM, Refah Partisi kararında, adı geçen partinin kapatılmasını iki nedene bağlamıştır.⁵²³ Biri partinin savunduğu bazı fikirlerin (çok hukukluluk gibi) Avrupa demokrasisine aykırı olduğu; diğeri ise ağırlıklı olarak parti mensuplarınca ve yetkili makamlarınca şiddeti övücü ve şiddeti çağrıştıran söylemde bulunulmasıdır.⁵²⁴

Anayasaya aykırı eylemlerin odağı olma nedeniyle hazine yardımından yoksun bırakma yaptırımı uygulamasının en güncel örneği Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) aleyhine ikame olunan 14 Mart 2008 tarihli kapatma davasıdır.⁵²⁵ Mezkur dava, AKP’nin laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği savıyla Anayasa’nın 68/4 ve 69/6 maddeleriyle, 2820 sayılı SPK’nın 101/1-b ve 103/2 maddeleri uyarınca temelli kapatma istemiyle açılmıştır. Anayasa Mahkemesi, Anayasa’nın 69/7 maddesi ve 2820 sayılı SPK’nın 101/2 maddeleri uyarınca Adalet

⁵¹⁹ Öden, s. 135

⁵²⁰ Hakyemez, s.246

⁵²¹ Anayasa Mahkemesi’nin 16.01.1998 tarihli ve E.1997/1, K.1998/1 sayılı kararı, (RG.22.2.1998/23266)

⁵²² Hamurcu, s.49

⁵²³ AİHM Büyük Daire, “Refah Partisi (RP) ve Diğerleri/Türkiye, Başvuru no:41340/98, 41342/98, 41343/98 ve 41344/48, T. 13.02.2003

⁵²⁴ Anayurt, s.536

⁵²⁵ Ersin Yavuz, **1982 Sonrası Anayasa Mahkemesi’nin Verdiği Siyasi Parti Kapatma Kararlarının Demokratikleşme Bağlamında İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2015, s. 56

ve Kalkınma Partisi'nin (AKP), 2008 yılında aldığı (son yıllık) devlet yardımından kısmen (yarısından) yoksun bırakılmasına hükmetmiştir.⁵²⁶

(3) Yabancıardan Maddi Yardım Alma

1982 Anayasası'nın 69. maddesinin 10. fıkrasına ve 2820 sayılı SPK'nın 79/c maddesine göre; “yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan ve Türk uyruğundan olmayan gerçek ve tüzel kişilerden maddi yardım alan siyasi partiler temelli kapatılır”. İşbu yasaklama ile, ülkemizin milli çıkarlarını gözeterek yönetime talip olan siyasi partilerin yabancı ülkeler tarafından yönlendirilmesinin önlenmesi amaçlanmıştır.

c. Siyasi Parti Kapatma Davalarında Usul

2010 yılında yapılan halk oylaması sonucunda Anayasa Mahkemesinin yapısı ve yargılama usulüyle ilgili bir takım değişikliklere gidilmiştir. 1982 Anayasası'nın 149. maddesi, 12 Eylül 2010 tarihli halk oylamasıyla onaylanan 5982 sayılı Kanun'la değiştirilmiş ve siyasi parti kapatma davalarına Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu'na bakılması hüküm altına alınmıştır. 10 Kasım 1983 tarih ve 2949 sayılı Anayasa Mahkemesi Kuruluş ve görevleri hakkında Kanunun 33. Maddesine göre siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin davalar, Ceza Muhakemesi Kanunu hükümleri uygulanmak suretiyle dosya üzerinden incelenir ve karara bağlanır. Bu davalarda Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısından sonra kapatılması istenen siyasi partinin genel başkanlığının veya tayin edeceği bir vekilin savunması dinlenir.⁵²⁷

Ayrıca önceden bir siyasi parti hakkında kapatma ya da hazine yardımından yoksun bırakılma kararı verilebilmesi için beşte üç (3/5) nitelikli çoğunluk şartı aranırken; 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle karar yeter sayısı toplantıya katılan üyelerin üçte iki (2/3) oy çokluğu olarak değiştirilmiştir. Bu vesileyle, siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması bir nebze daha zorlaştırılmıştır.

⁵²⁶ Anayasa Mahkemesi'nin 30/07/2008 tarihli ve E.2008/1, K.2008/2 sayılı kararı, (RG.24.10.2008/27034)

⁵²⁷ Gözler (Dersler), s.166

Yeri gelmişken belirtmek isteriz ki; Anayasa Mahkemesi siyasi partilerin kapatılması davalarını görürken Anayasa ve SPK’da yer alan hükümlerin yanı sıra uluslararası insan hakları sözleşmelerini de dikkate almak zorundadır. 2004 yılında Anayasa’nın 90. maddesine eklenen hüküm uyarınca “insan haklarına ilişkin uluslar arası sözleşmeler ile kanunların çatışması halinde sözleşme hükümlerinin uygulanması” esas alınmıştır. Bu gerekçeyle, özellikle siyasi parti özgürlüğünü güvence altına alan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin örgütlenme özgürlüğüne ilişkin hükümlerinin göz önünde tutulması hukuken zorunludur.⁵²⁸

d. Siyasi Parti Kapatma Kararlarının Hukuki Sonuçları

Anayasa Mahkemesi, bir siyasi parti kapatma davası neticesinde kapatma talebinin reddine, partinin kapatılmasına ya da hazine yardımıdan kısmen veya tamamen yoksun bırakılmasına karar verebilir. SPK’nın 98. Maddesi uyarınca, Anayasa Mahkemesi’nin kapatma kararları kesin olup, bu kararlara karşı her türlü kanun yolu kapalıdır.⁵²⁹

1961 Anayasası döneminde de Anayasa Mahkemesinin parti kapatmaya ilişkin kararları kesin hüküm niteliğindeydi. Bu durum bizce tartışmaya değer bir konudur. Şöyle ki; gerek adli yargı gerekse idari yargı usul kuralları uyarınca en basit davalar dahi mahiyetine göre bir ya da iki dereceli (istinaf-temyiz) kanun yolu denetimlerine açıktır. Keza askeri vesayeti devam ettirdiği gerekçesiyle 2017 yılında kapatılan Askeri Yargı kararları da temyiz kanun yoluna (Askeri Yargıtay) açıktı. Bu açıdan bakıldığında Anayasa Mahkemesi’nin parti kapatmaya yönelik kararlarının kesin olması bizce dikkat çekicidir. Anayasa Mahkemesi’nin kendi iç yapılanmasında dahi olsa bir itiraz kurulunun teşkili; parti kapatma kararlarına karşı “itiraz”, “karar düzeltme” gibi kanun yolu düzenlemeleri yapılması bizce daha isabetli olurdu.

Siyasi partinin kapatılması, kuruluşla birlikte bağlayan anayasal güvence ve korumayı sona erdirir. Partinin hukuki varlığı ile birlikte temel haklar güvencesi de

⁵²⁸ Yavuz Atar, **Türk Anayasa Hukuku**, Seçkin Yayınları, 13 Bası, Ankara, 2019, s.101-102

⁵²⁹ Necip Yüzbaşıoğlu, **Anayasa Hukukunun Temel Metinleri**, 3. Bası, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2005, s.614

ortadan kalkar.⁵³⁰ Bu açıdan bakıldığında, Anayasa Mahkemesi'nin parti kapatma kararları bildirici değil, yenilik doğurucu hüküm niteliğindedir. Anayasa Mahkemesi, parti kapatma kararıyla daha önceden mevcut olan bir kanundışıılığı tespit ve ilan etmiş olmaktadır. Zira, hükmün verilmesine kadar, o siyasi parti yasal bir konumdayken; hükümler birlikte yeni bir durum doğmakta ve parti, yasadışı bir niteliğe dönüşmektedir.⁵³¹

Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan siyasi partilerin tüm malvarlıkları hazineye geçer (SPK m.107/1). Bir siyasi partinin kapatılmasına söz veya eylemleriyle neden olan kurucuları dahil üyeleri, Anayasa Mahkemesi'nin kapatmaya ilişkin kesin kararının Resmi Gazetede yayımlanmasından başlayarak beş yıl süreyle bir başka partinin kurucusu, üyesi, yöneticisi ve deneticisi olamazlar (A.Y m.69/9). Anayasa Mahkemesince temelli kapatılan siyasi partiler isimleri, amblemleri, rumuzları, rozetleri ve benzeri işaretleri başka bir siyasi partice kullanılamaz (SPK m.96/1). Kurulacak siyasi partiler, Anayasa Mahkemesince kapatılan siyasi partilerin devamı olduklarını beyan edemez ve böyle bir iddiada bulunamazlar (SPK m.96/3).

1982 Anayasası'nın yürürlüğe girdiği ilk halinde yer alan 84. maddenin son fıkrasına göre; "Anayasa Mahkemesinin kararında partinin kapatılmasına eylem ve sözleri ile sebebiyet verdiği belirtilen milletvekilinin üyeliği ile temelli olarak kapatılan siyasi partinin, kapatılmasına ilişkin davanın açıldığı tarihte, parti üyesi olan diğer milletvekillerinin üyeliği, kapatma kararının Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına tebliğ edildiği tarihte sona erer".

Yukarıda metnine yer verdiğimiz hüküm 23.07.1995 tarihli ve 4121 sayılı Kanunla yapılan değişiklik sonucu değiştirilmiştir. 23.07.1995 tarihli 4121 sayılı Kanunla yapılan değişiklik sonrası Anayasa'nın 84. maddesinin son fıkrasına göre; "Partisinin temelli kapatılmasına beyan ve eylemleriyle sebep olduğu Anayasa Mahkemesinin temelli kapatmaya ilişkin kesin kararında belirtilen milletvekillerinin milletvekilliği, bu kararın Resmi Gazetede gerekçeli olarak yayımlandığı tarihte sona erer. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı bu kararın gereğini derhal yerine getirip Genel Kurula bilgi sunar".

⁵³⁰ Perinçek (Partiler Rejimi), s.334

⁵³¹ Abdülhakimoğulları, s.180

Anayasa Mahkemesi tarafından temelli kapatılmasına karar verilen bir siyasi partinin; temelli kapatılmasına beyan ve fiilleri ile sebebiyet verdiği tespit edilen milletvekillerinin vekilliklerinin düşürülmesini düzenleyen bu hükmün yukarıda yer verdiğimiz ilk hali nesnel/objektif sorumluluk halini düzenleyerek, kapatılan siyasi partinin kapatılmasına ilişkin davanın açıldığı tarihte ayırım olmaksızın tüm milletvekillerinin vekilliklerinin kapatma kararının Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na tebliğ edildiği tarihte sona ermesini öngörmekte iken; 1995 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle, siyasi partinin kapatılmasına beyan ve fiilleriyle sebebiyet verdiği Anayasa Mahkemesi'nin kesin kararında tespit edilenlerin vekilliklerinin düşmesi sağlanmıştır. Bu durum nesnel sorumluluğu ortadan kaldırması sebebiyle hukukun genel ilke ve esaslarıyla bağdaşmaktadır.⁵³²

12 Eylül 2010 tarihinde yapılan Anayasa Değişikliği Referandumuyla onaylanan 5982 sayılı Kanun ile, parti kapatmaları halinde kapatılan partinin mensubu olan milletvekillerinin akıbetini düzenleyen Anayasa'nın 84. Maddesinin son fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır. Şu durumda hem Anayasanın 84. maddesinin son fıkrasının mülga hale gelmesi ve hem de Anayasa m.69/9 ve Siyasi Partiler Kanunu m.95'de düzenlenen "siyasi yasak" kavramına halihazırda milletvekili olan kişilerin vekilliğinin düşeceği dahil olmadığından, Pozitif Hukuk açısından siyasi parti hakkında yürütülen kapatma davasının sonucu, partinin temelli kapatılmasıyla ve hakkında siyasi yasak istenen milletvekilleri hakkında siyasi yasak verilmesi şeklinde olacak olsa bile, milletvekillerinin vekilliği düşmeyecek ve bu kişiler bağımsız olarak TBMM'de görevlerini yapmaya devam edebilecektir. Aynı şekilde partinin temelli kapatılması yönünde karar çıksa dahi, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından düzenlenen iddianamede, hakkında siyaset yasağı istenilmeyen milletvekilleri bağımsız olarak TBMM'de görev yapmaya devam edeceklerdir.⁵³³

⁵³² Ersan ŞEN, Cem Serdar, **Siyasi Partinin Kapanmasına Sebebiyet Veren Milletvekili**, 07.10.2021, <https://sen.av.tr/tr/makale/siyasi-partinin-kapanmasına-sebebiyetverenmilletvekili>, 11.06.2022, s.1

⁵³³ Şen/Serdar, s.2

SONUÇ

Siyasi partilerin tanımına ilişkin doktrinde bir görüş birliği yoktur. Çok sayıda farklı siyasi parti tanımlaması mevcuttur. Siyasi partilerin tanımı hakkında bir görüş birliğine varılamamış olsa da, siyasal partilerin demokrasinin vazgeçilmez unsuru olduğuna dair doktrinde tam bir mutabakat söz konusudur. Siyasi partilere ilişkin yapılmış olan tanımları, yazarların vurgulamış oldukları unsura göre gruplara ayırmak mümkündür. Öte yandan gerek 1961 Anayasası'nda, gerekse 1982 Anayasası'nda siyasi partileri tanımlama yoluna gidilmemiştir.

Bugün siyasi partilerin olmadığı bir ortamda demokrasinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Dünya genelinde artan nüfus ve kültürel değişimler neticesinde doğrudan demokrasi modeli fiilen uygulanamaz hale gelmiş; temsili demokrasi ise çağdaş demokrasilerin tek seçeneği olarak genel kabul görmüştür. Temsili demokrasi modelinde, kişiler doğrudan demokraside olduğu gibi siyasi kararların alınmasına bizzat katılım sağlayamamakta; demokrasi, siyasi partiler kanalıyla “vekaleten” etkin kılınmaktadır. Fakat çalışmamızda da değindiğimiz üzere; elektronik demokrasi modelinin işlerlik kazanmasıyla doğrudan demokrasi modelinin yeniden hayata geçirilebilmesi teknik olarak imkansız değildir.

Günümüzde siyasi partiler internet ve teknolojiyi çoğunlukla reklam ve tanıtım amaçlı kullanmakta; bu durum ise partiden vatandaşa yönelik tek yönlü bir iletişim kanalı oluşturmaktadır. Fakat elektronik siyasi partilerin uygulamaya geçmesiyle, hem partiden vatandaşa; hem de vatandaştan partiye doğru iki yönlü bir etkileşim mümkün hale gelecektir. Ancak bu eşiğin aşılabilmesi halinde elektronik demokrasi ve elektronik siyasi parti kavramları işlerlik kazanabilecektir. Tabi bunun devlet desteği ve kapsamlı bir teknik alt yapı çalışmasıyla mümkün olabileceği izahtan varestedir.

Geçmişte yaşanan acı tecrübeler, siyasi partilerin kanuni düzenlemelerle sınırlandırılıp tedbirler alınmaması halinde hem faaliyet gösterdikleri ülke, hem de demokratik sistem açısından büyük tehlike oluşturabileceklerini göstermiştir. Böyle bir durumun oluşmasında, siyasi partilerin demokratik bir içyapıya ve işleyişe sahip olmamaları önemli bir etkidir. Siyasi partilerin halk kitlelerinin taleplerini yönetim kademelerine taşıma işlevini yerine getirilebilmesi parti içi demokrasi ilkesinin

hayata geçirilebilmesine bağlıdır. Nitekim 1982 Anayasası'nda ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nda da parti içi demokrasi ilkesi tanımlanmıştır. Dolayısıyla, parti içi demokrasi, siyasi partiler hukukumuzda isteğe bağlı bir seçenek olarak değil; anayasal ve yasal bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı da siyasi partiler, parti içi demokrasiyi gerek parti içi hukuklarında gerekse parti içi uygulamalarında bilfiil uygulamak zorundadırlar.

Türkiye'deki siyasi partilerin çoğunda oligarşik oluşumlar gözlenmektedir. Oysa demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak addedilen siyasi partilerden, evvela demokrasiyi kendi içlerinde özümsemesi ve uygulamaları beklenmektedir. Türkiye'de ise bu durum tam manasıyla hayata geçirilebilmiş değildir. Bizce parti içi demokrasinin karşısındaki en büyük engellerden biri delegelik sistemidir. Zira bu sistemde delegeleri ele geçirmek, tüm partiyi ele geçirmekle eş değerdir. Her ne kadar delegasyon sistemi mevzuatımızda “tabandan tepeye” doğru düzenlenmişse de, söz konusu tabanın oluşumu düzgünce teşekkül etmemektedir. Bunda sahte üye kayıtları, başka mahallelerden üye kaydirmaları, üye listelerine itirazların engellenmesi gibi birçok etmenin etkisi bulunmaktadır. Oysa elektronik demokrasi kanalıyla parti içinde de “doğrudan demokrasi” ilkesinin uygulanabilmesi gayet tabii mümkündür. Hatta bu durum çok daha az zaman ve masrafla gerçekleştirilebilecektir. Bu konuda yapılacak hukuki düzenleme ve oluşturulacak teknik alt yapı sayesinde, parti üyelerinin delegeler eliyle değil; doğrudan partinin karar mekanizmasına katılımları sağlanabilecektir.

Kanaatimizce parti içi demokrasi seviyesinin günümüz uygulamasındaki en belirleyici yansıması, partilerin aday belirleme usullerinde kendini gösterir. Siyasi partilerin aday belirlerken ön seçim usulünü uygulamaları şüphesiz ki en demokratik yöntem olacaktır. Hukukumuzda ilk olarak 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nda düzenlenmiş olan ön seçim müessesesi, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun ilk halinde de korunmuş ve hatta zorunlu kılınmıştır. Fakat 1986 yılında yapılan yasa değişikliğiyle, ön seçim zorunluluğu mevzuatımızdan kaldırılmıştır. Kanaatimizce “ön seçim” zorunluluğunun kaldırılması yalnızca Türk Siyasi Partiler Hukuku'nun değil; her alanda demokrasi kültürümüzün negatif yönde şekillenmesine sebep olmuştur. Zira toplumun her kesimince yakinen takip edilen ve kamuoyuna mal olmuş olan siyasi partiler; sivil toplum örgütleri, meslek kuruluşları gibi aklımıza

gelebilecek tüm sosyal topluluklar nezdinde bir tür “rol model” teşkil etmektedir. Bu nedenle siyasi partiler açısından ön seçim usulünün yeniden zorunlu hale getirilmesi, sadece parti içi demokrasiye değil; her yönüyle Türk demokrasisine pozitif katkı sağlayacaktır.

Siyasi partiler esasen dernekleşme özgürlüğünün uzantılarıdır.⁵³⁴ Dernek kurma özgürlüğü ise içeriği itibarıyla çok geniş bir hak olup; hem bireylerin hem de derneklerin haklarını kapsamına alır. Daha açık bir ifadeyle, dernek kurma özgürlüğünün bir tarafta bireysel yönü, diğer tarafta ise kolektif yönü bulunmaktadır.⁵³⁵ Siyasi partiler demokratik düzenlerde serbestçe kurulabilen ve siyasal faaliyette bulunabilen kurumlar olsa da; hareket alanları elbette sınırsız değildir. Nitekim siyasi parti özgürlüğü ve sınırları Türkiye’de güncelliğini yitirmeyen konuların başındadır.

Siyasi parti özgürlüğünün sağlanmasına ilişkin en önemli konulardan biri de siyasi partilere yapılan devlet yardımlarıdır. Zira siyasi partilerce icra edilen seçim kampanyaları günümüzde çok ciddi maddi külfet yaratmakta; siyasi partilerin bağış, aidat gibi muhtelif gelirlerle bu ağır yükün altından kalkabilmeleri de günden güne imkansız hale gelmektedir. Bu nedenle devletçe yapılan hazine yardımları siyasi partiler açısından hayati önem taşımaktadır.

Siyasi partilere devlet yardımı, 1995 Anayasa değişikliğiyle birlikte anayasal bir düzenlemeye kavuşmuştur. Devlet yardımları, “yeterli düzeyde” ve “hakça” olmak üzere iki temel anayasal ilkeye bağlanmıştır. Söz konusu ilkeler teorik olarak son derece yerindeyse de; devletçe yapılacak yardımın sınırlarının net olmamasından bahisle pratikte sorun teşkil etmektedir. Nitekim hazine yardımının ölçüt ve sınırları her iktidar tarafından defalarca kez değişikliğe uğratılmıştır. Bu durumun önüne geçilebilmesi ve yardım ölçütlerinin kökleşebilmesi için anayasal ilkelerin somutlaştırılması ve siyasi partilere yapılacak devlet yardımı konusunun geniş tabanlı mutabakatla kanunlaştırılması gerektiği kanaatindeyiz.

1982 Anayasası’nın genel olarak siyasi katılımı azaltmak ve siyasi parti özgürlüğünü sınırlamaya yönelik katı düzenlemeler içerdiği; buna karşılık yasakçı rejimin normalleştirilmesi adına 1995 ve 2001 yıllarında köklü anayasa değişiklikleri yapıldığını çalışmamızda belirtmiştik. Özellikle siyasi partilerin kapatılması rejimine

⁵³⁴ Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s. 178,179

⁵³⁵ Dündar Sezer (Dernek), s. 50

ilişkin olarak, “odak olma” kavramının anayasaya eklenmesi ve “devlet yardımından yoksun bırakma” yaptırımının parti kapatma müeyyidesinin ek bir alternatif olarak düzenlenmesi reformist değişikliklerdir. Bunca değişiklik sonucunda Anayasa ve Siyasi Partiler Kanunu arasında bazı uyumsuzluklar meydana gelmiş; fakat bu uyumsuzluklar göz ardı edilmiştir. Siyasi Partiler Kanununda yapılacak kapsamlı bir tadil ile söz konusu uyumsuzlukların giderilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Siyasi partilerin kapatılması eskisi kadar olmasa da, halen güncelliğini koruyan bir gündem konusudur. Nitekim işbu çalışmamızın kaleme alındığı tarihlerde Halkların Demokratik Partisi (HDP) hakkında bir kapatma davası derdest vaziyettedir. Türk Anayasa Mahkemesi tarafından verilen parti kapatma kararlarında oldukça katı bir yaklaşımın sergilendiği; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin kapatma davalarındaki yaklaşımının ise daha özgürlükçü ve liberal olduğu sabittir. Zira Anayasa Mahkemesi’nce tehdit olarak addedilen birçok unsur, AİHM açısından demokrasinin tezahürü manasına gelmektedir. Bizce bu durum AİHM ile AYM arasındaki yaklaşım farkının temel sebebini teşkil eder. Bununla birlikte, ülkemizin geçirmiş olduğu ve çalışmamızda da yansıtmaya gayret ettiğimiz çalkantılı politik süreçler Anayasa Mahkemesi’nin bu katı tutumu tamamen haksız kılmamaktadır.

Hukuki normlar mahkemelerin hareket alanını sınırlandırsalar da, özgürlükçü bir yaklaşımın benimsenmesi esas gaye olmalıdır. Artık ülkemiz açısından tehdit unsuru taşımayan bazı düzenlemelerin yeniden ele alınması ve siyasi partilerin kapatılma gerekçesi olmaktan çıkarılması gerektiği kanaatindeyiz. Bununla birlikte AİHM’nin de kabul ettiği gibi siyasi partiler açısından kapatma mekanizmasının sadece istisnai durumlarda uygulanması demokratikleşme kapsamında isabetli bir tutum olacaktır.

KAYNAKÇA

Abadan, Nermin. “Siyasi Partilerde Oligarşik Temayüller”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı :2,1959.

Abadan, Nermin. **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları, Ankara, 1966.

Abdülhakimoğulları, Erdal. **1982 Anayasası’na Göre Siyasi Partilerin Kapatılması Düzeni**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2000, (<https://acikerisim.sakarya.edu.tr/bitstream/handle/20.500.12619/77639/T00729.pdf?sequence=1>), (05.01.2022), s.169

Abdülhakimoğulları, Erdal. **1982 Anayasası’na Göre Siyasi Partilerin Kapatılması Düzeni**, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2000.

Akad, Mehmet ve Bihterin Vural Dinçkol. **Genel Kamu Hukuku**, 5. Bası, Der Yayınları, İstanbul, 2009.

Akad, Mehmet. **Genel Kamu Hukuku**, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1997.

Akartürk, Ekrem Ali. **Türk Hukukunda Siyasal Parti Yasakları**, Yeditepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Akın, İlhan F. “Dernek Kurma Özgürlüğü”, **İÜHF Dergisi**, Cilt 32, Sayı 2-4, 1966.

Akkerman, Naki Cevat. **Demokrasi ve Türkiye’de Siyasal Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ulus Basımevi, Ankara, 1950.

Akmanlar, Bülent. “Siyasi Partiler Kanununun Özellikleri”, **Adalet Dergisi**, Sayı: 2, 1966, <https://adaletdergisi.adalet.gov.tr/arsiv/adaletdergisi/1966/sayi2-subat1966-sene-57-88sayfa-cilt2.pdf>, (12.10.2021), s.132,

Akmanlar, Bülent. “Siyasi Partiler Kanununun Özellikleri”, **Adalet Dergisi**, Sayı :2, 1966.

Akşin, Sina. **Yakıçağ Türkiye Tarihi**, Cilt: 1, Doğan Gazetecilik, İstanbul, 2005.

Akyazan, Emrah. “1982 Anayasası’na Göre Siyasi Partilerin Kapatılması” **TBB Dergisi**, Sayı: 65, 2006, (<http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2006-65-249>), (05.11.2021), s. 271

Akyazan, Emrah. “1982 Anayasası’na Göre Siyasi Partilerin Kapatılması” **TBB Dergisi**, Sayı : 65, 2006.

Akyel, Recai. “Türkiye’de Siyasi Partilerin Hukuksal Konumları ve Denetimleri”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Sayı : 12, Ankara, 2018.

Aliefendioğlu, Yılmaz. **Anayasa Yargısı ve Türk Anayasa Mahkemesi**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.

Anayurt, Ömer. **Anayasa Hukuku**, 2. Bası, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2019.

Araslı, Oya. **Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekilliği Adaylığı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.

Arı, Mustafa. **Türk Kamu Yönetiminde E-Devlet Uygulamalarının Örgütsel Yapıya Etkisi ve Bir Model Önerisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Arif Payaslıoğlu, **Siyasi Partiler**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1952.

Arslan, Zehra. “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusanda Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 3, 2010, (<https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/austo-s-1909-tarihli-cemiyetlerkanunu-zerinde-meclisi-mebusanda-yapilan-mzakereler-ve-cemiyetlerin-yapilanmasnda-ttihat-ve.pdf>), (15.04.2022), s. 58

Arslan, Zehra. “Ağustos 1909 Tarihli Cemiyetler Kanunu Üzerinde Meclis-i Mebusanda Yapılan Müzakereler ve Cemiyetlerin Yapılanmasında İttihat ve Terakki Örneği”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 11, Sayı : 3, 2010.

Atar, Yavuz. **Türk Anayasa Hukuku**, Seçkin Yayınları, 13 Bası, Ankara, 2019.

Aydemir, Şevket Süreyya. **Tek Adam**, 28. Bası, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, Cilt: 2.

Aydın, Vahdettin ve Yüksel Metin. “Parti İçi Demokrasi”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı :1-2, Konya, 2000.

Ayhan, Taha. **Türk Hukukuna Göre Siyasi Parti Kapatma Rejimi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Bahar, Esra. “**Siyasi Partilerin Finansmanı ve Mali Denetimi**”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011.

Başgil, Ali Fuat. **Esas Teşkilat Hukuku**, Cilt: 1, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1960.

Berkes, Niyazi. **Siyasi Partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946.

Berkes, Niyazi. **Siyasi Partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946.

Bila, Hikmet. **CHP 1919-2009**, Doğan Kitap Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2008.

Bulut, Halil İbrahim. “Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları”, **Usul İslam Araştırmaları Dergisi**, Cilt 11, Sayı 11, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153754>, (15.05.2022), s.41

Bulut, Halil İbrahim. “Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları”, **Usul İslam Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 11, Sayı : 11, 2019.

Cengiz, Çağla. **Yeni Başlayanlar İçin Siyaset Bilimi**, Omnia Yayınları, İstanbul, 2010.

Çalen, Mehmet Kaan. “1909 Kanun-ı Esasî Tadîlâtı”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 4, 2012, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/595100>), (02.11.2021), s. 129-140

Çavdar, Tevfik. **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, 4. Bası, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

Çelik, Burak. **Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası**, Galatasaray Üniversitesi Yayınları No:56, Beta Yayınları, 1. Bası, İstanbul, 2007.

Çetin, Sunay. **Kamusal Karar Alma Sürecinde E-Demokrasi Uygulamaları ve Türkiye** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

Dahl, Robert A. **Polyarchy: Participipation and Opposition**, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1956.

Dahl, Robert A. On Democracy. **First Edition, Yale University Press**, New Haven and London, 1998.

Demir, Fevzi. **Anayasa Hukuku**, 8. Bası, Albi Yayınları, İzmir, 2012, s. 173

Duverger, Maurice. **Siyasi Partiler**, Çev. Ergun Özbudun, 2. Bası, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

Erdem, Ahmet. **1982 Anayasası'na Göre Siyasi Parti Özgürlüğü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2021.

Erdem, Nazlı. “Siyasi Partilerin Finansmanı Ve Mali Denetimi”, **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ’a Armağan, Cilt: 19, Özel Sayı-2017.

Erdoğan, Mustafa. “İnsan Hakları Öğretisine Giriş”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 11, Ankara, 1993, s.27, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/428976>, 12.06.2021.

Erdoğan, Mustafa. “İnsan Hakları Öğretisine Giriş”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 11, Ankara, 1993.

Erdoğan, Mustafa. **Anayasal Demokrasi**, 12. Bası, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2015.

Erdoğan, Mustafa. **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, L,berte Yayınları, Ankara, 2012.

Eren, Abdurrahman. “Türk Hukukunda Siyasi Partilerin Hukuki Niteliği ve Anayasa Mahkemesinin Tutumu”, **Prof. Dr. Yılmaz Aliefendioğlu’na Armağan**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2009.

Eren, Abdurrahman. **Anayasa Hukuku Dersleri**, 2. Bası, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2020.

Ergun Özbudun, **Türkiye’de Demokratikleşme Süreci Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı**, 1. Bası, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.

Eroğlu, Cem. “1908 Devrimi’ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri”, **Jön Türk Devrimi**, (Ed. Sina Akşin/Sarp Balcı/Barış Ünlü), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. **Anayasa Hukuku**, 8. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020.

Feroz, Ahmad. **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, çev. Yavuz Akogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

Giritlioğlu, Fahir. **Türkiye’nin Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii**, Ayyıldız Matbaası, Cilt: 1, Ankara, 1965.

Gökçe, Ali Fuat. “Siyasi Partilerde Parti İçi Demokrasi Ve Disiplin Algısı: Türkiye”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Sayı: 9, 2013, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/180488>), (10.01.2022), s. 75

Gökçe, Birsan. “2001 Yılında Yapılan Anayasa Değişikliklerinin Sosyal Ekonomik ve Siyasal Yönden Değerlendirilmesi”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Sayı:Ç 19, 2002.

Gönül, Ayşe Füsün. “COVID-19 ve Siyasetin Dijital Dönüşümü”, **Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi** , Cilt: 5, Sayı : 3, 2020.

Gönül, Ayşe Füsün. “COVID-19 ve Siyasetin Dijital Dönüşümü”, **Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 3, 2020, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/farabi/issue/5-7080/752945>, s.2

Gören, Zafer. **Anayasa Hukukuna Giriş**, 2. Bası, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1999.

Göze, Ayferi. **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 12. Bası, İstanbul, 2009.

Gözler, Kemal. **Anayasa Hukukuna Giriş**, 14. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2006.

Gözler, Kemal. **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, 10. Baskı, Bursa, Ekin Yayınevi, Bursa, 2018.

Gözler, Kemal. **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 11. Bası, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2011.

Gözübüyük, Şeref. **Anayasa Hukuku**, 18. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011.

Gözübüyük, Şeref. **Açıklamalı Türk Anayasaları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.

Güçyetmez, Mustafa. “Karşılaştırmalı Demokrasi Modelleri ve Hükümet Sistemleriyle İlişkisi”, **Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı :1, 2017.

Güler, Eftal. **Türkiye’de Siyasi Partilerin Milletvekili Adaylarını Belirleme Yöntemleri ve Parti İçi Demokrasi İlişkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020.

Güler, Tahsin ve Sinem Şahnagil. “Dijital Demokrasi Ve Yönetişim İlişkisi Çerçevesinde E-Demokrasi/E-Devlet Uygulamaları”, **JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy** , Cilt: 2, Sayı: 2, 2017, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/joeep/issue/35718/398191>, s,18

Güveyi, Ümit. **Demokratik Devlet İlkesi Çerçevesinde Seçimlerin Yönetimi ve Denetimi**, 1. Bası, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2013.

Hafızoğulları, Zeki. **“Laiklik, İnanç, Düşünce ve İfade Hürriyeti”**, 1. Bası, US-A Yayıncılık, Ankara, 1997.

Hakyemez, Yusuf Şevki. Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau Ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 52, Sayı :4, 2003.

Hakyemez, Yusuf Şevki. **Militan Demokrasi**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2000.

Hakyemez, Yusuf Şevki. Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau Ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 52, Sayı: 4, 2003, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/628756>), (12.10.2021), s.82

Hamurcu, Onur. **Siyasi Parti Kapatma Kararlarında AİHM ve Türk Anayasa Mahkemesi’nin Yaklaşım Tarzı**, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2015.

Işık, Sezen Karma ve Alper Işık. “Yeni Bir Siyasi Parti Türü Olarak Elektronik Siyasi Partiler, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, Cilt: 79, Sayı :2, 2021.

İba, Şeref. **Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku**, 3. Bası, Seçkin Yayınları, Ankara, 2019.

İzveren, Adil. **Hukuk Felsefesi**, DEÜHF Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, Ankara 1988.

Joseph LaPalombara ve Myron Weiner (Ed.), **Political Parties and Political Development**, Princeton University Press, Princeton-New Jersey, 1969.

Kaboğlu, İbrahim. **Anayasa Hukuku Dersleri**, 14. Bası, Legal Kitapevi, İstanbul, 2019.

Kaboğlu, İbrahim. **Anayasa Yargısı**, 3. Bası, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Kapani, Münci. **Kamu Hürriyetleri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970.

Kapani, Münci. **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, 22. Bası, Ankara, 2009.

Karpat, Kemal H. **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

Kayabaş, Ebru. **Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde Cemiyetler Hukukunun Gelişimi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Kışlalı, Ahmet Taner. **Siyaset Bilimi**, ANKARA Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1987.

Koçak, Mustafa. **Batıda ve Türkiye’de Egemenlik Anlayışının Değişimi Devlet ve Egemenlik**, 1. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara

Koçak, Mustafa. **Siyasi Partiler ve Türkiye’de Parti Yasakları**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.

Kongar, Emre. **İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Cem Yayınları, İstanbul, 1976.

Kubalı, Hüseyin Nail. **Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler**, İÜHF Yayınları, İstanbul, 1969.

Kuzu, Burhan. “1961 ve 1982 Anayasaları’nda ve Bunlara İlişkin Siyasi Partiler Kanunları’nda Siyasi Parti Kavramı, Kuruluşu ve Kapatma Rejimi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 52, Sayı : 1-4, 1987.

Kuzu, Burhan. “1961 ve 1982 Anayasaları’nda ve Bunlara İlişkin Siyasi Partiler Kanunları’nda Siyasi Parti Kavramı, Kuruluşu ve Kapatma Rejimi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 52, Sayı : 1-4, İstanbul, 1987.

Kuzu, Burhan. “1961 ve 1982 Anayasaları’nda ve Bunlara İlişkin Siyasi Partiler Kanunları’nda Siyasi Parti Kavramı, Kuruluşu ve Kapatma Rejimi (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 52, Sayı: 1-4, İstanbul, 1987, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/97548>), (02.10.2021), s.148-149

Kuzu, Burhan. “Demokrasi-Resmi İdeoloji-Sivil Toplum”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 47, Sayı : 1, 1992.

Kuzu, Burhan. “Demokrasi-Resmi İdeoloji-Sivil Toplum”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 47, Sayı: 1, 1992, , (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36605>) (08.09.2021), s.339

Lewis, Bernard. **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, çev. Hamdi Aydoğan ve Esra Ermert, 7. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

Lipson, Leslie. **Demokratik Uygarlık**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.

Manaz, Abdullah. **Dünya ve Türkiye’de Siyasal İslamcılık**, Ulusal Birlik İçin Düşünce-Eylem Vakfı Yayınları, İzmir, 1998.

Mazıcı, Nurşen. Belgelerle **Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)**, Dilmen Yayınevi, İstanbul, 1984.

Mehmet Kaan Çalen, “1909 Kanun-ı Esasî Tadîlâtı”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı :4, 2012.

Mehmet Turgut, **Türkiye’nin Geleceği**, 2. Bası, Dergah Yayınları, İstanbul, 1983.

Mehter, Hamdi. “Siyasi Partilerin Mali Denetimi”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 8, Ankara, 1991.

Mehter, Hamdi. **Siyasi Partilerin Mali İşlemleri ve Denetimleri**, Ankara, 1995.

Memiş, Emin. **Anayasa Hukuku Notları**, 6. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2011.

Michels, Robert. Siyasi Partiler: Modern Demokrasideki Oligarşik Eğilimlerin, çev. İmre Sipahi, İstanbul Bilgi Üniv.Yayınları, İstanbul, 2021.

Mutlu, Ozan. “1982 Anayasası ve Siyasi Partiler Kanununa Göre Parti İçi Demokrasi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2008.

Narin, Serdar. “1921 Anayasası’nın Genel Özellikleri Bağlamında Yer Yönünden Yerinden Yönetimler Ve Siyasal Özerkliğin Reddi”, **İzmir Barosu Dergisi**, Cilt:83, Sayı:3, 2018.

Odyakmaz, Zehra. “Siyasi Partilerin Kapatılması ile İlgili Hükümlerde Uyumsuzluklar ve Uygulamadaki Güçlükler”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Sayı: 13, 1996, (<https://www.anayasa.go-v.tr/media/4721/zehraodyakmaz.pdf>), (09.09.2021), s. 233

Odyakmaz, Zehra. “Siyasi Partilerin Kapatılması ile İlgili Hükümlerde Uyumsuzluklar ve Uygulamadaki Güçlükler”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Sayı :13, 1996.

Öden, Merih. **Türk Anayasa Hukukunda Siyasi Partilerin Anayasaya Aykırı Eylemleri Nedeniyle Kapatılmaları**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013.

Öz, Esat. **Oturizm ve Siyaset**, Yetkin Yayınları, İstanbul, 1996.

Öz, Esat. **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

Özbudun, Ergun. **1921 Anayasası**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Sarıyıldız Ofset, Ankara, 2008.

Özbudun, Ergun. **Anayasalcılık ve Demokrasi**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.

Özbudun, Ergun. **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye’de Parti Disiplini**, Ankara, 1968.

Özbudun, Ergun. **Siyasal Partiler**, 2. Bası, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977.

Özbudun, Ergun. **Siyasi Partiler**, AÜHF Yayınları, Ankara, 1983.

Özbudun, Ergun. **Türk Anayasa Hukuku**, 4. Bası, , Yetkin Yayınları, Ankara, 1988.

Özbudun, Ergun. **Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

Özcan, Hüseyin ve Murat Yanık. **Siyasi Partiler Hukuku**, 3. Bası, Derya Yayınevi, İstanbul, 2014.

Özlem, Doğan. “Ahlâkta, Hukukta ve Siyasette Özgürlük Kavramı Üstüne”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt:72, Sayı:1, 2014.

Parla, Taha. **Türkiye’de Anayasalar**, Metis Yayınları, İstanbul, 2016.

Perinçek, Doğu. “Federal Almanya Siyasi Partiler Kanunu”, **AÜHF Dergisi**, Cilt: 24, Sayı :1, 1967.

Perinçek, Doğu. **Anayasa ve Partiler Rejimi**, 3. Bası, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985.

Perinçek, Doğu. **Türkiye’de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması Rejimi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.

Roques-Bonnet, Marie-Charlotte. **Le Droit Peut-il Ignorer La Révolution Numérique**, Michalon Éditions.

Sabuncuoğlu, Yavuz. Anayasaya Giriş, 4. Bası, İmaj Yayıncılık, Ankara, 1996.

Sağlam, Fazıl. “Siyasi Parti Özgürlüğü”, **Cogito: İnsan Hakları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

Sağlam, Fazıl. “Siyasi Partiler Kanununda Uluslar arası Normlara Uygunluk Sağlaması İçin Yapılması Gereken Değişiklikler”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 17, AYM Yayınları, Ankara, 2000.

Sağlam, Fazıl. “Siyasi Partiler Kanununda Uluslar arası Normlara Uygunluk Sağlaması İçin Yapılması Gereken Değişiklikler”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 17, AYM Yayınları, Ankara, 2000, , (<https://ayam.anayasa.gov.tr/media/4676/saglam.pdf>), (02.01.2022), s. 244

Sarı, Mustafa Fatih. **Siyasi Partilerin Fonksiyonları ve Demokrasiye Etkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020.

Savcı, Bahri. “Siyasî Partiler Kanunu Dolayisiyle Bazı Mütalaalar”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19,Sayı : 01, Ankara, 1964.

Savcı, Bahri. “Siyasî Partiler Kanunu Dolayisiyle Bazı Mütalaalar”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19,Sayı: 01, Ankara, 1964, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/38434>), (23.09.2021), s. 318

Selçuk, Ahmet Mücahit. “1909 Değişiklikleri İle Birlikte 1876 Kanun-ı Esasi’si Dönemi Siyasal Düzeni”, **İstanbul Barosu Dergisi**, Cilt: 93, Sayı :6, İstanbul, 2019.

Sencer, Muzaffer. **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, Geçiş Yayınları, İstanbul, 1971.

Sezer, Tijen Dünder. “Dernek Kurma Özgürlüğünün İçeriği ve Gelişim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 10, Sayı:1, 2008.

Sezer, Tijen Dünder. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde Dernek Kurma Özgürlüğü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2004.

Soydan, Aynur. **Avrupa’da Tek Parti Yönetimlerinin Yükseliş Süreci ve Türkiye Modeli**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1996.

Soysal, Mümtaz. **Anayasaya Giriş**, 2. Bası, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

Suna Kili ve Şeref Gözübüyük. **Türk Anayasa Metinleri Senedi İttifaktan Günümüze**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.

Sümer, Çağdaş. “Eski Yunan’da Siyasal Çatışma: Atina ve Sparta’da Sınıf Mücadelesi”, **Bilim ve Gelecek Dergisi**, 2014.

Sümer, Çağdaş. “Eski Yunan’da Siyasal Çatışma: Atina ve Sparta’da Sınıf Mücadelesi”, **Bilim ve Gelecek Dergisi**, Mart 2014, (<https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2014/03/01/eski-yunanda-siyasal-catisma-atina-ve-spartada-sinif-mucadelesi/>) , (9.03.2021).

ŞEN, Ersan ve Cem Serdar. **Siyasi Partinin Kapanmasına Sebebiyet Veren Milletvekili**, 07.10.2021.

Şen, Ersan ve Cem Serdar. **Siyasi Partinin Kapanmasına Sebebiyet Veren Milletvekili**, 07.10.2021,<https://sen.av.tr/tr/makale/siyasi-partinin-kapanmasına-sebebiyetverenmilletvekili>, 11.06.2022, s.1

Tahsin Güler ve Şahnagil, Sinem. “Dijital Demokrasi Ve Yönetişim İlişkisi Çerçevesinde E-Demokrasi/E-Devlet Uygulamaları”, **JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2017.

Tanilli, Server. **Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş**, 5. Bası, Say Yayınları, İstanbul, 1988.

Tanör Bülent ve Necmi Yüzbaşıoğlu. **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 13. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, 2013.

Tanör, Bülent. **İki Anayasa 1961-1982**, 5. Bası, On iki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Tanör, Bülent. **Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri**, TÜSİAD yayınları, İstanbul, 1997.

Tanör, Bülent.. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 33. Bası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.

Telli, Kutlay. **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Bağlamında Siyasi Partiler Rejimi**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2012.

Teziç, Erdoğan. **100 Soruda Siyasi Partiler**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976.

Teziç, Erdoğan. **Anayasa Hukuku**, 13. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, 2009.

Tikveş, Özkan. “Mukayyeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Anayasa Yargısı”, **Ege Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Yayınları**, İzmir, 1978.

Tikveş, Özkan. “Siyasi Partiler ve Anayasa Yargısı Konusunda Mukayeseli Bir İnceleme”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 36 S:2-4, İstanbul, 1974.

Tikveş, Özkan. “Siyasi Partiler ve Anayasa Yargısı Konusunda Mukayeseli Bir İnceleme”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 36 S:2-4, İstanbul, 1974, (Mukayeseli İnceleme) , (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuhfm/issue/-9126/114273>), (01.10.2021), s.147

Tikveş, Özkan. Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, ,zmir, 1982.

Timur, Taner. **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Tokgöz, Zübeyir G. **Demokratikleşme Sürecinde Siyasi Partiler**, Günce Yayıncılık, Ankara, 1999.

Tökin, Füzulan Hüsrev. **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.

Tuna, Işıl. “Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlülük Takrir”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XV/30, 2015.

Tuna, Işıl. “Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlülük Takrir”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XV/30 (2015-

Bahar/Spring), (<https://dergipark.org.tr/tr/download/articlefile/235786>), (01.12.2021)
, s.208

Tunaya, Tarık Zafer. **Siyasal Partiler**, 1. Bası, İstanbul, 2001.

Tunaya, Tarık Zafer. **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, 2.bası, Sulhi Garan Matbaası Varisleri Koll. Şti. İstanbul, 1969.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt: 1, 2. Bası, İletişim Yayınları

Tuncay, Suavi. **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, 2. Bası, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2010.

Tuncer, Erol. **Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**, Tesav Yayınları, Ankara, 2003.

Tunç, Hasan. “Demokrasi Türleri Ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı : 1-2, 2008.

Tunç, Hasan. “Demokrasi Türleri Ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1-2, 2008,(<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789752>), (15.10.2021), s. 117

Tunç, Hasan. **Anayasa Hukuku Genel Esaslar**, 1. Bası, Gazi Kitabevi, Ankara, 2018.

Tunç, Hasan. **Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı**, Yetkin Yayınları, 1997.

Turgay Uzun. **İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler**, Orion Kitabevi, Ankara, 2013.

Turhan, Mehmet. Siyasi Partilere İhtar, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 57, Sayı: 1, ss. 138-151.

Turhan, Mehmet. Siyasi Partilere İhtar, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 57, Sayı: 1, (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36227>), (12.01.2022), s. 137

Türk Dil Kurumu. **Türkçe Sözlük**, 3. Bası, Ankara, 1959.

Türk, Hikmet Sami. **Siyasi Partiler ve Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri**, Yetkin Yayınlar, Ankara, 2019.

Uygun, Oktay. **Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar**, On İki Levha Yayınları, 2014.

Ünsal, Artun. **Siyaset ve Anayasa Mahkemesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.

Vergin, Nur. “Yeni Siyaset ve Siyasal Partiler”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı :27, 1994.

Weber, Max. *Wirtschaft und Gesellschaft*, 4. Bası, Tübingen, 1956.

Yaman, Mehmet Ali. **Türkiye’de Anayasa Mahkemesi Öncesi Dönemde İyasi Parti Kapatma Rejimi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2019.

Yaman, Mehmet Ali. **Türkiye’de Anayasa Mahkemesi Öncesi Dönemde Siyasi Parti Kapatma Rejimi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2019, s. 21

Yanık, Murat. **Parti İçi Demokrasi**, Adalet Yayınları, Ankara, 2013.

Yavuz, Ersin. **1982 Sonrası Anayasa Mahkemesi'nin Verdiği Siyasi Parti Kapatma Kararlarının Demokratikleşme Bağlamında İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2015.

Yayla, Atilla. **Siyaset Teorisine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998.

Yetkin, Çetin. **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.

Yetkin, Çetin. **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1983.

Yılmaz, Ejder. **Hukuk Sözlüğü**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.

Yiğit, Uğur. "Siyasi Partilerin Temelli Kapatılması İle Kapatılması Arasındaki Farklar Ve Kapatılan Partilerin Yeniden Açılması", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 75, Ankara, 2008.

Yiğit, Uğur. "Siyasi Partilerin Temelli Kapatılması İle Kapatılması Arasındaki Farklar Ve Kapatılan Partilerin Yeniden Açılması", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 75, 2008, Ankara, (<http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2008-75-405>), (16.01.2022), s.169

Yüzbaşıoğlu, Necip. **Anayasa Hukukunun Temel Metinleri**, 3. Bası, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2005.

Zabunoğlu, Hamdi Gökçe. **Türk Anayasal Düzeninde Siyasal Hak ve Özgürlüklerin Kapsamı ve Sınırları**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013.

Zürcher, Erik Jan. **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1992.

